Ҡ 36

Руслан Қапба

ШАМИЛ ХОКЕРБА

83,3(5Абх)
К 34

РУСЛАН ҚАПБА

ШАМИЛ ХОКЕРБА

ИҢСҬАЗААРЕИ ИРҒИАМҬАҚӘЕИ

АШӘКӘҬЫЖЬЫРҬА "АЛАШАРА"
АКӘА — 2003

83.3.(5 Абх) 6
А 64

Аҧснытәи ашәҟәоҩцәа Реидгыла
ахарҷь ала иҭыжьуп

Редакторра азиуит,
Терент Ҷаниа
Атехредактор Леонид Евменов

Қапба Р.Х. Шамил Хөкерба иҧсҭазаареи ирҽиамҭақәеи. Аҟәа. Ашәҟәҭыжьырҭа "Алашара" 2003 ш.- 88 ад.

Аҧхьаҩ иудаагалоо ашәҟәы изкыуп апоет, апублицист, ареволиуционер, ақырҭуа меншевикцәа иаҧҭеиқәаҵәаха Аҧсны ианахаҧаз (1918-1921ш.ш.) аамҭазы иаахтны аргама ду дымшәа-дмырҳа ирҽагылан иқәҧоз Шамил Ибраҳам-иҧа Хокерба.

Амонографиа автор раҧхьаза акуны Аҧсны аҵеи иаша иҧсҭазаареи ирҽиамҭақәеи архивтә документқәеи агәалашәарақәеи ихы иархәаны иҭиҵаауеит. Иара убас араҟа ирзааҭгылоуп, акритикатә лаҧшҳәаа иҵгоуп акьыҧхь зымбац, аҧхьаҩ изымдыруаз, иҧыхьамшәацыз аҩымҭақәагьы маҷымкәа.

Ҳгәы иаанагоит ҳмилаҭ кьыҧхь, ҳашәҟәоҩра хара ицарцаз, ҳажәлар рҽахәы рҳәарцазы аееибыҭара ианаҽыз аамҭазы урҭ рхыҵхырҭаҽы игылаз, гәк-ҧсыкала иазааҧсоз, зымч-зылша адызҵоз ауаҩы изкыу ашәҟәы аҧхьаҩ азҽлымҳара азиуп ҳәа.

© Қапба, 2003

- Шьыжьы инаркны хәлбыеханза амрахәага хааи алашареи згыз ауада кәмраҽы ихала дышьҭан зцәа-зжьы амца шоура иаркарахахьаз, зымч канаԥсахьаз ачымазаӡо. Уи лоуныта ицрыхоз, иԥсы ҽызкаауаз ахьаа бааԥсы акырза дшарчалахьазгьы, цхыраарак шимамызгьы, изаҟаразаалакгьы инирԥшуамызт агәкаҳара, насгьы, хьаа хеыгак аҳасабала акәзаргьы, цьара ихәлшәаны иуаҳауамызт қьыбжьык. Аԥсра даҽеагылан ҽымҭзакәа дыкәԥон. Иҭагылазаашьа заҟа иуадаӡоыз, ишәарҭаз дацәымӡоашьо иши-бозгьы, иара "сшьапы сышԥазыкәымгылари, сышԥеиҧьымхари" ҳәа гәҧра лашак лассы-лассы идоуҳатә ԥсымчхара иахылҵны ихы-иҽы иаакәлон...

Иацтәи амш аҵкысгьы иахьа имца шоура шьҭытцны ишыҟазгьы, уи имаха-шьаха алзаара иалагахьаз имч еизыркәкәаны дӡеихан ииарҭа даакәтәеит, иаразнакгьы алҵраҵәкьа илымӡеит, ихлахаҵ гьежьуан, ибла ԥсадақәа акакаҷ рыцашәон, нас маҷк иԥсы анеивига, аарлаҳәа дӡоагылан, аԥенџьыр днадтәалеит. Уантәи ибарҭан аԥсабара ссир.

Ачымазаӡо дызхәаԥшуаз аԥсабара изцәырнагон ҵӡоа змамыз ахәцраӄәа агәалашәарақәа, агәхьаагарақәа. Урҭ аԥшӄа иԥхыз еиԥш ихаан, еиҳа-еиҳа дыргәылархалон.

Кавказтәи ашьхақәа реибаркыра ду иатәу, Кахеҭи иахаҽеырбо иахагылоу ахрақәа, аԥсҭақәа, ахәқәа, аӡохаақәа, ибарақьаҭу акаршәра дгьылқәа, ақытақәа, иҵабыргыҵәҟьаны, ауаӡоы ддыргачамкыртә, ддыршанхартә иԥшзоуп. Аха ари ачымазаӡо уажәы дызхәаԥшуаз ашьхақәа ӡоышыкәса раахыс иимбацыз, игәхьааигоз, дзызгәшьуаз Аԥснытәи аԥсабара ацәа ахибаауан, дара ракәшәаҵәҟьа иблақәа ҭраа дыргәдыԥшылон. Убриазоуп мчылаҵәҟьа дгыланы дааины аԥенџьыр дзадтәалазгьы. Аԥсадгьыл агәхьаагара иахьак деилаԥах дызкыу ихьаа аҵкыс еицәаны игәы ҽнакаауан. Ари иоуз иахьатәи ицәанырра уи иӡонуҵҟала иҵанаҳәон игәамԥхоз, илахь иҵегьы еиқәзҵоз, игәҧра анарха зырмаҷуаз акы...

Еихьыс-еиԥысуа илаԥш иаатцагылоит дахьиз, дахьаазаз,

иԥсадгьыл гәакьа аԥсабара ссир асахьаԛәа. Абар иԥсы злоу иԛалакь хуҷы Очамчыра! Уи дахыԥшны ибоит аҽарҳаԛәа реиԥш еиваҽырбо, ажәщоан хыла иҵыԥыссо игылоу ашьхаԛәа. — Уаҳәыцкьы, Ламкыц, Соуиԥсара, Куниашҭа, акыр ԥхын ԥсшьара дахьцалоз. Абаржәы дымчыдаха, иԥсахәага аарла иҭаны, аԥенԥьыр дахьадтәалоугьы ргьама иныруеит усҟан иижәуаз ацыха зыхьԛәа, амаҷареиԥш иҿацаза иҿасуаз аҳауа зщоыда. Уи аахыс иҵзозеи! Заҟа мши ҵхи цахьоузеи, аха иацы акәушәа ицәа-ижьы ианыруеит, игәынкылараҿы иҟоуп рыԥсы ҭаны. Урҭ раԥхьа илаԥш иҵашәаз асахьаԛәа ирышьҭаххы иаацәырҵуеит еибах-еибафо илеиуа Кудры азиас, аҳаҷаҳәагьы игәалашәоит "Шьаҟак ҳатҟьеит аԥсуаа рыҷкунцәа" ҳәа ззиҳәаз апоет гулымҵәах Иуа Коҭониа иажәеинраала ссир "Ашәарыцаҩ ашьха" аҟнытә абарҭ ацәаҳәаԛәа:

Сахьынаԥшуаз, ныркә аҳаҩа
Ихьзыркызшәа исҿаԥхон.
Кәдры агәгәаҳәа еибах-еибафо,
Ашьха асыԥса иаҿҩырны,
Еихьымза-еиԥымзо, игәамҵ-хамҵуа,
Ахаҳәԛәа еиҿажьуа ԥхьаҟа ицон...

Гәнхуҵысҭала дзыԥхьаз ажәеинраала, аԥхьара ихааза игәаҿы ишаанхазгьы, дааԥсеит, ихәцраԛәеи илаԥшҵашәарақәеи еиԥхьбеит. Аха нас ҩаԥхьа иҧьаз-ҧьазуа харантә иааԥшуаз Кахеҭиатәи ашьхаԛәа иҩархибааит ахра дуқәа еиҿамҳарц зҭахыу, еиҟәзҭхауа, аԥшзара икны иаго Бзыԥта аҩхаа, азиа Риҵа, ашьамдгьыл Гагра, дрыԛәԥшуеит уи иаҵанакуа ашьхаԛәа, аԛытақәа, иааигәазаны иаԥхьа иаагылт ага-аԥша иарзазо Ԥицундатәи аԥсара. Уажәрааназа акгьы имаҳазо еихаҟәзны, еихагәаны иҟаз илымҳаԛәа ирҭаҩуеит афырхаҵара иацырҟьоу "ахура цәгьа ахаҵа иԥышәагоуп" ашәа... Убасҟан маҷк аҟара иԥсы ааилалоит. Аԥсны дыҟоушәа аҟынза ихәажжаза цәаныррак деимнадоит, ихааза инаиԛәпапеит ахәцраԛәа.

Уажәрааназа дызлаз ихәцраԛәа анеиԛәтәа, илаԥшҵашәарақәа анеиԥхьба ихаҭа аарла иаҳауа иҳәеит: — Еҳ, анаԥьалбеит,

алахьынҵадара уҳәеит ҳәа заҟа ирыцҳара дуузеи! Сгәы сырҕәҕәоит "ахаҵа дызнымио егьыҟам" ҳәа, аха, — уаҟа иажәа ааҽахиҵәан, ҽымҭзакәа ҩаҧхьа уаанзатәи ихәцрақәа ирыцызҵоз асахьақәеи агәҭыхақәеи рыжәпара днагәлалеит...

—Ҳтәыла амца акәыуп, аҕа бааҧсы, Европатәи аҳәынҭқаррақәа зегьы еидкылан дҳабашьуеит. Ампыҵахалаҩ хәмга ишиҭахыу дбылда-ҳәылдачо бзанҵы азәы зҟәаҟәа дықәзмыртәац иҧшьоу, иҧагьоу ҳашьхақәа рахь дкыдлеит. Ааи, ашәҭыц иаҩызоу Аҧсны шәарҭахеит... Изыҧсоузеи Аҧсадгьыл аншәарҭоу уи ахьчаҩцәа абҵьар кны рывагылара! Урҭ урыланы, урыцеибашьуаны ахы цаҳәцаҳәуа, угәаҵҕа ҽнаҵәар, уҧсадгьыл хазына ухы ақәуҵар уи ҧсроума? Ҵьанаҭ ахыуҳәа шьапыла умцеи! Сара?.. Сымчсылшара, анцәа исиҭаз сыҧсҭазаара сыжәлар, сыҧсадгьыл гәакьа ирықәсырзыртә еиҧш исынасыҧымхеит, гәнаҳа сымазамкәа уи хара исыцәгылеит. Убри ауп схьаа аҵкысгьы сгәы ҽызкаауа, аҽны шьыбжьон сҽаа-ҽаауа сызшьуа. Аха имгәҕкәа иҧсхьада, ишыдыдыҵәҟьо ақәа ауам рҳәон ҳабацәа, издыруада, анцәа ду исаҭәаишьозар, ҵьара ҧсеивгарак соур, усҟан уажәы срыцҳамшьазо сышьҭагәа сызкыу счымазареи, харада-барада Аҧсны аҕацәа исзеиҵарҟәаҟәаз аус хәмгақәеи сызрылҵыр. Сыҧсадгьыл гәакьа Аҧсны сымшәа-смырҳа сшьапы нықәсыргылар, ауа-аҭахы, аҩыза,ақәла снарылаҧшыр, снарылагылар, ҳ-Дырмит ду зхы икыз, зда ҳхәарҭам ҳлитературагьы уаҩы ибартә аҟара ҵьа хәҷык сзадҵар. Аха сеидроу, иуадаҩхазеит, анаҵьалбеит, сҭагылазаашьа, аҟазаареи аҟамзаареи рҟарҟы сыбжьахазеит. Ус акәмкәа, ара исжьым, исцәам атәым дгьылаҽы сынхар — усҟан срыцҳазахоит! Заҟа ииашоузеи аурыс шәҟәыҩҩ ду И.С. Тургенев иажәақәа: — "Ҧсадгьылда насыҧ зыҟалом, уарбанзаалакгьы удац, уҧашә, удгьыл гәакьа иаларҵәа".

Агәыҕра мыжда аҧсҭазаара иабжоуп, сыҧсы ахәага ҭаны, сгәы еисуанаҵы сгәыҕлап!.. Иамузаргьы ишҧазури, ус ислахьынҵахеит ауп уаҳа акгьы, аха издыруада, мышкы зны Аҧсны сахамышҭыр, сабацәа рызқәа ҭыҧ сацәымзыр. Уи сҳәеит ҳәа, зеиҧш ҟамло егьыҟам. Суада хәҷы, иҵарбаҟа исхакыу, ашә аҷараҳәа иаатыр! Сгәабзерагьы... Иуадаҩзоуп иузааигәоу, ихааза иҟоу аблақәа

урҭампҧшзакәа, иузгәакьоу изаҟаразаалак ажәак умаҳазакәа назаза алацәеиқәпсара, адунеи аныҵра,... — абас ихәцрақәа еишьҭаланы иааиуан акинолента ианушәа иццакы-ццакәа. Урҭ ирыцны еиҳа-еиҳа — иааигәахон илашьцаза акы, ибла ҭраа дызхәаҧшуаз ашьхақәа рҵәахуан, ихәцрақәа ааныркылон... Даҽеа хәҷзак срыхәаҧшып анҭ Аҧсны ацәа зхызбааua ашьхақәа, нас сгылап ҳәа даҽын. Уинахыс акгьы игәалашәом...

Данааҧш дихагылан ахалаҭа шкәакәа зшәаз ҧҳәыск...

Убри ашьҭахь ачымазаҩ рацәак дзымнеит, иҧсҭазаара далҵгәшьеит гәрҩала дышҭәыз, дахьышьҭаз аҭыҧ иацәыхарамкәа, изгәакьамыз анышә хьшәашәа днамардеит.

Ари ахҭыс ҟалеит 1942 ш. азы. Атәым дгьыл иамардаз уи ҳашәҟәоҩ ду Миха Лакрба "Аҧсны ала хҩоуп, алымҳа дагәоуп, лашарак зааиуам илашьцоуп" ҳәа аниҩуаз аамҭазы апатриот цәаныррa зланы еиҵагылауаз раҧхьазатәи аҧсуа ҭеицәа иреиуаз, Аҧсны Асовет мчра ашьақәгылараз ақәпаҩ, апоет, апублицист ауааҩәларратә усзуҩы Шамил Ибраҳам-иҧа Хокерба иакун.

Ҳаҧсадгьыл аҭацәа зыҧсҭазаара харада-барада иҽахырҵәаз Шамил Хокерба иоуп изызку аҧхьаҩ иудзгало абри ашәкугьы. Уи дызнысыз имариамыз, акыр мыҟәмабарыла иҭәыз иҧсҭазааратә мҩеи еиқәханы иҳамоу илитературатә ҭынхеи иахьагьы иҳарҳәо рацәоуп, еиҳаракгьы 1992-1993 шықәсҟәа рызтәи ақырҭуа фашистцәа иаҳзааргаз аибашьра хлымзаах ҳахганы, уи аҭәагашоура ҳалҵны аиааира ганы Аҧсуа ҳәынҭқарра аргылара ҳанаҽу аамҭазгьы.

ххх

Шамил Ибраҳам-иҧа Хокерба диит 1899 шықәса, январ 20 рзы Очамчыра, анхаҩы нага иҭаацәараҽы. Уи дзыҩниааз, дахьаазаз аҧсуа ҩнаҭа анцәа ишиҳәара иҟан, ихахәхәала насыҧла иҭәын, Гәкала еибаҭахны зыҧсҭазаара еилазҵаз Татеи Қап-ҧҳаи Ибраҳам Хокербеи ирыхшеит хә-ҩык ахацәарҧар (Пашьа, Хуснеи, Шамил, Мата, Шьула). Урҭ рыҧшра-рсахьа, рычаҧашьа, еиҩаҳаҳа иҟан зегьы. Аҧсны Асовет мчра шьақәгылааназа анхаҩыжәлар рыҧсҭазаара уадаҩын, амыҟәмабарақәа жәпакы аҧықәсылон,

иарбзазомызт.Ари аҧыдара, аҭагылазаашьа, ҳәарада, ианымԥшырц залшомызт хә-ҩык ахшара зыҩниааз аԥсуа ҩнаҭагьы. Аха, насыԥла, бзиабарыла еиднагалаз аҭаацәара, асоциалтә ԥсҭазаара иага ирҽаҳәуазаргьы, рыхшара аҵара мҩа ианырҵеит. Хә-ҩык аԥацәа заазоз ани-аби аразӄы рыман, агәҕра дуқәа раԥхьа ишьҭан, аха анасыԥ лаша есымша кьыс ам̇азамкәа иауызцахуа, апоет ишиҳәаз еиԥш, ушымгәҕзо иаалырӄьаны ԥьара рыцҳарак аԥнамшьыр ауам. Ус иӄоуп, иара ахаҵкы, иԥьбароу аԥсҭазаара азакәан. Ибраҳам Хокерба ихшара́ ршьапы иқәиргылааназа, рхы иахәо, азәгьы ихәо еиҵаиаазааназа иԥсҭазаара далҵуеит. Аҭаацәаратә уҕә хьанҵа — хәҩ-ԥацәа раазара лнапы инанхалт ран Татеи. Ари аԥҳәыс ӄәҕа-еиӷәамс лыхшара лаазеит, амҩа иаша иқәлҵеит, иага аԥьабаа лбазаргьы абыдара днылмырԥшит. Ҵабыргыуп, уи лашьцәа (даргь хә-ҩык ыӄан: (Тарас, Ҭарашь, Нестор, Леуа, Ерасҭа) ауеибаҳәа инхоз, акыр зылшоз, акыр змаз ракән, иаҭахыз ацхыраара лырҭон, лхы далдмырԥшит раҳәшьа лыхшара раазараӷы.

Татеи Қап-пҳа лыхшара аҵара дуқәа ирылгеит, рыԥсадгьыли рыжәлари рзы ихәарҭоу ҵеицәаны иӄалеит, аха анарха рмоуит, еиуеиԥшым амзызқәа ирыхӄьаны рыԥсҭазаара ҽахҵәеит, раԥьал рхыццакит.

Мата Хокерба Москватәи аҳәынҵқарратә университет аиурист факультет далгеит. Москва еиуеиԥшым аҭыԥқәа рҽы амаҵ иухьан, аҵыхәтәан МИД дахаҭарнакны Ҭырқәтәыла СССР апосольствоҽы аус иуан. 1941 шықәсазы Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дузза аныӄала, хатәгәаԥхарала аԥсадгьыл ахьчаразы афронт ахь дцеит. Уи Москвамҵатәи аибашьра ду аҽы фырхаҵарала дҭахеит, ԥасатәи ҳзеиԥш ԥсадгьыл ду ихы ақәиҵеит.

Шамил Хокерба аханатә агәрҵӄәл бзиа змаз, аҵара зцааиуаз дреиуан. Уи раԥхьаза ашкол ахь ишьапы еихигеит 1908 шықәсазы Очамчыратәи 2-класскҭәи ақыҭанхамҩатә школахь. Уи 1911 шықәсазы даналга, дҭалоит Очамчыра ақалақьтә иреиҳау ԥшь-класскҭәи аҵараиурҭа. Абраӄа дааԥшит уи аҵара зылшоз, згәнкылара бзиаз, иӄәҕаз ҵаҩны. Убри анаҩсангьы, уи иман аӄазшьа ӄаимаҭ аҩыза игәцаракра, ицхыраара, ивагылара, ҳаҭыр иқәҵара.

Арҭқәа зегьы ҳәарада, амца зҽықәҳәҳә, ишьеи ихши еилаҭәо, иҧшзаза изызҳауаз, згәеилыҷҷаз аҵаѡы ихьз-иҧша дызлаз рҽы ишьҭнахуан, аҵаѡцәагьы арҵаѡцәагьы лымкаала бзиа дыднарбон.

Зызбахә ҳамоу аҵараиурҭа Шамил Хокерба ахәшьара бзиақәа иман далгоит 1915 шықәсазы. Аха уи ашықәсан ҷьаргьы дымцеит, аѡны дыҟан. Адырѡашықәсан, даеакала иуҳәозар, 1916 шықәсазы дҭалоит Аҟәатәи арҵаѡратә семинариа, иара убри ашықәс азы иаадыртыз. Араҟа уи аҵара анаѡсангьы, еиҳа-еиҳа азҽлымҳареи ахшыѡзцареи рзиуа далагеит Аҧсны зҭагылаз асоциалтә еиҟарамра, азалымдарра, ахақәиҭра амамзаара. Урҭ дырҽагыланы аҕьараҳәа дықәҧаларц азы дырзааигәахоит марксизм-ленинизм аидеиақәа ныҟәзгоз ауаа, урҭ рнапынҵақәа рныҟәгарагьы дазыҳаҵ-ҳаҵо дықәгылоит. Аха урҭ реиҧш иҟаз аусқәа дахьырҽыз, уи изаҟаразаалак иҵара-дырра ашьҭыхраҽы изиҧырхагахомызт, еиҳагьы ицхраауан акәмзар. Шамил Хокерба 1918 шықәсазы далалоит акоммунисттә партиа. Убринахыс уи дҟалоит абольшевикцәа ридеиақәа ажәлар ирылазырҵәоз, иреилзыркаауаз, ақырҭуа меншевикцәа ирҽагыланы иҽаҧызеуаз коммунист иашаны, Аҧсны ахьыҧшымразы, ахақәиҭразы қәҧаѡы гәмшәаны. Ус шакәу акьыҧхь аҽгьы изныкымкәа-иѡынтәымкәа аҵара ицызҵоз, аус ицызуаз иѡызцәа иазгәарҭахьеит. Зегьы ҳарҟәаҵны иаагап ҽырҧштәы заҵәык: "... Сара исхамышҭуа, сгәалашәараҽы иаанхеит хҭыск. Аҧсынтәылан "жәлартә" меншевикцәа Рсовет аилатәарақәа руак мѡаҧысуан. Дықәгылан дцәажәон аҧсуаа иркьаҭарашәа ақырҭуа меншевикцәа рлидерцәа руазәк зҧашь хыҵны ицоз, зҧаҵа дуқәа еиқәршаз. Абри аамҭаз Шамил Хокерба дахьтәаз, иаҳауаз амц ажәақәа игәы иазымчҳакәа ашырҳәа дѡагылеит, нас азал аҽы еилақь еилатәаз зегьы ираҳартә ибжьы ҽацаза инрылаиргеит: "Иахҳәатәуп ақырҭуа меншевикцәа!". "Иахҳәатәуп ақырҭуа меншевикцәа рымчра!". "Нагзара ақәзааит Асовет мчра!" Уи иадгылеит иара дзыгәҭылакыз ауаа. Азал аҽы ашьҭыбжьқәа ҕәҕәахеит, еиҽаҳауама уҳәо аҟынза. Аизара мѡаҧызгоз аарлаҳәа илшеит ажәлар рҭыҧқәа рҽы раанкылара. Амала ахәлҧазтәи аизарахь Шамил Хокербеи уи иѡызцәеи нармышьҭит" — иѡуеит КПСС 1920 шықәса раахыс иалаз, Аҧснытәи

АССР Аминистрцәа Рсовет ахантәаҩы актәи ихаҭыҧуаҩыс иҟаз И.Ҭаниа. (агазеҭ "Советскаиа Абхазиа", сентиабр мза, 1974 ш.)

Ҳәарас иаҭахыузеи, ари еиҧш иаартны иҟаз ақәгылара ашьҭахь аполициа уи ишьклаҧшуан, рылаҧш дыҷдыршәомызт, аха зегь акоуп ихы зшьҭыз, иҽеызмеидаз абольшевиктә идеиақәа заҷа дрышьҭымҷрыз, еиҳа иҽерыларҧсны икит, Аҧсни аҧсуа жәлари ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзаазго акоуп ҳәа иҧхьазаны.

Аҟәатәи арҷаҩратә семинариа Шамил Хокербеи уи иҩызцәеи Асовет мчра Аҧсны аагаразы акәҧаҩцәеи рзы иҟалеит акырза зҷазкуаз цараиурҭаны. Араҟа ииуан ахақәиҭреи ахьыҧшымреи рзы ақәҧаҩцәа рреволиуциатә идеиа иаҷагылоз аҿарацәа азәыргы.

Ақырҭуа меншевикцәа Аҧсны ианахаҧаз аамҭазы еиҳа-еиҳа аҿарҭбаауан абольшевикцәа рреволиуциатә гитациа, иҿаҧызеуаз аҧсуа жәлар наунагза атәра иҭадыргыларҷ иақәзкыз ампыҷахалаҩцәа рполитика хәмга. Аҟәатәи арҷаҩратә семинариа иҭаз Шамил Хокерба итәы ххәозар, уи усҟан лассы-лассы уаҩы дибон Очамчыратәи ауезд ақыҭақәа рҿы, иаххәап Џьгьарда, Мыкә, Тамшь, Гуҧ, Ҧакәашь... Уи дрыдҳәалан, дырзааигәан аҭыпантәиareволиуционерцәа Ҟараман Мамацев, Сҭепан Қапба. Ҟараман Мамацев хылҷшьҭрала даҧсыуа нхаҩын, Баслахәтәын. Уи ибзианы идыруан Урыстәылан имҩаҧысуаз areволиуциатә ҷысракәа ицоз, далахән "аҳәынҭқар изы!" ҳәа еибашьуаз ашьхаруаа рдивизиа. Абар уи азы апроф. Г.А. Зизариа ииҩуа: "Среди кодорского крестьянства появились трибуны, которые беспощадно разоблачали действия меньшевиков, звали массы к борьбе за подлинную народную власть... Караман Мамацев — один из таких революционеров". (Г.А. Зизариа, Areволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара, Аҟәа, 1979 ш., ад. 315).

Егьи, Сҭепан Қапба иакун. Уи изгьы абар иахаану Мушьни Аҳашба ииҩуа: "Шамил Хокерба абольшевикцәа рпартиа дшалаз здыруан. Лассы-лассы дара рҟны днеилон иара ианшьцәа иреиуаз Сҭепан Қапба. Ари дбольшевик дуун ҳәа убри аамҭазы избахә рҳәон. Сара схаҭагьы саназхәцлак, абольшевикцәа рпартиа еиҳа схы азкыдын, избан акәзар, ҳара ҳсеминариа аҟынгьы еиҳарак згәы ҭәҭәаз, афырхацәа ҳәа ирыҧхьазауаз, акы иацәымшәауаз, акы

иагьацәымаашьауаз ацаҩцәа ракун абольшевикцәа рпартиа иалаз аҧкәнцәагьы. Абри иагьреиҧьзар ҟалап ақәсҵеит саргьы иаразнак" (М.Аҳашба, Аапынра мшқәа раан, Аҟәа — 1977 ш., ад 73).

Шамил Хокерба анхацәа бзиа дырбон, иихәо ажәагьы агәра ргон. Урҭ реизарақәа рҽы дыкәгыланы иихәоз иазызырҩуан, избанзар, акы, ииашан, дара рыпсҭазаара аиҧьтәра азҵаарақәа ракән изызкыз. Ҩбагьы, дазҟазан ацәажәара, уи ипшзаны, ицкьаны апсыуа бызшәала анхацәа рыҩнуҵҟа данықәгылоз гәахәара дула изызырҩуан, бзиак ишазхәаз рныруан.

Мушьни Аҳашба игәалаиршәоит Апсны жәлар р-Совет ашҟа алхракәа анцоз аамҭазы Шамил Хокерба имҩапигоз агитациатә усуракәа ртәы. Уи ақытақәа Пакәашь, Ҭҟәарчал, Гәп... ҽыла дрылан иреихәон абжьы зҭатәқәаз зуспкәаз. Иаагап цыпҵәахак "...Жорданиа, Рамишвили уҳәа аменшевикцәа абжьы рытаны ирзыжәуазеи?

...Апснытәи жәлар Рсовет ашҟа иалырхраны иҟоуп 40-ҩык ауаа. Абарҭ ирылоуп апсуаа рыҷкәнцәагьы. Ҭауади-аамсҭеи, апапцәеи рыҷкәнцәа абжьы рытаны иалышәхыр, усҟан зегьы анкьеипш иаанхауеит, аҭар дышҭару, аҳәынҭқарра аҟнытә цхыраарак имазамкәа, адгьыл змам — адгьыл шимам даанхауеит, адгьыл змоу аҭауадцәа, аамсҭцәа, апапцәа рымхқәа лаҵауа, апхзы каҭәо ддәықәлахуеит... Шәыбжьқәа зышәҭаша — анхацәа шәҵеицәа, аабатәи асиа ианқәоу роуп ҳәа реиҳәан, иеы дасны дыкәлан дцеит Шамил Хокерба, саргьы абри раҳәауа, ауаа снарылалт" (иара уа, адаҟьақәа 73, 74).

Ҳҵарауаҩ ду Г.А. Зизариа хыхь зызбахә сҳәахьоу иусумҭаҽы иааркьаҽны, аха еилыхха ухаҽы инхартә иааирпшуеит Шамил Хокерба иреволиуциатәи ирҽиаратәи усура. "Ареволиуциатә цысра еиҳа-еиҳа реалархалоит апсуа интеллигенциа, ҷыдала амчи агәаҧьи змаз аҽар рхаҭарнакцәа. Ари ацәырҵра иҟазшьарбагоу дреиуоуп Шамил Ибраҳам-ипа Хокерба. Уи дреиуоуп рапхьазатәи абипара иаҵанакуа апсуа поетцәа. Ш.И.Хокерба рапхьатәи иажәеинраала ҩуп 1916 шықәсазы. Уи акоммунист партиа даналала (1918) нахыс Кәдрытәи ауезд аҽы активла ихы алаирхәуан аҧьажәлар рыҩнуҵҟа абольшевикцәа ридеиакәа

апропаганда рзура аус, ауезд комитет адҭала еиҽикаауан акомҽартә иачеикақәа. Ш.И. Хокерба инапхгарала, активла иалахурала 1919 шықәсазы Очамчыратәи агимназиаҽы еиҽкаахеит аусуцәеи анхацәеи рҽарацәа реидгыла. Абри аидгыла азеиҧш еизараҽы Ш.И.Хокерба 1920 шықәса алагамҭазы даҧхьеит ареферат "Изусҭцәада абольшевикцәа" атемала. Уи аҧсуа жәлар рыѡнуҭҟа рҭарадара арзразы имѡаҧигон ауснагзатәқәа маҷымкәа, иажәеинраалақәа руак, 1918 шықәсазы иаҧиҭаз абри атема иазкын. Ш.И.Хокерба убасҟангьы игәы иҭыхон амҳаҷьырқәа Аҧсныҟа рыргьежьра азҭаара. Ус шакәу аҳәоит 1918 шықәсазы ииѡыз ажәеинраала "Амҳаҷьыр иҧҳәыс лгәрѡа". Ш.И.Хокерба 1919 шықәсазы далырхуеит Аҟәатәи аокруг апартконференциа делегатс,— (Ареволиуциа ҟалаанзатәи аҧсуа интеллигенциа ашьақәгылара, Аҟәа, 1979 ш., ад. 335, 336) — иѡуеит Г.А.Зизариа.

Шамил Хокерба идыруан ақырҭуа меншевикцәа икылҧшкылзырѡуа ишишьҭаз, имариак рбар дшырымшаҭоз. Аха уи азы иара шьаҽакгьы дхьамҭит, Аҧсни аҧсуа жәлари рхақәиҭреи рхьыҧшымреи рзы дшықәҧац дықәҧон, иѡызцәа дауаҧшьҭас дрывагылан. Аҭыхәтәан иреволиуциатә ҭысрақәеи марксистленинтә идеиақәа аҧсуа нхаѡыжәлар рыѡнуҭҟа апропаганда ахьырзиуази ирыхҟьаны 1920 шықәса азын мзазы Шамил Хокерба ақырҭуа меншевикцәа реиҳабыра дҭаркуеит Аҟәатәи абахҭаҽы. Убри ахҭыс шыҟалаз атәы ақырҭуа мпыҭахалаѡцәа идырбаандаѡыз Шамил Хокерба иан лаҳәшьа Нина Қап-ҧҳа илҳәо саҳахьан. Уи аҧҳәыс ажәытә жәабжьқәа рацәаны издыруаз, реиҭаҳәарагьы иазҟазаз, дызхааныз ахҭысқәагьы ибзианы изгәалашәоз азә лакун. Лыҧсаҭа шкәакәахартә уажәшьҭа акрааҭуеит 1967 ш. лыҧсҭазаара далҭиижьҭеи. Аха исалҳәаз ахҭыс иахьанзагь исхамышҭыцкәа сгәынкылараҽы иаанхеит. Убри исаҳаз ажәабжь Шамил Хокерба изкыу, усҟан сымшынҭа ианысҭаз, уажәы абраҟа схы иасырхәарц сҭахыуп, избанзар, иаанарҧшуеит уи илаз агәаҕьра, агәмшәара Аҧсны ахақәиҭразы ихы-иҧсы дшамеигзоз.

"Аҧсны зегьы аҟны еиҧш, Очамчырагьы ақырҭуа қәылаѡцәа ацәгьа-мыцәгьа ҟаҭо иалан, абылрақәа, ацәгьаурақәа, ауаа ршьра, рҭакра зҳәаз еиҧш, акы ҭкьыҭкьаршьо, ма иҧхаршьо ҳәа иҟамызт.

Ицон аиҽагылара ду. Аҧсуаа рыҷкәнцәа ақырҭуа инапаҵаҟа иҟаларц рҭахымызт, абҵьар ркын. Убарҭ ақәҧаѡцәа — атәым мчы аҽагылаѡцәа дрылан саҳәшьа Татеи лҧа Шамил Хокербагьы. Уи зегьы иаадыруан, аха иара дызҽыз аус ус иаахтны бзанҵык аѡны далацәажәомызт, иҭызшәеигомызт. Амала, лассы-лассы дныҵаҳан ҵьара данцалоз, насгьы ауха.данзымаауаз ииҳәоз акакун: "Сан, сѡызцәа рахь сцоит, уаха сзымааргьы бысцәымшәан!" — ҳәа. Арҭ ажәақәа ан илаҳауаз дрышьцылахьан, сѡызцәа ҳәа дызҽызгьы зусҭцәаз лдыруан, аха лгәы шҭынчмызгьы, акы ихьыр ҳәа дышицәшәозгьы зныкгьы иалымҳәацызт — "умцан, аѡны уҟаз, нан, аамҭа бааҧсык ҳҭагылоуп" ҳәа. Мацара лыбжьы аармаҷшәа, еснагь ишьҭалҳәоз абарҭ ажәақәа ракәзан: — "Анцәа уихьчааит, уажәшьҭа уара уҧшқам, сызуабжьом, уахьцо-уахьаауа уара иудыруеит, амала, иушьҭашәарыцогьы шыҟоу ухоумыршҭын, угәы уеаныз, уан дукухшоуп!" — ҳәа.

Зынран, асы еимгәашәы ишьҭан. Ҽнак саҳәшьа Татеи лҽы снеит, ак сҭахны (нхарҭалагьы ҳаигәлацәан), аҭаацәа зегьы ыҟан, шамаха аѡны иумбалоз Шамилгьы дыҟан, акрыфара иаҽын. Санырба, харантә саазшәа исеигәрҕьеит, снаган саргьы снарыддыртәалт. Ус сара снеира иазыҧшызшәа, ҧсышьацәгьа анцәа изиҭаша, аѡны ашҭа иааҭеибаҳәеит ҧшь-ѡыуаак бҵьарла еиқәных, ала ирышьклашуаз агәхьаа мкыкәа, агәгәаҳәа амардуан иаахәнеит ршәақьқәа харшылан. Ари зегьы азал аҽы аҧенҵьырқәа ҳрылҧшны иаҳбарҭан. Ҽеик ишазҳәам ауаҳзымдырхуаз! Убри аамҭазы Шамил акгьы ҟамлазазшәа, дҭынчза даацәажәеит, — сан, акгьы шәацәымшәан, арҭ исышьҭашәарыцо роуп, мацара сыргарц иааит, аха дара ишырҳәо еиҧшҵәҟьа аусқәа ыҟам, ижәдыруаз, дара рхаҭақәагьы амахә ѡа иқәгылоуп, абар-абар иҧҵәоит, — иажәа алгаха имҭакәа магә шьхәала ҳаѡнашә аартны реыныѡнарыжьит ҳзал ршәақь агуцәқәа ҵәыз-ҵәызза, аҧсақәа рхаркьакьа.

Урҭ рахьтә абыржәгьы дызбо ҵьысшьоит иҧынҵа ду барзалза, уаѡы еиқәаҵәа жьакцак иҳәынаҧ блақәа ҧсеи-ҧсеиуа ишәақь Шамил Хокерба инаиқәикит "уеыумырҵысын"! ҳәа, нас егьырҭ иѡызцәа инарыдиҵеит аѡны еимырдарц. Ан дгылан дуалыуашо, егьырҭ лҧацәа ракәзаргьы, иҟарҵо иақәмшәо, ҽымҭ иааилахеит.

Аҩны ахы-аҵыхәа зегьы еимырдеит, хыла-гәыла маҭәеи-ҩыҭәеи ирҭахыз зегь еиларыжьит, аха акгьы шьҭырымхит, ирҭахыз ҳәа уаҟа акгьы рымбазар акәхап.

— Баша шәеимдоит, шәара шәзышьҭоу ҳәа ара акгьы ыҟам, сара сакәзар ишәҭаху, сыхиоуп, шәаԥхьа сгылоуп, шәааазышьҭыз рахь сышәгозар акәхап, — иҳәеит зынза дҭынчза, игәы иҵакыз абԥьаргьы зынза агәхьаа мкзакәа. Саҳәшьа Маташьеи сареи ҳахьгылаз ҳзеиҭаҵуамызт, иҳақәлаз ргәаҧи Шамил изы ашәазызареи ххәаынҷаны ҳаркын. Ус Шамил дҩаргәылакны анҭ аруаа ашә иҩдәылеибаҳәеит. Ашҭа аԥынҵа иҿаз ахьатә гәашә аԥхьа игылаз аҽыуардын асы еимгәцҟьа, ихыԥ-хыԥуа амҩа инанылеит Шамил даманы. Ангьы, ан лаҳәшьагьы, аиҳәшьцәагьы зегьы ҳшьара ҳақәҟьаны, ҳгәы ҭшьааны, аҩнықа анеишьа ҳақәмшәо ҳгылан акраамҭа. Зегьы ҳлымҳа иҭаҩуан ирбаандаҩны иргоз Шамил аҽыуардын данақәдыртәоз, ашәақьқәа шиҿакызгьы иихәаз аҵыхәтәантәи иажәақәа: "— Сара шәысцәымшәан, аҳаҳаи, арҭ ақәылаҩцәа шәыргәндақәа ирзызбом ҳара аԥсуаа ҳлахьынҵа, урҭ рнапаҵаҟа бзанҵы ҳаҟамызт, аринахысгьы ҟалашьа ҳамазам. Ижәдыр урҭ рыҿхәара ааигуоуп! Сан, бҽырҷҭәа, сара хьаас сбымкын, бысцәымшәан, агәра га сара Аԥсны ахы иакәиҭызтәуа аҟаԥшьқәа срыланы лассы сшааua!" — ҳәа.

Шамил Хокерба "Аҟаԥшьқәа" ҳәа дызҿыз Ленин иидеиакәа рбираҟ иаҵагыланы иқәԥоз, Аԥсны Асовет мчра ашьакәгыларазы зхы иамеигзоз, ашьа казҭәоз аԥсуа большевикцәа ракән. Урҭ напхгара рырҭон Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Шамил Хокерба, урҭ Аԥсны ахакәиҭра шазааргоз, иара иажәала иуҳәозар, ишаауаз инагзаны агәра шигозгьы, уи азы дшықәԥаҩызгьы, уи дацәымҩашьо идыруан, алажә аԥсымҭаз ицҳауеит ҳәа дырбаандаҩны дызгоз ақырҭуа меншевикцәа зусҭцәаз, насгьы иара дыздырбаандаҩыз, хара дус ирҭоз усҟан, аиашазы уи иԥсҭазаара ахуыц-па иакын, урҭ ирылшон, ирмазеит акәмзар, уаҳа дидмырбарц аишьцәа зегьы еиҵазааазаз иан ахцәышла, идмырбарц иҩны –игәара, иԥсадгьыл. Аха аситуациа бааԥсы дышҭашәаазгьы, Аԥсны аҕацәа дышрымԥыхьашәаазгьы, усҟан рҽаԥхьа мыч шимамызгьы, дырҽагылартә еиԥш изаҟаразаалак лшарак шыҟамызгьы, ихаҵа

гәы акала еиҭамскәа , сыршьуеит ҳәа дымшәакәа, аԥсуаа шиааиуа, раҭа хумга, амҟәл еиԥш ирхатәаз, дшықәрго агәҭра иманы, аҧьара-ҳәа дырҽагылоит, абахҭахь дырго, ашьрахьы дырго еилкааны иши-зымдыруазгьы.

Абри афакт амацарагьы иаҳәоит Шамил Хокерба ихаҭара заҟа иҭәҭәаз, адоуҳатә ԥсымчхара аҵаз. Уи иажәақәа, дырбаандаӡоны даныргоз, иихәаз, ҵабыргхеит. Дук мырҵыкәа, Аԥсны Асовет мчра шьақәгылеит, иахҳәаны икарыжьит ақырҭуа меншевикцәа раҳра, даргьы ыкәрцеит. Убарҭ рыкәцараҽы азәы ҳәа далан Шамил Хокерба ианшьцәа иреиуаз, абольшевикцәа рреволиуциатә ҵысраҽы хаҭала знырра имаз, дзыҽцаауаз Степан Қапба. Уи ареволиуционер изкны абар ҳҭарауаӡо ду Гь.А. Зизариа ииӡуа: “Ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны рыкәцаразы аибашьра анцоз. Ар ҟаԥшь рыхәҭак азиас Кудры ирны Очамчыра ианазааигәахоз аамҭазы, ари ауезд зегьы аҽы ақырҭуа меншевикцәа рабџьар мчқәа ркадрԥсара иаҽын, ф-қыҭак Кәыдрытәи ауезд аҽы Асовет мчра шьақәгылахьан. Март 6 азы амчра аԥсуа еибашьыӡцәа рнапаҽы иааргахьан. Ақалақь зегьы раԥхьаза Мыкә ақытантә иалалт, аҭацәа ирыжәлеит Степан Қапба напхагара зиҭоз апартизанцәа ргәԥ аибашьыӡцәа. Ашьтахь егьырҭ агәԥқәагьы рыцлеит...

Ар ҟаԥшь рыхәҭак март 8 ашамҭазы ақалақь зегьы рымеха-ркхьан, рнапаҽы иааргахьан. Иара убри аҽны Асовет мчра Егрынзагь иназеит. Кәыдрытәи ауезд аревком ахаҭагьы ганкахьала еиҽнакааит ахатәы мчқәа, нас еибыҭаны ирышьҭалеит хышықәса ина-рыкәгәҭәа Аԥсны иахаԥаз аҭацәа. Апартизанцәа ргәԥ Степан Қапба напхгара зиҭоз урҭ ишрабашьуаз, ишрышьклахысуаз Аԥсны иалцаны Ахал-Сенакинза инарцеит, рџьаԥҳаны рымырхит, хышә ӡык рҟынза аҭҟәацәа ргеит” (История абхазской АССР, Сухум, 1983, ст.78).

Ақырҭуа меншевикцәа рыкәцаразы, Аԥсны Асовет мчра ашьақәргыларазы еибашьуаз аԥсуа партизанцәа ргәԥқәа рзы ахысыӡцәа 31-тәи адивизиа аначальник аиҳабы К.К. Пашковски иазгәеиҭеит “аԥсуа еибашьцәа иаадырԥшыз афырхаҵара, афранцыз снариадқәа дара рҽаԥхьа акгьы шрылымшаз” (иара уа, ад. 79, 8).

Аҟәа Асовет мчра анышьақәгыла адырԥаеныцәҟьа Шамил Хокерба ихы дақәиҭыртәеит, иара дырбаандаԥоны данырго аены, ишиҳәаз еиԥшцәҟьа, Аԥсны ахақәиҭра азаазгоз аибашьцәа дрыланы Очамчыра иԥоны днеит.

— Сан, ишыббо, исҳәаз насыгзеит, аҟаԥшьқәа срыцны сааит! ҳәа иашҭа агәашә аҷараҳәа иаартны дыҥҭалеит. Ан ахцәышла, убри аамҭазы аԥоны асоф иқәгылаз, лыблақәа ирбоз ԥхызу-лабҿабоу лзымдыруа, лгәрҧьареи лылаҧырзи еилацәо "Унан!" ада ажәак уаҳа лзымҳәо, хыма-ԥсыма дналбаан даалгәдлыҳәҳәалт. Ари, аиааира иаанагаз, ҭаацәарак аҳәаа изҭамзоз милаҧ гәрҧьара дуун. Усҟан ус заҟаԥоы гәрҧьада?

х х х

Аԥсуа жәлар ироуз ахақәиҭра, ишьақәгылаз рҳәыҥҭқарра агәалаҟара бзиа инаҭеит Шамил Хокербагьы, избанзар, аҧьамыҷәацәгьа зҳызгахьаз, хҵәареи хыԥсаареи зымч канаԥсахьаз аԥсуа жәлар Ленин изакәан ҿыц иабзоураны социалисттәла аԥсҭазаара мԥа ианылеит, рекономикеи ркультуреи дара идырҿиартә еиԥш. Абри аԥоыза аҭоурыхтә еиҭакра ду иҟалаз аҿы ихәҷзазаргьы иара иҧьабаагьы ҧьара иалибаауан, ажәакала, ахақәиҭратә – хьыԥшымратә қәпареи ареволиуциатә цысраҟәеи Аԥсны ицоз рганахь дгыламызт, — дрылахән Шамил Хокерба.

Аԥсны Асовет мчра анышьақәгыла ашыҟәсан рацәак аамҵыкәа Шамил Хокерба дҟарҵоит Кудры ауезд аревком адгьыл ҟәша еиҳабыс. "Ари амаҵура, аҭыԥ, усҟантәи аамҭазы еиҳагьы аҭакԥхыҟәра змаз акакун, избанзар, анхаԥоы аханатә ииҭахыз ахақәиҭра иоуит, азакәан ҿыц абзоурала адгьыл даԥшәыманы, ҟәаарыхыԥоны дҟалеит. Убри аҟнытә Кудрытәи ауезд зегь аҟнытә адгьыл азҵаара иадҳәаланы иара иахь инеиуаз анхацәа рхыԥхьазара есааира иазҳауан. Урҭ иара иҟнытә ирҭахын абжьагажәа, ацхыраара, ирзымдыруа аилкаара уҳәа убас иҵегьгьы. Анхацәа Шамил Хокерба иахь абас цыхәаԥҵәарада изнеиуаз иаман, азакәан ҿыц ирнаҭаз анаԥосангьы, даҽеа ҟазшьакгьы. Уи анхацәа ибзианы дырдыруан, ҳаҭыр иқәрҵон, иҟамызт кудрытәи

ауезд аҽы дахьымнеицыз қытак, иҟазшьа бзиан иҽцәажәа хаан, нас иреиҳәон аиаша рыбзазара аҟнытә афактқәа ааганы, идирбон ақәпара шаҭахыу, ахақәиҭра мчыла ишаагатәу, еиҽикаауан, мамзаргьы уи аус дацхраауан, Џьгьарда, Кәтол, Тамшь, Мыкә, Баслахә, Гәп, Арасазыхь уҳәа егьырҭ ақытақәа рҽы агитациатә пропоганда мҩаԥигон. Убри ахыхьгьы уи иман даҽеа гәцхакгьы. Шамил Хокерба ажәлар данрылаз, ареволиуциатә цысраҟәа ирызкыз агитациа анымҩаԥигоз аамҭазы ашәҟәы иаиҧон аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭакәа, иара убас уи дырзаԥхьон ихаҭа иаԥиҧоз, еиҳараКгьы ажәлар рҳәамҭа иалхны иҟаиҧоз аҩымҭакәа. Урҭ зегьы дзыҽцәажәоз изызырҩуаз анхацәа гәахәас иҟарҧон, игәра ргон, иихәоз харҧон, рыгәҭыха зҳәоз, рҭахракәа зыхьчоз азә иакәны ихәаԥшуан.

“Иахаану изларгәалашәо ала, Шамил Хокерба 1924 шықәсазы Қарҭка аҧарахьы ицара анхацәа ақәшаҳаҭмызт, инапы ианыз аус дахагылазар рҭахын, избанзар, дара ишрыхәоз рбеит. Аха еиҳау аҧара аиуразы имаз агәаҳәара азәгьы изынкыломызт”, — иҩуеит апрофессор А.Х. Аргун Шамил Хокерба диижьҭеи 90 шықәса аҧра иазкны агазеҭ “Советскаия Абхазия” иаиҧаз “Жил с ненавистью к несправедливости...” ҳәа хыс измоу астатиаҽы.

Агәрцҟәл бзиа змаз, аҧарагьы гәкала изҭахыз Шамил Хокерба иреиҳау аҧараиурҭахь дцар акәхон, Аҟәатәи арҧаҩратә семинариа инаҭаз адырраҽы дзаагыломызт, аха уиазы имаацызт аамҭа. Иааит уигьы, даҽеакала иуҳәозар, Аԥснытәи аобласттә Комитет алԥшаара иҟанаҧаз ала, ддәыкәҧан Қарҭтәи аполитехникатә институт ахь. Уаҟа Шамил Хокерба дҭалоит ақытанхамҩатә факультет. Усҟан ишдыру еиԥш, иарбан заанаҭ хкызаалак аҽгьы акадрқәа маҷгәшьан, реиҧаазара аҭахын. Ари азҧаара ахшыҩзышьҭра дӡ азыруан Аԥсны аиҳабыра, Нестор Лакоба дызхадаз. Уи ззеилымкаауаз иакәзамызт Шамил Хокербагьы. Убас ҳ-Аԥсадгьыл ду еиуеиԥшым егьырҭ ақалақьқәа рҽы аинститутқәа ирҭан аԥсуа студентцәа. Аԥсны аҽеатә ԥсҭазаарала аҽиара амҩа ианын.

Абарҭқәа зегь агәахәара ирҭон, иҧараҽы илшарақәа ирыцырҧон Шамил Хокерба. Уи дызҭаз аинститут далгоит ибзиазаны, уажәы ишырҳәо еиԥш, адиплом ҟаԥшь иманы 1928 шықәсазы. Иара убри

ашықәс азыԥәҟьа Шамил Хокерба аусура далагоит изанаат ала — Аԥснытәи аколнхаратә центр аҽы аграном хадас, ашьҭахь уантәи иара диаргоит Гәдоуҭа араион аҿтәи асовнхара адиректорс. Ари ҽыц еиҿыркааз анаплак ду аҽы иҭәҭәаны, насгьы ииашаны ашьапы ақәргылараҽы уи илшоз зегьы ак агмыжькәа иадиԥеит, ибзианы ианыԥшыртә еиԥш.

Шамил Хокерба хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, ззанаат теориала ибзианы издыруаз, насгьы уи апрактикаҽгьы қәнагала ахархәара иақәшәоз, иазҟазаз азәы злаиакәз ала, Аԥсны аиҳабыра ддәыкәрԥон еиҳа дахьаҭахыз, идырра ахьадԥатәыз аҭыԥ ахь. Убри аҟнытә уи акырынтә аҭакԥхыкәра змаз аҭыԥқәа иԥсахит аамҭа кьаҽқәак ирылагзаны. Уи дахьадыргалалакгьы ииашоу апринцип, иусура алԥшәа анаплакы, аколлектив ирнымԥшыр залшомызт. Убри азы еснагь иман ахьыз, аԥша, иқән аҳаҭыр. 1933 шықәса инаркны 1937 шықәсанза Аԥснытәи адгьыл жәларком аҟны аграном хадас дыҟан.

Гәнаҳала ипеипеиуа иҭәу 37-тәи ашықәсқәа раан Аԥсны амехак арҭбаахьан ленинтә милаҭтә политика аилахәара, аԥсуа жәлар иреиҧьыз, изыкәгәгуаз рԥеицәа хазынакәа ажәлар ираҳоуп ҳәа зегьы иреицәоу ахьымзҭ дамыҵа раарханы, харада-барада идырзуан, иршьуан, иҭаркуан, ҳмилаҭ кадрқәа еимдырпуан, рматцурақәа ирымырхуан. Изыцәшәоз, урҭ ирҿагылоз, Сталини Бериеи рматцурақәа Аԥсны ирҭахыз, иаларыгзарц изҿыз дызмырҟатцоз Нестор Лакоба илгахьан, ԥсышьацәгьа ирҭахьан. Уи ишьҭахь рацәак мырԥцыкәа иарҧьажәоаны ивагылаз ҳԥеицәа, акыр зылшоны ҳәа иҟаз азәгьы днырмыжьит. Аԥсуаа жәларык раҳасабала ашәарҭа ҧҳәа иҭагылан, еиҳа-еиҳа реилшьаара иаҿын.

Ари аполитикатә ҭагылазаашьа хьанҵа иқәыҧҳәон, иԥсахы еибанаркуа иныруан Шамил Хокербагьы. Уи ибагәшьон аамҭа хәашьы, азхыԥрак еиԥш илеиуаз ахы ахьхаз, 1918 —1921 шықәсқәа раан Аԥсны иаԥҭеиқәатцәаха иахаԥаз ақырҭуа меншевикцәа раԥкысгьы уажәы еицәаны ишаҳҳзыҟалаз ҳкоммунистцәоуп, Ленин ду имоа ҳануп, ԥырхага ҳмоуроуп ҳәа ииаҟәмԥзакәа абыкь иасуаз, арахь маза-аргама ишзахәоз ҳақәхра иаҿыз Сталини Бериеи урҭ рпалачцәеи.

2. Р.Капба

Абраҟа иаазгарц сҭахыуп Шамил Хокерба ианшьа-иҧа иахьа Аҟәа инхо Саҭбеи (Сергеи) Қапба игәалашәарак .

— "Шамил Хокерба сара ибзианы дысгәалашәоит ҳаѳны даннеиуаз, саб, иара ианшьа Тарашь Арасазыхь лбаа, азиасқәа Кәламыри Мықәи ахьеилало аҧшаҳәа акаршәраҽы дынхон усҟан. Саб иашьцәа Нестор, Тарас Очамчыраҟа нхара ишыҵкәнцәаз уахь ицеит, рыуа-рдыр ыҟан, ҳаҭыр рықән, рмал-ршьал иагмызт, ақалақь иашьагәҭхахьан. Егьырҭ ѳыцьа Леуа, Ерасҭа нхара ҳәа ииасит Гаграҟа Асоветтә мчра Аҧсны ианышьақәгыла аҧхьатәи ашықәсқәа рзы, аҵарагьы рыман. Сабду Дыдын Қапба иҧьынҵь ҽы иаанхаз саб заҵәык иакән. Анхара ду ыҟан, арахә-ашәахә ҳаман, ҳашьхагәара ҽеыуаѳ дзакәшомызт, асас дагмызт ҳаѳнаҭа. Уа иѳниааз аишьцәа, аиҳәшьцәа, лассы-лассы инеиуан, рыѳнра ду акән, игәхьааргон излыҵыз рыжәлар, рқыҭа аҧсабара, уи аҳауа зѳыда, азыхь ссирқәа. Еиҳарак аҧхынразы шьхацан, араҟа зегьы еизон. Ҳаѳнаҭа лахҿыхрахон, гәрҧьарахон, сара ҷыдала абжьааҧнытәи аҧсҭазаара аҵкьыс ас зегьы анеизоз бзиа избон. Шамил Хокерба иакәзар, абар сгәнкылараҽы дшаанхаз. Уи ихы-иҽы азыгьежьны, уаѳы наза-аазак, иҧьымшьқәа аҧҳәызба леиҧш еиқәрхәа, илагәқәа ҭбааны, аразра рыҵаны, данцәажәоз илакҭақәа ирыҵубаауан ҧхаррак, гәкрак, иҵегьы иҳәаландаз ҳәа уҳәартә еиҧш. Ихахәы еиқәаҵәан, ашла аланамҧсацызт, илахь ҟьаҟьан, илашан, еснагь ицәамаҭәа ишәыз инаалон, деиҿенакаауан.

Уи ианшьцәа ҳҿы данхәҷыз инаркны, егьырҭ иашьцәа раасҭа, еиҳа лассы-лассы днеилон. Бзиа ибон иан дахьиз, дахьаазаз аѳнаҭа, ақыҭа Арасазыхь. Уаҟа даннеилак дрыҿцәажәон абыргцәа, ажәытә жәабжьқәа здыруаз, иаҳҳәап Ламиа Базала, Қапба Ҭамшьыгә, Ҳаҧьым Башь, Лагәлаа Чагәна, Бганба Зафас уҳәа убас егьырҭгьы. Урҭ рҳәамҭақәа ашәҟәы иаиҵон.

Маи мза аееиѳнашахьан, енак ашкол аҟнытә аѳны ашҭа санааҭала, асоф аҽы саби Шамили еидтәаланы ишеицәажәоз сылаҧш нарықәшәеит. Саргьы сгәрҧьаҵәа, аха сыҧхашьа-ҧхаҵо, снықәашәа инацҵашәа уахь сҿынасхеит. Даргьы сангәарҭа, ҟоҳ, арҧыс даait, убоо, иҳәан Шамил ашырҳәа дѳагылан, сышҟа иҽааихеит дыспҧыларц.

— Дад, уэҩу закәзеи, ахәҷы изы ушҧагылои, уи арахь дааиуеит, — иҳәеит сабгьы.

— Ус шҧоуҳәои, уи изхатцгылатәу дреиуоуп, уажәшьҭа дхатцарҧысуп, насгьы даншьоуп, аҧсыуала сара сатцкыс деиҳабуп, амчра имоуп, — аҭак ҟатцо амардуан дналбааит Шамил. Саргьы исаҳаз ажәақәа сгәы иаахәеит, снаигәдхахалеит...

Убри аамҭазы сылаҧш нақәшәеит ҳачныр Батиа Шәманиа ҳаҩнашьҭахь игылаз алаҳа ду иамыҳәҳәоз амахәҭаҽы икнаҳаны, имаҭрақәа цыркәакәа мыцқьа-шьыцқьа абшьтәа ацәа ахыхра дызҽеыз. Усҟанцәкьагьы ашьамаҟа, аҧсаса рацәаны иҳаман. Саб ҧсаҭа шкәакәа, иаҳәшьаҧа изы акәм, ус сасык данааилак акы агәлацәа азәык-ҩыцьак идимыртәалар ҟалозма, аҧшәма ихәы далаигзозма...

Сара сшәыраҭра наҟ иныкәсцан, сымаҭәакәа исшәыз аапсахны, егьырҭ аҩнымаҭәакәа аасшәысцан саби Шамили ахьеицәажәоз, ирҳәо саҳаларц стахны сырзызырҩуа, насҭхашәа сааины саагылт. Азәы данааилак, аиҳабцәа ахьтәаз схахаза раҧхьа агылара итцегь санәиҵаз саб иҭахымызт, аха маҷк сҩеидасуа саналага, уи азин шсиҭаз збон, избанзар ҟәшажәак иаҳаргьы игәникылап, дархәацып ҳәа дахәаҧшуазар акәхарын.

Убри аҽны саби Шамили зызбахә рымазаз Нестор Лакобеи Аҧсни ракәзан.

— Шамил, дад, Нестор Лакоба иҭархара, — ибжьы аармаҷны, абнагьы алымҳа амоуп ҳәа ирҳәо дназхәцызшәа, дналагеит саб ацәажәара, — ашәарҭара ду ҳҭанаргылеит, еиҳарак ихырцаз ахьыз баапсы — ажәлар раҕа заҟа алдыршара уара идыр ҳазцәымҭу ауаа. Ҳара ашьха ашьапаҿы итәоу абыргцәа иаҳзыууазеи, аха шәарҭ, аарла еицагылаз ҳцеицәа шәоуп ҳзыцәшәо, ишәзыруа иудыруазеи, иҳаҳауеит ҳгәатцга ҿызцәо ажәабжьқәа — ана-ара ицо аҭакрақәа, аматцура амхрақәа, — даҿын уи ацәажәара.

Сара уа сахьгылаз иаразнак иаасгәалашәеит ҳашкол аҟнытә иаазгаз ажәабжь баапсы — Лакоба дыҧсит ҳәа саб иасҳәаз изхамцакәа, иҿаҧшылара аацәгьахан, гәбҕан умоуааит, абзамыҟә иуҳәо закәзеи! — ҳәа дансыкәцәкьа. Исҳәаз агәра шизымгозгьы, изымчҳакәа иееилаҳәаны аусҳәарҭахь дцеит. Ахәлбыеха дааит

деикәара-еиԥараха. Убасҟантәи иҽаԥшылара акәын саб абыржәыгьы имаз Лакоба иҭызшәа даналацәажәоз.

— Сталин ҳаицәаымҭгымзаргьы здыруада, избанзар абзиара ашьҭахь абзиара ыҟам рҳәоит, аха уи данабрагьыз, аҳәынҭқар иполициа еиԥхеибатцо ианишьҭаз аамҭазы аԥсуаа дырцәаххьан, дымоаԥыргахьан. Ани аԥьныш, абла саркьа зшоу, Бериа даоыстааха дидтәалоуп, аԥсуаа зегьы ҳамоа кны. Уахь анеира зылшоз, зажәагьы ԥхылдаз Нестор заԥәык иакәын еи, гьыди-иҳәан даақәԥсычҳаит, нас инациԥеит, — Иа анцәа ду ҳазшаз абзиара ҳзыҟаԥа, ҳажәлар умырзын, ҳ-Аԥсынра ҭоумырхан, ҳԥеицәа, ҳгәыгьрҭақәа еиқәрха!

Ҳамҭак аоыԥьагьы ҽымҭзакәа итәан.

— Шамил, дад, араҟа зызбахә сымоу, — аҭынчра еилаго ҽааиҭит саб Ҭарашь, — уара уаҟара издыруада, Нестор бзиахә иҭахара шаҳныԥшыз, аринаҳысгьы иаҳныԥшраны ишыҟоу, аха уанызбах сгәы иамуит саламцәажәар, аԥсуаа ҳԥеи ду дысгәаласмыршәар, — иҳәеит аԥыхәтәан деиԥаҷәҷәа.

—Ҭарашь, дарбан ԥсыуазаалакгьы, лада дыҟа, оада дыҟа, Нестор Лакоба иҭархара зегьы ргәы иалоуп, ихьааны ирыцрыхоит. Избанзар, уи Аԥсны ԥсҟыс даман. Инапы ахоаны икын, амч еиқәаԥәақәа, аԥыхәтәан дҭазырхаз ицрыхара ишаҽызгьы, — абас дналагеит Шамил иажәа, ианшьа уаҳа шимҳәоз анидыр.

— Аԥсны уи даԥзырхаз ибзианы ирдыруан, ҳреспублика амчқәа рмаҷны, иавтономиатә республиканы иҟарԥазаргьы, Қырҭтәыла инаганы ицәаларԥазаргьы, зегь акоуп Нестор иажәа акәын ара амчра змаз. Уи ииҭахымыз, Аԥсны иаԥырхагаз уск ихәҷы-иду азәгьы изыҟаԥомызт. Абри абас шакәз дырны ауп анҭ алақәа Қарҭ дганы, ахәшә иҭаны дшаԥырырхыз. Нестор, ԥсаҭа бзиа, иаԥьал аан дыԥсит, агәхь дагеит ҳәа адунеи иахдырԥәазаргьы, уи агәра згода, иага акраамҭа ирԥәахыргьы, мышкы зны имааԥшыр аугәшьом, самарҭал ҳәа адунеи ҽеы акыр ыҟазар. Сара сахьахәаԥшуа ала, — Шамил хәҷык дааҭгылан, дагьынаԥш-ааԥшын, нас инациԥеит иажәа, — 1918-1921 шыкәсқәа раан аԥкысгьы иахьа аԥсуаа ҳҭагылазаашьа уадаоуп, ишәарҭоуп, зҽагылара амуа, аамҭа бааԥсык аҟарҟы ҳҭаханы ҳаҟоуп. Ақырҭуа меншевикцәа Аԥсны ианахаԥаз,

ҳаҕа даргаман, даадыруан, ҳаиҽагылан ҳиабашьуан, аурыс большевикцәа ҳацырхырааны иқәаҳцеит, аиааира аагеит, Асовет мчра шьақәҳаргылеит. Уажәы иааҟәмҵзакәа ажәлар ираҕацәоуп ҳәа иԥхьазаны иреиҕьыу ҳҵеицәа рықәгара, рҵакра иаҽуп узҽеагылода, узабашьуада? Асовет мчра ахьзала аус еиҵаҟәаҟәақәа ирҽызар? Ҳшәарҵоуп зегьы. Ани иԥхьан, — иҳәеит Шамил, — зызбахә уҳәаз аду, уашьцәа Зази Степанеи, имҩаԥыргахьаҙ ибз шҳам ԥьара иаламкәа Нестор Лакоба дырзыгәаҕьуамызт, Бериеи уи имаҵуарқәеи, ииашоуп, урҵ еизаа́игәан, аха умбо, уи азааигәара иара аду изынгьы акгьы аанагазом ҳ-Аԥсны ԥшза, ҳ-Аԥсны барақьаҵ Қырҵтәыла алазҩара азҵаара аҽеаԥхьа. Нестор Лакоба иҵархара зыхҟьазгьы убриоуп. Сталини Бериеи Аԥсны имҩаԥыргоз аус хәмгақәа дшырԥырхагаз дырны дырԥырыргеит. Уаҟагь иауаагылах, уи иарҕьажәҩаз зегьы ықәрхит, аринахысгьы ҳахькылсуа седру, — гәалаҟара бзиак ихы-иҽы иқәзамкәа Шамил иажәа анагзара дшаҽыз, ҩыцьа ахацәа, Шамил Хокерба дшааз заҳаҙ, ҳгәашә аартны ашҵа инҵалеит. Уи акәхеит, изҽыз ацәажәара уаҟа иианыркылеит. Уи нахыс еиқәшәаз рцәажәара Нарҵаа дуқәа ражәабжьқәа ирызкын. Убра исаҳаит раԥхьаза акәны Сасрыҟәа ирашь Бзоу шахьзыз".

Арасазыхь ақыҵа лассы-лассы даҵаауан Шамил Хокерба. Иан лқыҵа гәакьа ахьакәз анаҩсангьы, даҽеа милаҵк араҟа иахьҵанымхози, тәым бызшәала аныррa зхьымсыц аԥсшәа ахьиаҳауази, ашьха қыҵақәа иахьреиуоу амацаразгьы ианаҳәоз рацәан ашәҟәоҩы. Ари ақыҵа беиазтәуаз изҩыдазтәуаз аԥсабара зҩычаз ашәаԥыцьаԥ акәзаргьы малк еиԥш дахзызаауан. Араҟа иҟан жәынгьы-ҽангьы зыхә дууз аа ҷла, ашыц, ахьа, ахьаца, аԥь, ажа, анҷа, ачамҳа уҳәа иҵегьы. Ашәаԥыцьаԥ шәыхьчала, ишәааазала, шәеиҷаҳала убри ауп аԥсабара зырԥшзо, изҩыданы иҟазҵо ҳәа рабжьигон анхацәа, данырҵаауаз, данрьҿцәажәоз. Иныбжьаршәшәа иҳәоит, усҟантәи анхацәа абжьгара мыцхәы рҵахзамызт, абна зыԥсаз, ҷакыс иамаз рхаҵақәа ирдыруан. Уажәоуп уи анаҳҙымдыруа, агәхьаа анаҳҟым, ақьаад ԥара азыхәан рыцхҳашьарада ианхаҳшьаауа, гәлымҩорала ҳаназныҟәо. Уи акырынтә дрызхәцхьан Аԥснытәи ашьхақәа ауаҩы игәабзиара ахьчараҽы ирымаз алшара дуқәа. Шамил Хокерба Соуиԥсара ашьха ахәҷқәа аԥхын рыԥсы ахьыршьо,

реахьырхәшәтәуа иреиҧьзоу ҭыҧны иҧхьазон. Убри аҟнытә уи Аҧсны агуабзиарахьчара Аминистрра аҽаҧхьа акырынтә иҟәиргылахьан уи азцаара, аха ахацгылара аиоуамызт...

1937 шықәса нанҳәа мза инаркны 1939 шықәса цәыббра мзанза Шамил Хокерба аус иуан Аҧснытәи аецәаратә нхамҩа еиҳабыс. Нас диаргоит Аҧснытәи адгьыл жәларком аграном хадас. Уаҟа уи аус иуан 1941 шықәсанза, даҽеакала иуҳәозар, политикатә гәрамгарҧас дҟацаны, милаҭеилыхҩуп ҳәа дыҧхьазаны дҭаркааанза. Уи иҭакрагьы машәырны иҟамлеит. Аамҭала еиҧкьашәа иҟаз 1937 шықәсҟәа раан изҽыз аус хәмгақәа рыҧсы шҭаз узырбоз акакән. Уи 1937-тәи ашықәсҟәа раан даҳцәыннхазаргьы, ма уажәы ҳаҧсы даҳҭап рҳәан Бериа имацуарҟәа Шамил Хокерба дҭаркуеит 1941 шықәсазы, Аџьыныџьтәылатә еибашьра дузза алагара мызқәак шагыз. Уаанзагьы харада-барада икыдҟьо ирымаз, гәрамгарала изхәаҧшуаз ауаҩы изы ари аҭакра џьашьатәзамызт. Избанзар, Бериеи Сталини,Аҧсны имҩаҧыргоз аполитика еилахәашь, аҧсуаа рзинқәа рымызхуаз, Шамил Хокерба еиҧш ипатриотыз, аиаша аҽагылара зылшоз дашаҭомызт.

Иаагап ҽырҧштәык Аҟәа имҩаҧысыз апартиатә еизарак аҽы (Аҧсни Қырҭәтәылеи анапхгаҩцәа злахәз) Шамил Хокерба дықәгыланы акритика ҭәҭәа азиуит ареспубликаҽы ацыхәтәантәи ашықәсҟәа рыҩнуџҟала амилаҭ кадрқәа ралхра рыкәргылара аус аҽы иҟоу агхақәа. Уи иҳәеит Аҧсны аекономикеи акәльтуреи аҽиара зынза агәхьаа зкым ауаа наҟынтә, уи анҭыц иааганы аҭакҧхыкәра ду зцу амацурақәа ишырхадыргыло, аҧсуа кадрқәа аган иаважьны. Ари Ленинтә милаҭтә политика аилахәара ауп иаанаго. Уанзагьы зыгәра рымгоз, ас еиҧш данықәгыла, аиаша дымшәа-дмырҳа иани-ҳәа (Лакоба данҭадырха ашьҭахь ас иаахтны ақәгылара даараза игәаҧьыуацәан) зынзак дшәарҭоуп рҳәан "Жәлар раҧацәа" рсиа днанырцеит. Убри аҟнытә Шамил Хокерба убаандаҩуп ҳәа аниар-ҳәа, иџьеимшьазеит, ус шиҧеиҧшхоз, аҧсуаразы иқәпара шианар-мыжьуаз идыруан акыр шықәса раахыс ишьклаҧшуаз ҳаҧацәа.

Агәрҩа ҭәҭәа роуит Шамил иан, ианшьцәа, иҧшәма ҧҳәыс Дыхма. Ихабар рзымдыруа ддырзит абаагәареиҧш изықәгәҧуаз ауаҩы. Ҩыџьа аҷкәнцәа Вова, Заур аазатәны арахь аҳәынҭқарра лахә-

лахәы илышьклаҧшуа луада хәҷы дааҩнахеит ан иҟалҵара лзымдыруа. Аазаб ду анылба ашьҭахь, иҩызцәа ирыбзоураны Дыхма еилылкааит лхаҵа Лагодехтәи абахҭа дышҭакыз, уахь амҩа дықәлеит лхәҷы Вова длыманы, аха амҩан ахьҭа илалаз иахҟьаны ан лхәҷы дылцәыҧсуеит, ларгьы лхаҵа иҧшаарақәа дызҿыз дырҟәамҵыр амуит уи дҭазкыз амчра. "Жәлар раґа" иҧшәма гәрамгарҭас дыркит, зныкымкәа абахҭа дҭадырсит, нас иҟалҵахуааз илзынхаз лыҷкән хәҷы дицәшәаны леаанылкылт лгәрҩацәгьа мчыла иҵәахуа.

Ашықәсқәа цон иқәҳан. "Ажәлар раґацәа" зыриашашаз аамҭа ааит. Шамил Ебраҳам-иҧа Хокербагьы гәаґла дшызыз, акгьы шихарамыз ддыриашеит. Уи "атәым дгьыл аҿы схала заҵәык исзааигәоу аллаҳ ҳәа азәгьы дысхагылазамкәа, илаґырз ҧхаза исықәмҭәазакәа наунагза сынарцә мҩа сықәлоит ҳаҧсадгьыл азы зыгәра гам ҳәа иҧхьазоу сакәны, аха зеиҧш ҟамло егьыҟам издыруада мышкы зны Аҧсны сахамышҭыр, сабацәа рызқәаҭыҧ сацәымзыр" ҳәа уасиаҭк иаҩызаз игәыґра хәҷы дамжьеит, иназеит. Шамил Хокерба иҧсымҭаз ибла ихгылаз, изгәкыз, дзызхьуаз ишьха гәакьақәа игәы иқәҧшуа, 1978 шықәса азы иҧсыбаҩ Лагодехьынтә иааганы иабацәа рыдгьыл — "иҧсадгьыл хәҷы" Очамчыра анышә иамардеит. Уи иҧсыбаҩ алахьеиқәҵаратә митинг ҟаҵаны Очамчыра анышә ианарҭоз еизеит иуа-иҭынха, изгәакьаз ауаа, ибзианы дыздыруаз, ихааныз, Аҧсны ақырҭуа меншевикцәа рықәцареи, Асовет мчра ашьақәргылареи рзы ицықәҧоз ажәытәтәи аменшевикцәа, ашәҟәҩҩцәа, аҵарауаа, ашколхәҷқәа.

Аҿны Аҧснытәи аҧхын мрагьы ашоура ахаршҭны ихааза иҧхон. Издыруада, аҧсабарагьы агәы иахәозҭгьы уи аҵеицәа хазынақәа руазәк иҧсыбаҩ мырзкәа ахатәы дгьыл иахьаиоуз.

Ааи, аҵеи иаша аҧсадгьыл бзанҵык дацәыззом.

x x x

Шамил Хокерба древолиуционерхаанзагьы, ареволиуциатә ҵысрақәа ихы рылаирхәаанзагьы, абольшевикцәа иерымаидаанзагьы, асахьаркыратә литература абзиабара икхьан, арҿиара аус

дашьҭалахьан — ажәеинраалақәеи апублицистикатә статиақәеи рыҩреи, ажәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭақәа реизгареи напы аиркхьан.

Уи раҧхьазатәи иажәеинраалақәа "Сҩызцәа", "Иҵала, аҷкун", "Анцәа шәиныҳәааит, аҽар", "Аҕьыч", акьыҧхь збаны, еиқәханы иҳамоу аҧҵан 1916 шықәсазы. Усҟан агазеҭ "Аҧсны" аҭыҵра иаламгацызт, аха аҧхьаҟа ак шҧаҟамлари, аҧсуаа ҳхатә газеҭ шҧаҳазҭмыжьри ҳәа агәҕра зманы алитература зхы азцо иаацәырҵыз аҧсуа интеллигенциа дреиуоуп Шамил Хокерба. Аха Аҧсны ашәарҭара ианҭагыла, ақырҭуа меншевикцәа ианырҽагылатәха, Асовет мчра аагаразы ианеибашьтәха имч-илша, идырра зегьы уи аус ҧшьа иазикит, уахь ирхеит, аха арҽиарагьы ихаимыршҭзеит, ус шакәу дырҵабыргуеит иҩымҭақәа ирыҵагыло ианиҩызтәи ашықәсқәа.

Шамил Хокерба илитературатә ҭынха иҭыжьу хыҧхьазарала ирацәам, насгьы иара иҧсы анҭаз хаз шәҟәны иҭымҵыцызт агазеҭқәа рҽы иикьыҧхьхьаз ракәмзар. Иҧшәма ҧҳәыс Дыхма, ааскьа зыҧсҭазаара иалҵыз, излалҳәо ала, уи аҩны уахынла дтәаны есымша дыҩуан, анапылаҩырақәа ицқьа-шәқьаза апапкақәа иргәлаҵан еиқәҵаны иман. Дыкны даныргоз аухагьы истол дахатәаны аҩра даҽын. Абар уи азы апрофессор А.Х.Аргун ииҩуа: "Ақәа кыдхаеа илеиуаз аҵх лашә реалак ҩыҷьа ахацәа ршнелқәа кахәхәа, ашәеиқәаҵәа рҽартәаны реыныҩнарыжьит Шамил Хокерба иуада. Усҟан иара астол дахатәаны, афымца лашара ихаҷҷауа ажәеинраала аҩра даҽын. Даныларыхәаҧш иаразнак идырит иҭааз "асасцәа" зусҭцәаз, хықәкыс ирымаз. Руазәк аҧшәма агылаха имҭакәа итапанча цырцыруа инеиҽеикит "умҵасын!" аанаго, егьи зыҩра даҽыз абҕьыцқәа аақәиҧаан дрыҧхьарц далагеит, аха аҧсуа бызшәа имч ақәмхеит, абҕьыцқәа ирныз дызрыҧхьомызт, нас уи еиҳагьы даргәаан, даапкны ауада дшаҟьо дыҩналеит, имҧыхьашәаз анапҩымҭақәа акгьы нмыжькәа еилагәаны иаашьҭихит...Минуҭқәак рышьҭахь ахәҷқәа еибархьыусыууа, ран лакәзар илуа илҳәо акы дақәмшәо, лхы ахьылгара лзымдыруа, лыблақәа лаҕырзыла иҭҭәаауа НКВД-аа идәылыргаз лыҧшәма Шамили уи инапҩымҭақәеи дрыхәаҧшуан. "Бымшәан; беырҕәҕәа, — иҳәеит атапанча зҽакны инаргоз Шамил ишьҭахьҟа даахьаҧшны. "Ацәажәаха ҳамам, ҳаццакуеит, уцала!" — ибжьы ҵәыҵәза инҭицеит еицыз рахьтә руазәы, еиҳа изқәхәланы иҟаз".

Убасҟан иргаз Шамил Хокерба инапҩымҭақәа иара дгьежьыз

аҳа, даргьы зымгьежьит, еиқәмхеит. Уи дыкны дызгаз ахәмгақәа ҳарҭа-сырҭада ибжьадырзит, ирблит. Азы амца акыр излаурцәозеи! Ақәцьма млашьқәа икны иргаз зеиқәхома? Аха уара иушьуа анцәа дишьуам ҳәа аҳәоит аҧсуа жәаҧҟа. Заҟа ииашоузеи иара! Бериа имаҵуарқәа апоет иҧсынҵры дыркьаҽзаргьы, инапҩымҭақәа рҕьырак рыҧсы хәмга иарҭазаргьы инагзаны дырзымшьит, икалам иаҩыз аҩымҭақәа зегьы анышә ирзамҭеит, ирцәеиқәхаз ҟалеит. Урҭ инагзаны изазымиааит Дырмит ду ихациркыз алитература цьара акы сзацхраандаз, сзахәандаз ҳәа икәалкәало иашьҭаз ауаҩы иаҧиҵаз хыҧхьазарала имаҷзаргьы адоуҳатә ҭынха.

Иахьа аҧсуа ҧхьаҩы имоуп, инапаҽы иҟоуп Шамил Хокерба иҩымҭақәа реизга ашәҟәы.

Шамил Хокерба хара имазамкәа ихырҵаз "жәлар раҕа" ҳәа адамыҕа анихырх нахыс ауп илахьынҵа злахьынҵахаз иҩызцәа ашәҟәҩҩцәа реиҧш, исахьаркыратә ҩымҭақәа, ипублицистикатә статиақәа, уаанза агазеҭқәа ирнылаз, ус архив аҽы еиқәхаз, ҳлитератураҭҵааҩцәа, ҳҵарауаа, ҳашәҟәҩҩцәа зьҽлымҳара азыруа ианалага, аҧхьаҩ иахь ианцәырырга. Абри азҵаара раҧхьаза ахы икит аҧсуа литература акритика ашьаҭаркҩы, афилологиатә наукақәа рдоктор Х.С.Бҕажәба. Уи 1956 шықәсазы (дандыриашаз инақәрццакны) иҩит "Аҧсуа литература аҭоурых ахьтә даҟьақәак (1919-20 ш.ш.)" ҳәа хыс измоу, архивтә хыҵхырҭақәа рыла иҭҵаау аусумҭа. Уаҟа раҧхьаза акәны иазааҭгылоуп 1919-1920 шықәсқәа раан агазеҭ "Аҧсны" адаҟьақәа рҽы изкьыҧхьуаз авторцәа (Д.Гәлиа, С.Ҷанба, И.Коҕониа, М.Лакрба, М.Аҳашба, М.Чалмаз, М.Бәлиа) днарываргыланы Шамил Хокерба илитературатә ҭынха. Астатиаҽы ҳаҧхьоит: "Абри аамҭазы (1919-1920 ш.ш. роуп дызҽу Р.Қ.) акьыҧхьра далагеит Шамил Хокерба. Уи иҩуан ажәеинраалақәеи, астатиақәеи, еизигон ажәлар рҳәамҭақәа.

Иажәеинраалақәа руакы, "Сгәрҩа" ҳәа хыс измоу аҟны, усҟан Аҧсны зҭагылаз агәаҟра дахцәажәауа, абас иҩуеит:

Сыҧсадгьыл, умшәааит!
Ҳҩыцьагьы ҳгәаҟра еиҧшуп,
Аха агәаҟра ҳа ҳазыршәазом.

Даеа жәеинраалақәак ("Ажәытәуаа амаҭ иамҵаныҳәон", "Аԥсуаа") рҽы Ш.Хокерба дзынхьуаз, игәы иҭакәаз цәырганы иаабоит. Уи иҩуан:

Аамҭа цалааит
Уамеигзан уара.
Кыр узыҩуазар, иҩоны
Ирызныжь жәлара.

Аҵара шәҵала,
Иаарыхны шәхы ныҟәжәга,
Шәымч ду шәԥьабаала...
Гәк-ԥсык ала анхацәа шәеидгылар,
Ижәбоит жәҩангәашәԥхьара.

Ажәлар рҳәамҭақәа ицырхырааны иифоыз рахьтә улаԥш иҵашәоит "Иҟамлац — иҟалаша". Ари ирмаананы иҟоу лакә жәабжьуп" (Х.С.Бҕажәба, аԥсуа литература, Аҟәа, 1960 ш., ад.52-53).

Сара сабиԥара иатәу аԥхьаҩцәа раԥхьаза Шамил Хокерба избахә шәҟәҩоык иаҳасабала иахьҳаха, иахьаадырыз хыхь иаазгаз Х.С. Бҕажәба истатиаҽы ауп. Уи ашьҭахь бжьбаҟа (1963 ш.) шыҟәса анҵы Шамил Хокерба иҩоымҭақәа реизга хаз шәҟәны иҭыцит Аҟәа. Уи ашәҟәы ианылеит апоет иажәеинраалақәеи, ажәлар рҳәамҭақәеи, ажәабжьқәа ҩбеи. Зызбахә ҳамоу ашәҟәы еиқәлыршәеит, аԥхьажәа ацылҵеит иахьа зыԥсҭазаара иалҵхьоу, аԥсуа ҵарауаҩ ҟаимаҭ аԥсуаҭҵаара зԥьабаа ду аду Валентина Ҳаԥьматԥа Конԥьариа-ԥҳа. Уи ашәҟәы аԥхьажәаҽы илыҩуеит: "Иҟалап Шамил Хокерба шәҟәҩоык иаҳасабала дыздыруа хыԥхьазарала ирацәамзаргьы. Аха аԥсуа литература ааеиҵыхымҭазы далагылеит уи ихатәы бжьы иманы.

... Ари аизга еиднакылоит Шамил Хокерба иҩоымҭақәа акьыԥхь збахьаз инарываргыланы, иахьа уажәрааназа акьыԥхь зымбацызгьы" (Шамил Хокерба, иҩоымҭақәа, Аҟәа, 1963 ш., ад 3-5).

Аҵарауаҩ В.Ҳ. Конԥьариа-ԥҳа убарҭ акьыԥхь збахьазгьы, изымбацызгьы архивтә саба рыҟәршәшәаны аԥьабаа рыдбаланы

еизылгеит, аԥсуа ԥхьаҩ инапы иалыркит шәагаала рацәак идум, аха ҳлитература аҽиара аҭоурых аазырԥшуа ашәҟәы ҟаимаҭ. Ари ҳамҭа бзиан аԥхьаҩ изы. Аха аҵарауаҩ агәра ганы дыҟан Шамил Хокерба иҩымҭақәа еиқәхаз, архивтә саба иалахаз иҵегьы шыҟоу аҟара. Ус шакәз агәҭра лнаҭон линтуициа, лцәанырра илыҵанаҳҷәон. Ус иагьыҟалеит иара. Аҵарауаҩ В.Х. Конԥьариа-ԥҳа лыԥшаарақәеи лԥыхьашәарақәеи ирыбзоураны еиҭатыҵит Шамил Хокерба иҩымҭақәа 1981 шықәсазы. Ари аизга раԥхьатәи аасҵа акыр ҽыгҳарала иҭҭәаауп, ихарҭәаауп. Уи ианылеит архив аҟнытә ҽыц илыԥшааз аҩымҭақәа, иаҳҳәап ажәеинраалакәа, ажәабжьқәа, алакәқәа, алаф ажәақәа, астатиақәа. Иара убас ашәҟәы иацылҵеит апоет, апублицист ибиография, ирҽиаратә мҩа еиҳа инарҭбааны, инагәлахаланы уалазырԥшуа аԥхьажәа.“Шамил Ибраҳам-иԥа Хокерба заанатҁ имаз, инапы злакыз аусҷәа зынза алитература ишацәыхаразгьы, иара убри иахҟьаны дшеибакыз асахьаркыра-рҽиаратә усура иҽеиҭар шамуазгьы, аԥсуа сахьаркыратә литератураҽы ишьҭа уаҩы ибартә иаанижьит... Уи илитературатә ҭынха иахьа ҳнапаҽы иҳамоу иаҳәоит ашәҟәҩы иазаны дыҟазҭгьы, насгьы хыҷәкыла абри аус даҽызҭгьы, иахьа уи зыхьз нагоу шәҟәыҩны аԥсуа литература дшалагылаз. Ҳәарада, Ш.И.Хокерба иҭынхаз зынза ишыҟәныҳамҵшьогьы, гәалсра дук еиԥш иазгәаҳҳамҭар ауам уи ирҽиаратә усумҭақәа зегьы ҳара ҳҟынза иахьзымаазаз. Ҕәара-пара, иԥсаҟьаны ауп иаанхазгьы шыҟаз (Шамил Хокерба, иҩымҭақәа, Аҟәа, 1981, ад. 6-7) ҳәа — лыҩуеит В.Х. Конԥьариа-ԥҳа. Уи лаԥхьажәаҽы иумбарц залшом Шамил Хокерба егьырҭ аԥсуа шәҟәҩцәа дызлареиԥшмыз, ҵарала алитература дшазааигәамызгьы, бзиабарала, баҩохатәрала иара ишитәышьҭраз, дкәалкәало дшашьҭаз, иагьшицааиуаз. Иара убас аҵарауаҩ иалкааны иазгэалҭоит апоет имаз даҽеа ҷыдаракгьы:

“60-65 шықәса раԥхьа Ш.И. Хокерба импыҵыҵыз анҵамҭақәа иахьа унарыхәаԥшыр, уеизгьы иааԥьоумшьар залшом шаҟа ҭакԥхыҷәрыла, еиҷаҳарыла дазнеиуаз уи инапы злакыз аус. Уамашәааза иԥшзоу каллиграфиала иҩу зынза иҩеижьхазахьоу ақьаад иану уи инапҩымҭақәа икказа ирныԥшуеит автор иусушьа. Иҟасҵаз, зны еиқәсыршәаз азхоуп ҳәа даанымгылазакәа

ацәаҳәақәа, ажәақәа, аҳәоуқәа ҷьара ирыҵшьуп, ҷьара иҧсахыуп, ҷьара-ҷьарагьы уи ҳҳьаирҧшуеит даеа даҟьақәак рахь (иубап урҭ адаҟьақәа рхаҭақәа анагыугьы"), (иара уа).

Аҵарауаѡ В.Х.Конҷьариа-ҧҳа лыхшыѡ ҵары иалнакааит апоет арҿиара ус аҿы имаз аҷыдарақәа, ихаҭашьатә ҟазшьа зеиҧшраз, насгьы уи заҟа дацклаҧшуаз, мацқьа-шьацқьа аус иуаз уҳәа убас иҵегьы. Аҧхьаѡ игәеимҭарц залшом хәба-фба даҟьа ирылагзаны уи ишлылшаз апоет, ареволиуционер дызнысыз иҧсҭазааратә мѡа, ирҿиаратә биографиа аарҧшра, ихаҿсахьа лаша ҳарбара. Ус иҟоу аҧхьажәа ашәҟәы агублыра унаркәеит, уаднаҧхьалоит. В.Х.Конҷьариа-ҧҳа илхалыршҭуам Шамил Хокерба иѡымҭақәа рҭыжьразы ацхыраара лызҭаз ауаагьы. Абар илҳәо : "Аҧхьатәи ашәҟәы аҭыжьраангьы, уажәтәи аангьы аматериалқәа, абиографиатә дырраҭарақәа уҳәа рҟны ацхыраара исырҭаз азы гәык-ҧсыкала иҭабуп ҳәа расҳәоит афилологиатә наукақәа рдоктор Х.С.Бҕажәбеи, апоет П.Х. Бебиеи, ашәҟәѡѡ иҧҳа Р.Ш.Хокербеи, иҧа А.Ш.Хокербеи") (иара уа).

Аригьы иҳанаҳәо маҷзам заацәаны иҳаҧхаз ҳҵарауаѡ заҟа дуаѡыз, заҟа ҧсыцқьала анаука аус даҿыз.

Агәаҕьра змаз, зыжәлар рзы зхы-зыҧсы иамеигзоз Шамил Хокерба иѡызцәа Аҧсны аҵеицәа рдунеи шырҧсаххьоугьы, рахраҭ мѡа ишықәлахьоугьы, урҭ рыҧсадгьыл иазынрыжьыз рыхьз-рыҧша, рдоуҳатә ҭынха иахьагьы шәазызарак рызнарҵысуеит дара рыҧсҭазаара заамурала иҿахызҵәаз, ҧсышьацәгьа рызҭаз ауаа хәмгақәа рдаракәац еиуоу зегьы. Ус шакәу зырҵабыргуа афактқәа рахь акы заҵәык аазгоит. Шамил Хокерба иѡымҭақәа хыхь ишысҳәахьоу еиҧш аѡбатәи аҭыжьра актәи аасҭа ихатәроу, ианылеит уаанза аҧхьаѡ изымдыруаз ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, астатиақәа, жәлар рҳәамҭақәа. Уи ибзиаз усын. Аҧсҭынха ҭыҵит, аҧхьаѡ деигәрҕьаны идикылеит. Аха абри ашәҟәы хәҷы аҧсышәала Аҟәа иҭыҵыз агәҭынчымра рнаҭазаап, ршьапы иқәнаргылазаап, ирылыжжны Қарҭаа Аҧснытәи аобком ахь аҭел ианарсзаап, амитә ҟашәҵеит, шәглавлит дыцәоума уҳәа убас иҵегьы. Анаѡс ҳаизызырѡып ари ахҭыс ибзианы издыруа ашәҟәѡѡы В.К.Басариа:

"Сзыҧхьаз, снапы иҵызгаз, сҷьа хәҷи, сдырреи здысҵаз ашәҟәы

ҭыҵҵыҧхьаза авторк еиҧш саргьы саргәрҕьоит, ихәарҭаз акы шыҟасҵаз сцәа-сжьы ианыруа, агәалаҟара соуеит. Убасҵәҟьа гха хәҷзак сыцәцаргьы, ишҧасцәыҟалеи ҳәа ихьыу-хьыууа сгәы иҵалоит, ихьаазгоит. Аха зыҧсҭазаара иалҵхьоу ашәҟәҩҩы илитературатә ҭынха редакторс уанамоу, ианҭужьуа зынза ӕеакыуп, уаҟа уҭакҧхықәра еиҳагьы иҳаракыуп, дӕеакала иуҳәозар, сышәҟәы ҭыҵуеит ҳәа иҳаҵ-ҳаҵо иувагылам автор иусгьы уара инаугзароуп, ҩеидарак урыҵалароуп.

Изхысҳәаауа, ӕены сусураҽы санааи аҭыжьҩы Татиана Спиридон-иҧҳа Ашьхараа сыстол иқәлҵаз, абаҩхатәра змаз ҳҵарауаҩ В.Х.Конҷьариа-ҧҳа аҷьа адбаланы еизылгаз, еиқәлыршәаз, аҧхьажәа бзиа зцылҵаз, сара редакторра ззызуз Шамил Хокерба иҩымҭақәа. Ҳәарас иаҭахыузеи, дарбанзаалакгьы игәы иаахәоит иҷьабаа алҵшәа анибалак. Ашәҟәы, аиашазы, атипографиа аганахьала вба узамҭо, ацәа жәпа ахаҵаны, еиқәҟаца иҭыжьын. Ҳамҭак снахәаҧш-аахәаҧшуа, иналак-ҩалак ҭыҧқәак срыҧхьо сыштәаз, саҧхьа иқәгылаз аҭел аккаҳәа абжьы геит, — сзырҩуеит! — сҳәеит атрубка аашьҭыхны.

— Вова, аранза уааи, Рафеҭ Быҭәба соуп изҳәо, — слымҳа иҭаҩит ибжьы. Сзиҭаххарызеишь ҳәа схәцуа ҳамҭак саанхеит.

— Маҵура дук урҭозаргьы уздырам, уца ирласны, уззыҧшузеи,— сҩыза аредактор Сергеи Кәҵниа длафуа аҵәы насылаиҵеит.

— Уара ухәмаруеит, аха баша-машак азы исмыҧхьазар ҟалап аҩн ду ахь, – сҳәеит сара сҩыза иҭак сеаҵамырхакәа.

Афырҳәа сындәылҵын ҳдиректор Ш.М.Аҷьынҷьал икабинет ахь сынхалеит, издыруада иара иахьгьы дасзар ҳәа, аха уа дыҟамызт. Сцеит обком ахь, сааҭбжак аҟара адкыларҭаҽ сынхазаргьы снеит Рафеҭ Маҳҭы-иҧа иҽы.

— Бзиала уаабеит, — иҳәан дҩысхаҵгылан снапы аасымихит. Аҧснытәи Обком амазаныҟәгаҩ, аха уи илакҭа уиаҟара ихаамызт.

Ус сылаҧш нақәшәеит истол иқәз Шамил Хокерба иҩымҭақәа, иаразнакгьы сцәа йалашәеит абри ашәҟәы аҵыхәала сшаанагаз, избанзар еиқәзыршәазгьы, аглавлитгьы, иара сара аредакторгьы "ҳеырдагәан" иҳаҩҳажьыз ҭыҧқәак (усҟантәи аамҭазы ишәарҭаз) аадыруан Қарҭаа ахьынҳалар шрылшоз. Аха макьанагьы ҽысҭуам, сназыҧхьаз исеиҳәарызеишь ҳәа сзырҩуа сыҧшуп.

— Уажәшьҭа гәꙋарас иуоухьазар ҟалап узаазгаз аус закуу, — иҳәан амазаныҟәгаꙋ ашәҟәы аашьҭихын ақьаад хырффа хәчы ахьагәлаз ааиртын, еиҧцаҳзеиԥшшәа ҳаԥхьа иныкәиҧеит ҳаицахәаԥшырц иҭахны. Сара усҟан сахьихәаԥшуаз, адәахьы инимырԥшырц дшаҿызгьы, имꙋашьо избон уи ауаꙋ сызнеигаз азҧаара ахьцәырҧыз, насгьы алацәажәара (хыхьынтә иқәгәгәоз Қырҭтәылатәи Акомпартиа амчра мыжда дзаиааиуамызт акәмзар) ихаҭагьы ишиҭахымыз, игәы ишалакьакьоз.

— "Хымԥада ҳзышьҭалаша ҳара аԥсацәа" ҳәа хыс изманы абри ашәҟәы иагәылоу астатиа акәхап шьоукы агәнамзара рызцәырызгаз, саргьы аранза саазгаз, — сҳәеит иажәа далгаанза сыццакшәа снеиԥыꙋлан.

— Уиашоуп, Вова, абри астатиа акәгәшьоуп зегьы ҳаилазыргьежьырц иаҿу, насгьы уара редакторк иаҳасаб ала иахыуҳәаауеи, — иҳәан даасҿаԥшит санынаꙋалоз аҧкыс даҽеа ԥхарра мчык илаланы.

— Рафеҭ Маҳҭы-иԥа, ашәҟәы еиқәзыршәаазгьы, аредакторгьы, аглавлитгьы сҳәеит сара, астатиа ахшыꙋҧак ҳзеилымкааua иаҳмыхьит, идырны инҳажьит, акы, уи кьыԥхьын апартиа аорган иҭнажьуа агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" (№34, 1928 ш., июн 21) адаҟьаҿы. Ꙋбагьы, уаҟа ицәыргоу азҧаара иахьагьы иактуалтәу, изхаҵгылатәу акоуп, ҳаԥсуара зыҿиандаз, ҳбызшәа аԥсымчхара духандаз ҳәа ҳаҿызар, уи аиқәрхара ҳҭахызар, апату ақәҵара ҳашьҭазар. Уаҳа дҽеакы сара иадызбалом, — иааҿахысҵәеит сажәа.

— Иуҳәо иашоуп, ус шакәу аусзымдырхуа, аха рыцхарас иҟалаз нахьхьинтә анҭ иҳашьклаԥшуа дҽеакала еилыркаауеит, дҽеа хырхарҭак арҭоит — ҳкоммунист идеологиа иаҿагылоушәа, Аԥсны иаланхо зегьы ҳбызшәа рымҵар ҟалом ҳәа ҳақәгылоушәа иахәаԥшуеит, — иҳәеит Аԥснытәи аобком амазаныҟәгаꙋ Рафеҭ Маҳҭы-иԥа. —Убри аҟнытә абри астатиа, — иажәа инаҵицеит, — уи ашәҟәы агәлхра ҳақәшәар ҟалап, ас ишыҟоу, излазбо ала, аԥхьаꙋцәа рахь инармышьҭыр ауеит, — иҳәан даатгылт ҿымҭзо. Саргьы убри иҿымҭра схы инархәаны иажәақәа инарыцысҵеит:

— Рафеҭ Маҳҭы-иԥа, абри аизга хәчы аꙋымҭақәа жәпакы рҿы ҳбызшәа шырҿиатәу, уи ада ҳашхәарҭам, ишыхьчатәу, абраҟа

иҳаланхо амилатқәагьы ирдыруазарц шрыхәтоу уҳәа иреиԥшқәоу ахшыҩзцарақәа жәпаԥьра иуԥылоит, ԥьара иаахтны, даҽеаԥьара атекст иагәлаҵәахны. Урҭ, роуп аҩымҭақәа ԥсыс ирхоугьы, —абас ацәажәара сшаҿыз аккаҳәа аҭел абжьы геит.

— Актәи дсыԥхьеит, уахь снеироуп, уца уусурахь, ашәҟәы азцаара азы уаҳҭаххозар адырра уаҳҭап, — иҳәан дҩагылеит.

Саргьы обком амазаныҟәагаҩ икабинет ҭбаа-ҭыцә лашара гуарҭак зыҩнаҷҷоз акгьы мҳәазакәа ашьшьыҳәа сындәылҵцит...

Ашьҭахь излеилкааахаз ала Шамил Хокерба ишәҟәы ицәырнагаз азцаара аредакторгьы, уи еиқәзыршәаазгьы, аглавлитгьы (Р.Н. Ԥьонуа) лахь ҭәҭәа рырҭараны ишыҟаз ирцәеит Аԥсны усҟантәи Обком актәи амазаныҟәагаҩ Б.В.Адлеиба.

Қарҭтәи аглавлит аиҳабы Г.Хәрцизе ашәҟәы ҭзыжьыз ахара рыдцо, анационализмра рхаирԥо даналага Б.В. Адлеиба аҭел дизасуеит Қырҭтәылатәи Акомпартиа Ацентр Комитет Амазаныҟәагаҩ Г.Н.Енуқизе. Уи иеиҳәеит заамурла идырзыз, харада-барада иҭадырхаз аԥсуа шәҟәҩҩы, ареволиуционер Шамил Хокерба илитературатә ҭынха хәҷы иҭыцыз рглавлитаа ақәгара ишашьҭоу статиак иахырҟьаны. Уи астатиагьы ҳаидеологиазы цәгьара шалам, аԥсшәа шәца ҳәа ижәлар иахьреиҳәо, егьырҭ амилатқәа — ара инхогьы ирдыруазар цәгьам ҳәа ахьазгәеиҭо иахҭнырымҟьозар! Иара усгьы иагьԥхашьароуп, иагьҳақым, ихаҭагьы дыршьуа, уажәы машәыршақә еиқәхаз иҩымҭақәагьы злаҟам ала ацәгьамыцәгьа рхарԥара, ус аҟаҵара ишаанаго знык харада-барада дахьыршьыз азмырхара ауп. Егьи дзырҩуан.

Ари ацәажәара ашьҭахь уи азцаара аҵыхәа ԥцәан.

Абри афактгьы иаҳанамҳәои анҭ ҳгәлацәа хазынақәа заҟа гәрамгарыла аханатә аахыс акыр зылшаша, ҳҿахәы еиҭазҳәаша ҳцеицәа ирышьклаԥшуа, шьаԥҿаршә абарзыҟаҳцари ҳәа иреиҩазо. Сталини Бериеи рмаҵуарақәа Шамил Хокерба абахҭа дахьҭаршьыз азмырхакәа, архив саба ажәпара зынза иаламзыкәа адунеи збаз илитературатә ҭынхагьы аԥхьаҩ иҿы изымнеиуа, мамзаргьы инеизаргьы аԥсы ԥха аларбаны ирҭарц иаҿын. Аха аҳақамч ҭәҭәоуп.

Аԥхьаҩ гураз, уажәшьҭа ҳаиасып хыкәкыла Шамил Хокерба илитературатә ҭынха аизга иҩымҭақәа ирну рыхцәажәарахь. Аха

уаанзагьы иамҩаны исыԥхьазоит абри ашәҟәы ианымлаз, агазеԏ "Аԥсны" (1919 — 1920) адаҟьақәа рҽы исымԥыхьашәаз ҩымԏақәак рзааԏгылара.

Агазеԏ "Аԥсны" аԏыԥра ишалагаԏәҟьаз аиԥагылара иаҽыз аԥсуа интеллигенциа ҷыдала аҽар арҽиаратә баҩохатәра змаз, уи иашьԏаз иаразнак ирызхьаԥшит рыжәлар рполитикатә, рекономикатә ԏагылазаашьа, уи иаԥырхагаз, иашьклаҳәуаз, иара убас ԥхьаҟа изгашаз ҳәа ргәы иззанагоз апроблемақәа. Урԏ ажәлар рыбзазарашҽы ихадароу азԥаарақәа шьԏнахыр акән рапҳьазатәи аԥсуа газеԏ "Аԥсны".

Агазеԏ номерцыԥхьаза ианылон аԥсуа жәлар рыԥсԏазаара аазырԥшуаз астатиақәа, еиҳарак авторцәа ҽарацәа ирҩымԏаны. Убас ицәыргцыз дреиуоуп Шамил Хокерба. Ԥабыргыуп, уи асахьаркыратә ҩымԏақәа раԥԥара далагеит заа —1916 шыкәсазы иаԥиԥаз ажәеинраалақәа ҳамоуп еиқәханы, аха усҟан аԥсышәала агазеԏ ауԏыԥхуаз акьыԥхьырԏа ԥьаргьы иҟамызт. Сыззаиуа, уи акьыԥхь збаз раԥхьатәи ипублицистикатә ҩымԏақәа иреиуоуп "Ҳагра бааԥсы аус бзиа алҳаршоит иаҳзырееир" (агазеԏ "Аԥсны" декабр 16, 1919 ш.) ҳәа хыс измоу. Астатиа шәагаала имаԛуп, аха ишьԏнахуа азԥаара дууп, иаҳԥырхагоу иамцхәны иҟаҳԥо аԥасҟәа (аԥсхәрақәа, аиныхрақәа, еиԥҳәоу ачарақәа, иара иахьагьы иҳазкамыжьыц) ирҽагылоит, ирықәзбоит хықәкыла иақәҽнаԏуеит Омар Чачаа истатиа. Иалаҳҟаап ԏыԥԥқәак: "Абыржәы ашьԏахьшәа иԏыԥцыз агазеԏ аҽы Омар Чачаа ианиԥеит ажәақәа аԥсхәрақәа ирхырҟьаны. Ииашаны, сара уаҟәԥ, уи ииҩыз иақәшаҳаԏымхара ҳ-Аԥсны, иаԥсуаны аԥара змоу ҩыцьагь ҟаларым. Уазхәц ииҩуа иашамзар, уи иҩуеит аԥсхәра зықәшәо ихԏысҟәа, сарак уи иацыспоит ажәақәак, излабааԥсым, ҳагра иаҳзырееиуазар, иаҳҳәап уажәы азәы иқәшәеит аԥсхәы утәыс, мазаралагьы ажәлар рҽы хар заман ҳәа дыршьоит (дрыԥхьазоит) — уи азын ихьымзԛ ихихразы аԥсхә — ду иеазикуеит иуразы. Уи иара изтәоит ҩынҩеижәи жәаба нызқь мааԏ раҟара. Абри акгьы ихәом иԥсыз, амала ажәларгьы иргәаҟәуеит, ихгьы аԥьабаа аирбоит,имазаргьы хыда иԥхасԏеитәуеит.

Абри аҟнытә сгәы иаанагоит, ҳара аԥсацәа акы ааууразы абжьы-

. уаа Мыҟә иааизганы, Бзыԥаа Лыхны иааизганы ҳаилацәажәап арҭ аԥсхәарақәа рцыхәала...” (агазеҭ “Аԥсны”, декабр 16,1919 ш.)

Анаѳсан астатиа иаҳәоит аԥсхәра аԥсы ишимыхәо, абза изы ишхырцәагоу. Цабыргыуп, Шамил Хокерба аԥсхәы зынза иутәым ҳәа иҳәазом, уи иаԥыхтәуп ҳәа (ус иаахцәаны изҳәазгьы ыҟан) дыҟәмгылт. Ауаѳы иԥсҭазаара акырза еилоу, зеилыргара уадаѳу категориоуп, ус зкъы-шыҟәсала ажәлар иаԥырцаз ацасҟәа (ацәгьеи абзиеи ирыцанакуа аҿы) зегьыцәҟьа алапҟьа узыргәдцом, инкылатәу, изыдгылатәу ритуал ҳасабла иҟацалатәу ыҟоуп. Уи азәгьы мап ацәикуам Шамил Хокерба даҿагылом. Уи иѳызцәеи зҿагылаз иара иахьагьы ҳинтеллигенциа, ажәлар рнапхгаѳцәа, ҳзакәан зҿагылоу иахырҟьаны, иаҭахымкәа ихырцәаганы иҟарцоз аԥсхәрақәеи ачарақәеи роуп. (Ахыцқәа ирҭакны иазгәаҳҭап усҟан аиныхрақәа уажәы еиԥш иҿкны иҟамызт).

Астатиа ахшыѳцак абас иҟоуп: аԥсхәура иаҟәҳарзуа амал аԥара ачымазаѳ ихәшәтәра иакәҳарзып, иҳархәап, иамузакәа дыԥсыр, иҟауцарызеи ауаѳы дызшаз дигеит, илахьынца акун, аха уи ишьҭахьҟа изынхаз иҭаацәа, ихәҷқәа ҳрыцхраап, агәаҟра изыкәшәаз иалаагап. Абри ами аҳақ, иҟацатәу. Аԥсхәы уны аехырцәара акыр ҳнаҭома, қьарс иалоузеи!

Абри атема — ацас бааԥсқәа, ашьцыларақәа (амцхацаѳцәагьы абрахь инарылацаны) ирыкәзбоз, еиқәҿызҭуаз астатиакәа маҷымкәан убасҟан агазеҭ “Аԥсны” иакьыԥхьуан, избанзар, Дырмит Гәлиа идыргәшьон, ижәлар ирԥырхагаз атәым мчқәа рыдагьы, дара рыѳнуцҟагьы ишыҟаз измырбзазоз ацасқәа жәпакы. Урҭ ирҿагылатәын. Ари азцаара уи теистк иаҳасабала акәмызт дшазнеиуаз (ус акәзаргьы иԥьоушьартә иҟам), уи дазнеиуан аԥсуа жәлар рматериалтә, реконоМикатә ҭагылазаашьа иахьаԥырхагаз, ԥхьаҟа иахьамырҿиоз, ргәабзерагьы ахьыцнашәаауаз азын.

Шамил Хокерба агазеҭ “Аԥсны” (№38, 1920 ш. ноиабр 27) иани-цеит “Сгәаҟра сҳәоит” ҳәа хыс измоу астатиа. Уи епиграфс иахагылоуп абарҭ ацәаҳәақәа:

Аԥсны сиит, саԥсыуоуп,
Иҟасцозеи уи азы?

Иара сааѕеит, сдухеит,
Иаазгозеи иара азы?

Анаҩсан ҳаԥхьоит: “Ара Аԥсны ииз азәы соуп, ара сааѕеит, ара сабацәа ахьжу сыржуеит саныԥслак. Убри азы сыԥсадгьыл ари Аԥсны шакәу хаҵаны сыҟоуп, сагьашьҭоуп сареи сҩызцәеи рымч ала пату ақуҵаны, иаԥсоу иацәыԥхамшьа иҟаларазы егьырҭ анаԥшцәагьы хар рымам рҳәаратәа. Абыржәы аакьыскьа “Вечерк” (хәлԥазык) ҟасҵарц сҭаххеит, аха сымала сахәарҭахомызт, убри азы ҳаԥсуаа рыцкәнцәа иҟаз ирасҳәеит сгәы иҭаз. Исымҳәаазакәа анцәа сҟаиҵанда урҭ рҽы.

Ишынарасҳәаазҵәкьа аха рымамшәа аҽагылараҟәа ҟарҵеит. Азәы ус иҳәеит: “Сара урҭ раха сымам, акласс снапы иану сзаиааиуам исылԥшозеи?” “Сара исылшо уаргьы иулшап сҳәеит, аха имуит. Егьи иҟны снеит. Уи аԥхьатәи даныѕмыхәа, сиҳәеит, аха уигьы аԥхьатәи иихәаз иадҩылоз иҳәан, нас хәцыкгьы нациҵеит: “Ибзиан, узҽеу еиԥшу аус ыҟам, амала, аха сымам акәмзар”. Уигьы сааиҟәаҵын ахҩык иҽы снеин арҭ аҩыԥьагьы исарҳәаазгьы иасҳәеит, сзышьҭазгьы наиасҳәан сагьиҳәеит. Ари ауаҩ аԥхьатәиқәа рзы даара даҕьын, егьи, аҵыхәтәан аԥҳәызба баапс леиԥш мап сцәикит. Аха уи бзиарак игәы иҭазаап, исеиҳәеит: “Ҳаҷкәнцәа, Қарҭ аҵарахьы иршьҭыз, даара ацхыраара рҭахыуп, уи азы аныҳәазы ахәҷқәа аноуҳажьлак Аҟәа сцоит, хәмарра дук ҟаҵаны, аԥара рзаҳҭиуеит, уажәы сызуцхрааузам”. “Уи ари иахароузеи?” сҳәеит аха ҽымҭкәа днасҵырҵит, саниҟәамҵ. Егьырҭ сыззнеиз зегьы еибырҳәаазшәа, ирҳәоз зегьы акакун. Абас ауп уажәы иаазқәлаз ҳаԥсуа ҷкәнцәа шыҟалаз. Ҳазго ҳга ҳәа рнапқәа рԥьыба иҭаҵаны ишныҟәо, Уажәы аҟара аԥсуара ианызымгәаҟуазгьы, мамзаргьы ианыҕәҕәамызгьы акы уаҩы иҟаиҵахьеит.

Бԥьарлеи цәажәаралеи аԥсуаа мызырц сашьҭоуп зҳәо, уажәазы даԥсуам, ииашаны иаԥсыуоу уи иоуп ҵаралеи уаҩоралеи аԥсуаа рыла ахьыхтыша амҩа иқәзҵаша, избан уҳәозар, аԥсуаа аҵара ахьрымамыз азоуп ари аҟара рҭоурых азы аԥьабаа дуны изырбахьоу. Убри азын, сшәыҳәоит, акрыздыруаны зхы акы елнарго аԥсуаа ҳгазеҭ хәҷи ҳашәҟәоҩреи еиҵыхны, иагьа цәгьара

иақәшәаргьы ршьапы иқәшәыргыларазы, нас егьырҭ иаҳҭахыу зегьы мариоуп, мамзар урҭ акы аныз ҳара ҳтәы егьыӷам, адырԥаены ҳазуеит. Абри ацхыраара азы акән ҳаԥсуаа рыҷкәнцәа сызрыҳәаз, аха уаԥы дысмоут. Ашьҭахь иӷарҵазеи ҳәа уҵаарауазеи аԥхьаԥ! Аҵараҽы ахәҷқәа шааурыжьлак, хыма-ԥсыма акрыфаны акаҳуажәырҭақәа рҽы аҵәаӷьа иасуа итәоуп хәлааныза, еиҳарак ҵхабжьонынза...

Аха аԥсуара згәы мбылуа, имгәаӷуа, ахьз аиуразы, урҭ идырны ирымазааит: Аԥсны ахьз маҷзар, дара ртәгьы шмаҷу, идузар ишдыухо рыхьз, пату ажәларқәа иаҵәшәаны иқәҵаны хара-хара ишгыло.

Аԥсуаа шәымшәан, ашара егьыбжьам! Аамҭа ҳауеит ҳаргьы. Аԥсынра мап аҵәызымкыц рацәоуп!" — иԥуеит Шамил Хокерба (агазеҭ "Аԥсны", №38 ноиабр мза 27, 1919 ш.)

Абри астатиа амацарагьы заӷа ҳанаҳәозеи уи автор ипатриоттә хаҽра иҭкааны иаабарц азы! Шамил Хокерба ижәлар гәакьа ԥхьаӷатәи рлахьынҵа, рԥеиԥш бзиахә азы игәы ҭынчмызт избанзар, ибон урҭ зҭагылаз асоциалтә политикатә залымдарра, атәым мчқәа ишдыргәамҵуаз, ԥсгаха шрырымҭоз, аҵарадарагьы аҳра шауаз. Апублицист амилаҭ инагзаны ихьыԥшымкәа ахы иақәиҭны иӷаларц азы ихымԥадатәаины иԥхьазон амилаҭ иҭышәынтәалоу акьыԥхьи ашәкәԥыреи амазарц. Уи азҵаара заӷа иаҵшьны иазааҭгыло аԥхьаԥ иубоит ҳзыхцәажәо аԥымҭа "Сгәаӷра сҳәоит" ҽҽы.

Шамил Хокерба истатиа хзыркәшо аԥ-ҳәоук: "аԥсуаа шәымшәан, ашара егьыбжьам! Аамҭа ҳауеит ҳаргьы!" — ирҳәоит уи имилаҭ рзы дыззыԥшыз амш лаша шааиуаз ала агәҭра шимаз.

Шамил Хокерба иикьыԥхьыз иԥымҭақәа еиуеиԥшым аамҭақәа ирыҵанакуеит. Урҭ ԥытк рнылеит хыхь ишазгәаҳҭахьоу еиԥш, агазеҭ "Аԥсны", нас Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь агазеҭ "Аԥсны ӷаԥшь". Уи ирҽиамҭақәа раԥхьаза иҭызҵааз, иҭзыжьыз аҵарауаԥ В.Ҳ. Конҵьариа-ԥҳа зынза иашаны ишазгәалҭо еиԥш, Шамил Хокерба 1929 шықәсанза акун данкьыԥхьуаз, уи нахыс акьыԥхь збаз иԥымҭақәа иажәеинраалаз, истатиаз акгьы уԥыхьашәом, аха уи изаӷаразаалак иаанагом ашәкәԥԥра даӷәыцны дыӷан ҳәа, уи

имаҵура аҟнытә дхынҳәны иҩны данааилак есыуаха ҵхагәанынза аус иуан, дрыдтәалан инапҩырақәа, амҽыша мшқәа раангьы дызҽәзаз урҭ ракән.

Абар 1936 шықәса раахыс Аҟәа инхо Ҳақыбеи Бҕажәба иихҳәо: "Шамил Хокерба иан Татеигьы сара сан Матиагьы аҩеишьцәа гәакьақәа ирхылҵцыз ракән. Исгәалашәоит, усҟан Аҟәа аԥсуа школ сҭан. Шамил Хокерба дҭарымкыцызт, аха имаҵурахьгьы анеира даҟәрххьан. Мҽышак аҽены сан слыманы дцеит Шамил ибара. Усҟан урҭ Ацҳа ҟаԥшь ахахьшәа, аусуцәа рҳабла ҳәа иахьашьҭоу хԥаны еихагылоу аҩны шкәакәа аҩбатәи аетаж аҟны иҩнан. Ауадақәа даара иҭшәан, Шамил ҳаниба дҳаигәрҕьеит, дызхатәаз астол хәчы даахыцны, аҩабжьра зхылахьаз адиуан аҟны ҳнаиртәеит, иара дзықәтәаз аҟәардә ааиган ҳҳаншәа инаиргылан днаҳадтәалеит. Матиеи иареи аицәажәара иаҽын, усҟан излацәажәоз иахьагьы исгәалашәоит, иаҳҳәап, Арасазыхь аҩныҟа ааскьа ҳцахьоума, ианшьцәа зегьы ргәабзиара, ишыҟоу, ҳаҩны ашҭа агәҭа игылоу араҵла ду аҽы атәара дшеилаҳауа, аҳауа заҟа ибзиоу, азы хьшәашәа зыԥсоу, нахьхьи Кәламыр аԥшаҳәа ахыкәан ианшьа гәакьа Тарашь инхарҭа, уахь ацара бзиа ишибо, есымша дшазхьуа, аха аамҭа шимам уҳәа убас заҟа рызбахә иҳәазеи, гәхьаагарак ихы-иҽы ианыԥшуа. Дхаачкәакәарза, дразза дышәцәажәозгьы игәалаҟара шыбзиамыз, акы джәагәаны дшамаз ҩашьомызт иҽаԥшылара злаҟаз ала, аха гәнамзарак злаз ажәак иҳәо смаҳаит стәаны сахьизызырҩуаз.

Сара сахьыԥшуаз избон истол иқәз инапҩырақәа еиқәрчаҟәа, насгьы урҭ заҟа каллиграфиа ԥшзала иҩыз. Иԥшәма ԥҳәыс Дыхма лхәчқәа дышрыхҟьашозгьы, акы ҳҽамҵакәа ҳалмышьҭит. Иԥьымшь еиқәаҵәақәа жәпаза, ихы-иҽы гьежь гәкза, иблақәа агәаԥхара рыцаны данцәажәоз мыцхәы ахаара ирҭон, дугәадырԥхон. Ҳанаауаз мҩабжаранзагьы ҳааскьеигеит, сан ухынҳәы, Шамил, сукәахшоуп шылҳәозгьы. — Аҵара ҵала, арԥыс, уҟәбҷаны, адырра еиҳау акгьы ыҟазам! — иҳәеит ҳанеиԥырҵуаз аҵыхәтәан.

Шамил Хокерба имаҵура дамхны аҩны дахьтәаз ибзианы акы ишазҳәамыз сан лцәа иалашәаны дыҟан, хҭынҟьа бааԥсык ирымҭондаз ҳәа ҩынтәка илҳәеит амҩа ҳахьыкәзгьы ихьаагауа. Ус иагьыҟалеит..."

Абраҟа иазгәаҭатәуп дҽеакгьы. Шамил Хокерба Аԥсны ақырҭуа меншевикцәа анахаԥаз иреволиуциатә усура ианеилашуаз аамҭазы агазеҭ Аԥсны адаҟьақәа рҽы имаԥны икьыԥхьит астатиақәагьы ажәеинраалақәагьы. Усҟан имч-илша Аԥсны ахақәиҭразы, аменшевикцәа рықәцара иазкын арҽиаратә ус аасҭа. Асовет мчра анышьақәгылаашьҭахь ауп уи лассы-лассы акьыԥхь аҽы иажәеинраалақәеи истатиақәеи рыла дықәгылоданалага. Шамил Хокерба раԥхьаза акьыԥхь збаз иажәеинраалақәа иреиуоуп "Анцәа иумырзын ҳ-Аԥсынра", 1919 шықәса, март 17 ҽены иҭаҵыз агазеҭ "Аԥсны" адаҟьаҽы ианыз. Аҩымҭа хәԥуп, зынза ҩ-кәплетк роуп иҟоу. Аха иубоит имҩашьо уи автор апоет қәԥш иԥсадгьыл гәакьа Аԥсны азы игәы ҭынчым, ихәцра рацәоуп, дышдыргәаҭеиуа. Убарҭкәа зегьы уи мыцхәы иерыламгалакәа иааҽахҵәаны, еилацаланы, аха ухы-угәаҽы иаанхартә ииаирԥшуеит. Ҭоуп, азныказы ажәеинраала ныҳәаҽак иаҩызоушәа ахы унарбар ауеит, аха уи аԥхьатәи агәааанагароуп. Егьирахь, ус иузырбо ажәлар рбызшәа иахьазааигәоу, насгьы лассы-лассы ирҽаку ажәлар ражәаақәа "Анцәа иумырзын ҳ-Аԥсныра" ишиашоу ихы иахьархәо ауп.

Ҳаԥхьап иара:

Анцәа иумырзын ҳ-Аԥсынра,
Ҳамшбзиа аҳәара.
Ҳаԥсуа кәмжәы еиқәшәшәа,
Ахҽа иаҩызоу ҳбызшәа!

Апоет ихатәы бызшәа убриаҟара дақәгәгуеит ахҽа иадикылоит хьаҵра зқәм ак акәны иԥхьазоит, насгьы аԥсуа бызшәа иамоу алшара, абеиара исахьаркны иаҳнырбоит "Ахҽа иаҩызоу ҳбызшәа!" Ара иҟаиҵо аиҽырԥшра автор иихәарц ииҭахыу заманала еилыхха иаанарԥшуеит.

Ҳ-Аԥсынра мызырц Анцәа ду диашьапкуеит апоет, уи дзавсуам игәы иамыхәо, ҳаҽиара зегь рыла иаԥырхагоу ҳашьцылара баапсҟәа — аҕьычра-ақәчракәа, ҵаск еиԥш иҳалаҕьаны ҳазку. Ҳ-Аԥсынра мызырц ҳҭахызар — убарҭ рҩызцәа ҳмилаҭ лазырҟәуа,

ацәа ԥызеуа ашьцылара бааԥсҟәа каҳажьырц, ҳацәирԥхашьарц азоуп иажәеинраала уи изыхиркәшо абас:

Ибзиахааит ҳабацәа рыԥсаҭа,
Ҭарада ахшыҩ ахьрымаз.
Иаҭоумҵан урҭ Анцәа,
Аҕьычра ҵарас иахьҳарҭаз.

Аԥсадгьыл ахақәиҭразы хамеигзарада ақәԥара апафос ала ирыҕәҕәоуп ажәеинраала "Сгәрҩа", икьыԥхьын апрель мза 24, 1920 ш. азы. Ари ажәеинраалаареволиуциатә-романтикатә цәа ахоуп, ахақәиҭра иазгәашьуа аԥсадгьыли уи аҵеии рхаҿсахьа аанарԥшуеит. Аҩымҭа асиужет излаҳнарбо ала, апоет ақырҭуа меншевикцәа рбахҭа данҭакыз иҩит ҳәа уҳәартә иҟоуп. Аха даҽеа ганкахьалагьы араҟа апоет еиҭарсны, ирмаананы иаҳирбоит илирикатә фырхаҵа, ма иара ихаҭа ихаҿсахьала ибаандаҩу, атәым мчқәа ирҳәынҷаны иҟоу Аԥсны. Уи апоет изы иреиҳау гәрҩоуп, избанзар, иԥсадгьыл аихацқәа ирҭакыуп аҕа хәмга инапаҿы иҟоуп.
Автор ихаҭа иакәзаргьы абар иҭагылазаашьа зеиԥшроу, исахьа шҭыху:

Сҭакны ичаԥоуп,
Ауалыр, аҵәымҕ злоу.
Акы сзымҳәо сықәжьуп
Адгьыл акумҕ зкәршоу.

Ҵабыргуп, илирикатә фырхаҵа ҵәымҕла ирыԥхны дызҭакыу ауалыр дахьарҕәҕәо уҳәару, акумҕ ааида данызҟьо аԥшацәгьа уҳәару иҕәҕәаны дахьдыргәамҵуеи, насгьы ахақәиҭразы ицо ақәԥара ду дахьалхәдаахази ирыхҟьаны изцәырҵуеит агәкаҳарақәа абас еиԥшшәа: "Ас есқьынгьы сгәаҟларыма, уалшәара сыкәзами?! Сгәаҟра аҵыхәтәа ԥымҵәазои? Хақәиҭра сзыԥшзами?!"
Аха ега ус акәзаргьы, атҟәа игәы каижьуам, ахақәиҭра дазыԥшуп. Иԥсадгьылгьы агәы ирҕәҕәоит:

Сыҧсадгьыл умшәааит!
Ҳҩыҷьагьы ҳгәаҟра еиҧшуп.
Лассы ахақәиҭра ҳзыҟалааит,
Ақәҧаразы ҳа ҳахиоуп!

Апоет исахьаркны иаҳирбоит ҩ-гәрҩак зыхҭынхьаауа абаандаҩы ихаҽсахьа. Уи акы, ихатәы гәрҩа — цәымҭла ичаҧоу ауалыр дахьҭаку. Ҩбагьы, иҧсадгьыл ақәылаҩ ацәа ҧеуа дахьықәу. Апоет иажәеинраала агәҭакы ааирҧшырц, исахьаиркырц азын ихы иаирхәоит иаартны акәмкәа еиҭарсны иҳәоу ажәақәа: "Адгьыл акәмҭ зкәршоу", ҵәымҭла ичаҧоу (апоет дызҭаку) ауалыр", "акәмҭ — аанда", "ицҳауа аҵәымҭ", "дзырбылгьо аҧша", уҳәа иреиҧшқәоу. Урҭқәа зегьы зеиҭьаҟам ала иаҳдырбоитАҧсны зынза иаҳтәаҳтәуеит ҳәа иахаҧаз ақырҭуа меншевикцәа рхаҽсахьа хәмга...

Агазеҭ "Аҧсны" (октиабр 30, 1920 ш.) ианын "Иҟамлац..." ҳәа хыс измоу алакә жәеинраала. Ари ирмаананы иҟаҵоу, афилософиатә хшыҩҵак змоу, Х.С. Бҭажәба ишиҳәаз еиҧш, лакә ажәабжьуп. Аҩымҭаҽы иаабо асахьақәа иага ирфантазианы, иҟамлацианымлац, бзанҵык аҧсҭазаараҽ ҟалашьа змам ахҭысқәа рыла еиҽкаазаргьы, автор иаҵеиҵаз ахшыҩзцара ареалра злоу аганқәагьы аадырҧшуеит, насгьы уаҟа иааҷьоушьартә иҟоуп ажәлар рҳәамҭақәа рмотив ала заҟа хыҭҳәаа еилеисаз, еиҽирҧшыз, аҟаларақәа алызкаауа аепитетқәа, аметафорақәа. Урҭқәа зегьы ажәеинраала исахьаркны, аҧхьара угәаҧхо иҟарҵоит, иҟало ахҭысқәа рыгәра шыузымгогьы. Иаагап ҽырҧштәқәак: "Анаҟәа амца акыр ҳәа сшәаны, иаласырцәарц аҭәа сырхуан", "бызныжә тәыҩала аҩны сааит"; "слабашьа ларсны, сызыз лахаркьакьаны, сықәгыланы санынаҧш..."; "уахынла ашьхақәа ҧхьазаны иҭаскуан"; "бжь-гәжьк риа ашә еизызган, скалҭ илаҧсаны иаазгеит" уҳәа убас иҵегьгьы.

Агазеҭ "Аҧсны" аҭыҵра иалагаанзагьы Шамил Хокерба дышқәҧшзаз ажәеинраалақәа рыҩра далагахьан, жәлар рҳәамҭақәагьы еизигон, ажәакала арҽиара аус ихы-иҧсы азишьҭхьан. Уи зегьы раҧхьаза дзырҽыхаз аҧсабара инаҭаз абаҩхатәра анаҩсангьы, иҟан иҵегьы аҭоурыхтә ҵакы змоу афактқәагьы. Убарҭ иреиуоуп

Дырмит Гәлиа 1912 шықәсазы Қартә иҭижьыз ишәҟәы “Ажәеинраалақәеи ахьзыртәарақәеи” ҳәа хыс измоу. Уи, ҳәарада, аԥсуа интеллигенциа, ҷыдала алитература абзиабара змаз, насгьы арҽиара куиц зцәа иалаз аҽар азәымкәа-ԥоыԥьамкәа ицәырнагеит, еихьнарԥшит. Ас шакәз имԥоашьо уаԥоы ибарҭахеит агазеҭ “Аԥсны” аҭыҵра ианалага нахыс. Иага умҳәан, ихәчы-идуу, насгьы есымша акәмзаргьы, аԥсуа кьыԥхь органк ацәырҵра ҳмилаҭ рдоуҳатә ԥсҭазаарақҽы акырза иаԥсаны иҟалеит, аинтеллигенциа рымч еизнагеит, ԥхьаҟа анаԥшра рнаҭеит. Уахь рԥоымҭакәа (ражәабжьқәа, ражәеинраалақәа, иҟало ахҭысқәа ирызку рстатиақәа) рыманы икылсит амилаҭ ԥхьаҟатәи аԥеиԥш азы агәеибафара змаз аҽар. Шамил Хокерба, ашәҟәԥԥора иалагаз иқәлацәа азәырԥоы реиԥш, хыхь зызбахә ҳҳәаз Дырмит Гәлиа ишәҟәы дарҽеыхеит, арҽиаратә мцабз ԥсабарала ицәа иалаз, еиҭарсшәа иуҳәозар аԥырқьҳәа амца инаркит, уанза изымдыруаз дунеи лашак дыкәнарԥшит, ижәлар рзы ахақәиҭра дазгәашьуа дҟарҵеит, насгьы ашәҟәԥԥора ауаажәларрақҽы аҵак ду шамаз, ишхырҳагаз еилнаркааит. Дырмит Гәлиа инырра алоуп ишԥоу Шамил Хокерба иажәеинраала “Сышәҟәы”, 1917 шықәсазы иаԥиҵаз.

Умцәажәалан жәа мцхәла,
Иуҳәо уажәа разала,
Ажәытә лашьца уаԥырҵны,
Аҽатә-уаа рахь уцала.
Умгылан, умԥшын,
Маанала уқәԥала!
Алашьцара иацәганы,
Аԥсуаа алашарахь игала!

Ишаабо еиԥш ари аԥоымҭа ԥышьа формалагьы, ҷакылагьы игәауҭартә акыр иазааигәоуп, иакәҽнаҭуеит Дырмит Гәлиа иажәеинраала “Аҳы, сышәҟәы, уеиҵамхан!”, 1906 шықәсазы ииԥоыз, раԥхьазатәи аԥсуа сахьаркыратә шәҟәы абҕьыцқәа аазыртыз.

Зԥоымҭак акьыԥхь амбацыз апоет қәԥш игәҕрақәа зегьы гәрагарала иадиҳәалоит иаԥхьаҟа ирҽиаратә усура иахылҵраны

иҟоу ишәҟәы. Цабыргыуп, уи иҧсы ҭанаҵы иҩымҭақәа еидызкылоз шәҟәык изаҟаразаалак иҵыцны имбеит, ус еиҧш илахьыҥцамхеит. Уи агәра игон ашәҟәы шакәу аиаша зҳәо, ажәлар ахақәиҵра рызҭо, алашьцара иҵызго, алашара амҩа ианызцо. Убри аҟнытә иара иимҩуаз ажәеинраалакәагьы ишәҟәы иахәҭакны ибон.

Хшыҩцакыла, хырхарҭала хыхь сзыхцәажәаз ажәеинраала акырза иазааигәоуп, қәыпсычҳаратә дунеик иатәуп иара убри ашықәсан иимҩыз аҩымҭа хәчы "Сԥьалыц". Автор ԥьалыцс иипхьазо иҩымҭақәа роуп, ишәҟәы ауп. Уи дақәгәҭуа иҳәоит:

О, сԥьалыц, са сышәҟәы,
Уцәыцамтәан баша уҧшны.
Аргәаҟцәа иубо шеибакәу,
Ргәы уҭахысла уццакны.

Умгылан, умҧшын,
Шьапҿаршә ҟаҵала.
Шьҭахьы уеиҵамхан, умҧсын,
Алашарахь уеихала!

Дырмит Гәлиа раҧхьазатәи ишәҟәы, ҳлитературра гәҳәаҧы хшыла аҟырҟы зырхәыхәз "Ажәеинраалакәеи ахьзыртәракәеи" анҭыц нахыс аиҵагылара иалагаз ашәҟәыҩҩцәа ҿарацәа (агазеҭ "Аҧсны" аҭыцра иалагаанзагьы) рырҿиамҭақәа — ражәеинраалакәа, ражәамаанкәа ирныҧшуан аҵара-лашаратә мотивкәа, арккаратә идеиакәа. Урҭ рҩымҭақәа ихәчы-идуу акьыпхь рба-ирымба рыжәлар гәакьа ахақәиҵрахь ирыҧхьон, ҷыдала ақырҭуа меншевиҟцәа иаҧҭеиқәаҵәаха Аҧсны иахаҧаз иазааргаз атәра иаҿагылон, иакәзбон, иҿаҧыреуан. Ари аус ҧшьаҿы иоригиналу рхатәҩыҩымҭақәа рнаҩсангьы рхы иадырхәон ажәлар рҿаҧыц ҳәамҭақәа, урҭ рсиужетқәа рыцырхырааны, композициала ирмаананы, еиҭарсны, аха еиҳагьы инарҵарны иаадырҧшуан гәаҟреи-ҷәаҟреи бзанҵы изгымхацыз ртәыла хәчы зҭагылаз асоциалтә еиҟарамра, азакәандара, урҭ раҧыхреи рхьыҧшымреи

рзы рықәҧара. Убас иҟаз, амцабз, еиҧш еибакуаз ашәҟәѡѡцәа ҽарацәа дырхаҭарнак иашан Шамил Хокербагьы.

Апоет қәҧш, ареволиуциатә идеиақәа рыла изызҳауаз, урҭ ажәлар рыларҵәареи аҧсҭазаараҽы рынагзареи хықәкыла иашьҭаз, иазааҧсоз имѡашьо ибон, иагьихҭынхьаауан аҧсуа жәлар зҭагылаз агәаҟра азакәандара, атәамбара, рыҧсадгьыл иалахәдаартәырц иргәдҽеалоз амч еиқәаҵәақәа. Аҧсуаа рзы иабаҟаз ахақәиҭра, алахтра, аҵара. Аурыс ҳәынҭқар дылбаарҳәазаргьы, уи ихаҭыҧан иқәгылан аҭыҧ аанызкылаз ақырҭуа меншевикцәа рдиктатура амагә Аҧсны ҧшза акәаҳарц, агәы ҭанарҷаҷарц аибашьра иаҽын.

Ахақәиҭра, ахьыҧшымра, аҵара, алахтра, аҵас бааҧсқәа рҽагылара уҳәа иреиҧшу роуп Шамил Хокерба раҧхьатәи иажәеинраалақәа рҽы изҵаара хадақәаны иқәиргылауаз, уи гәҭыҕьҕьаала иаахтны иҳәоит аиаша, ибоит ижәлар зҭагылоу, урҭ рҭоурыхтә лахьынҵа аҧсынҵры шамам... Ақәҧара аныҟамла, азалымдарра аргама ианаҽагыла, ажәлар рымчқәа иакны ианеиладмырҵәа, ианеидымгыла милаҭк аҳасабала рыҟазаара шшәарҭоу.

“Сѡызцәа”, ажәеинраалаҽы уи иѡуеит:

Ишоит, ихәлоит. Зегьы
Ирымоуп адунеи аеҳәара.
Ихирхааит, ҳалгеит ҳаргьы
Ҳабацәа ҳазҭарҵаз аҵара!

Ҳара ҳашьҭан аҵара,
Ҳара ҳашьҭан аиаша.
Узлахаҵоу сырба, сѡыза,
Адунеи уқәлт уажәшьҭа!

Шәашьҭал гәкала абзазара,
Шәыхьз мгааит ицәгьаны.
Шәрыцхраа ажәлар шәзыхшаз,
Аамҭа лашьца зхаҧаз.

Аҭареи алахтреи зырызго, аҭас бааҧсқәа ҽаҧызеуа, економикала ҳкаҳара аазыҧшуа, ахақәиҭра ада ажәлар хәарҭам зҳәо жәеинраалақәоуп "Иҭала, аҷкән!" "Анцәа шәиныҳәааит аҽар", "Аҕьыч"," Сара сҕарын" уҳәа убас еиҭа акык-ѡбак.

Апоет қәҧш игәы инархьуан аҧсуа ҧсҭазаара аҭабыргхаҭа нахьхьи аахыс иалибаауаз атәым мчқәа иазыршаз, иазҧырҭәаз асоциалтә, економикатә, аполитикатә ҭагылазаашьақәа рнаѡсангьы аҭас бааҧсқәа, иаагап аҕьычра еиҧш иҟаз. Уи анхацәа арбзазомызт, рынхашьа-рынҭышьа ҭнашәаауан, ҭынч хатә ҵьабаала анхарахь акәмкәа, ацәыха-цәыфарахь ирыхон, Хәаҵьанду идунеиахь иқәҳәа иагон. "Аҕьычра ееим, аҷкәнцәа, ишәаҳауазааит уажәшьҭа. Шәадгыл гәкала аҭара, ишәоуааит адунеи аҽы абзазара!" — иҳәоит еиҭагылоу аҽар ихы рықәкны.

Апоет иажәеинраалаҽ иуаҳауеит игәнукылаша ѡ-бжьык: акы, уи аҕьычцәа дрықәзбоит, изҽу иацәирҧхашьоит. Ѡбагьы, драбжьоит уаҳа иҟарымҭарц, аҕьычра ҭкьыҭкьаршьартә, еиҧш, насгьы ижәлар ишреиуоу идыруеит, иҧхасҭахар иҭахым, ацәгьа зуз ацәгьа ауп изыҧшу, бзиарак дшақәмшәо реилиркаауеит.

Иахьагьы аҭакы мыззац ҳгәы ҳнархьуа ауп ҳшаҧхьо "Амҳаҵьыр ҧҳәыс лгәрѡа". Ари ажәеинраала апоет иѡит 1918 шықәсазы. Уи уанаҧхьо аҳаҷаҳәа иугәаланаршәоит 1918 шықәсазы Ҵьгьарда ақыҭан инхоз аҭауад Маршьан Таташь инапхгарала Аҧсныҟа бҵьарла еиқәных изхыҭыз аҧсуа мҳаҵьырқәа, ақырҭуа меншевикцәа Аҧсны иалырцарц ирабашьыз. Аҭоурых шаҳаҭуп усҟан аиааира шырзымгаз Амшын изхыҭыз аҧсуа мҳаҵьырқәа еиуеиҧшым амзызқәа ирыхҟьаны. Абри азҭаара ҳҭоурыхыѡѡцәа, изыхҟьа сыздыруам, аха иахьа уажәраанзагьы уаѡҭас ииашоу позициала иҭҭааны ирымам, иналс-ѡаласқәашәа, инымѡатәшәа, зеиҧшҳасаблашәа ирҳәахьақәоу ракәмзар. Сара сыхәҭахьала ақырҭуа меншевикцәа ықәрцарц ҭырқәтәылантә иааз аҧсуа мҳаҵьырқәа, раҭахара, изаазарызеи, аҧсуаа зегьы рзеидымгылареи, насгьы классла реиѡшареи иахҟьеит ҳәа исыҧхьазоит.

Ишаабо еиҧш, Шамил Хокерба иажәеинраала аҧсуа мҳаҵьырқәа анзхыҭ ашықәсан иѡит. Изкуп зыҧсадгьыл ахь ихынҳәыз мҳаҵьыр хаҭак. Уи итрагедиоу ихаҽсахьа автор иааирҧшит иҧҳәыс лгәрѡала,

игәҭахәцрала. Агәрҩа иамҿхак иамоу аҧҳәыс мыткәмаҵас илҳәоит лхаҵа дахьнанагаз Ҭырқәтәылан дзықәшәаз агәаҟра, ашьҭахь иҧсадгьыл азы дышҭахаз.

Абар агәрҩа змоу аҧҳәыс закә ҟазшьарбагоу лхаҵа илҭауа:

Аҧсаагьы уажәабжь ныҟәргоит,
Амра уара уарҧхоит.
Аиаҵәақәа узызырҩуеит,
Ажәҩан аҵаҟа урыхьчоит.

Бзанҵык уара умшәазацызт,
Исзыҟаҵом ҳәа умхынҳәзацызт.
Аҧсны аҕацәа убла иузарбомызт,
Аҧсны ахьаа узыхгомызт.

Анаҩсан иацылҵоит:

Шьоукы уҳарзуеит ҳәа иалагеит,
Уқәылаҩызшәа уа иушьҭалан.
Ажәытә арзҩы дааит, рҳәеит,
Амҳаҵьыр-ҭырқәа ухьзырҵан.

Уҩныҟа ухынҳәуан, уара уқәлаҩымызт.
Аҧсуаа цәгьакы иақәшәар уҭахымызт.
Узырзуа дубар, уиабашьуан,
Ушәомызт, аҳәаҭыхла унеиуан!

Аҩымҭаҿы даабоит аҧсуа мҳаҵьыр хаҵак. Аха ҭоурыхтәла уи уизхәцыр, иубоит автор убри азәк ихаҿсахьа ала ишааирҧшуа 1918 шықәсазы амшын изхыҵыз аҧсуа мҳаҵьырқәа рлахьынҵа. ҵабыргуп, урҭ аҵахеит, аха аҩымҭаҿ зегь акоуп аиааира аидеиа ҧсымкәа, ҧхьаҟазы агәыҕра аманы иаанхоит.

Апоет итематикаҿы иуҧылоит, ирацәамзаргьы, аҧсабаратә цәырҵрақәа ирызку аҩымҭақәагьы, иаҳҳәап ҳажәлар ргәалашәараҿы ирхамышҭуа ихҭыс дуны иаанхаз, 1911 шықәсазы

иауз ас-ду. Убри иазкны Шамил Хокерба 1917 шықәсазы иҩоит ажәеинраала “1911 шықәсазтәи ас-ду” ҳәа хыс измоу. Аҩымҭа излаҳәо ала, абас ас-ду иауз ажәлар ашәа-зызара рызнарҵысит, рхыбрақәа, рырахә-рышәахә реиқәрхара уҳәа аҧсҭазааратә проблемақәа рызцәырнагеит, аашьаҩцәагьы, ашәыргәын-даҩцәагьы рхы днардырит, иаланарҧшит.

Иҟаларын иаухьазаргь ашлақәа рхаан,
Абас еиҧш идуу асы.
Аҿар ирымбацызт, еигәрҧьоит, аа!
Амрагьы ҩагылеит лассы.

Абас аоптимизмра аҵаны апоет ихиркәшоит иажәеинраала. Аҧсабара астихиа ду, иҟанаҵо арыцҳара ауаа ҧнашәеит, иарҧәҧәеит. Убри инаваргыланы рымч-рылшара аанарҧшуеит, агәаҟра аҿаҧхьа иарҧәҧәоит, еиднакылоит. Абри аҩыза афилософиатә хшыҩҵак амоуп автор иҩымҭа “1911 шықәсазтәи ас-ду”.

Аҧсуа сахьаркыратә литература аҿиара ианалага инаркны уи гәк-ҧсыкала аҧьа азызбоз, ихәҷы-идуу зыхәҭаа алаҵара иалагаз зегьы азҿлымҳара азыруан ахақәиҭреи, ахьыҧшымреи, аҵаралашареи, аҵас бааҧсҟәа ркажьреи ирызку атематика. Асовет мчра анышьақәгыла — тема хадас ишьҭырхит аҧсҭазаара ҿыц азышәаҳәара, Ленин иидеиақәа ажәлар рыларҵәара. Абри арҿиаратә мҩа акән дызныз, аҧсуа шәҟәҩҩцәа зегь реиҧш, Шамил Хокербагь. Апоет-ареволиуционер Ленин иидеиақәа дышрызиашаз, рыгәра шигоз ҳанаҳәоит уи иажәеинраала “Иухоумыршҭын” ҳәа хыс иаманы 1924 шықәсазы иифоыз. Ари аҧсуа литератураҿы Ленин изку раҧхьазатәи ажәеинраалақәа ируакуп, ахаҭабзерагьы акала иҟәнушьо иҟазам, аҧьажәлар рвожд изку аҧсуа жәеинраалақәа акы еиҵазам. Ҷабыргыуп, иахьа уи изкыу ажәеинраала акәм Ленин иара ихаҭагьы, иҵарагьы рыхә ладырҟәзоит “ademократцәа” иидеиақәа зегьы аҳәынҵәа рықәҭәо илбаарҳәоит, аха уи атәы аҭоурых иазбап, зтәы иаго наҟ-наҟ ауаҩытәыҩса ирбарҭахап, сара уи лацәажәатәыс исымам, сполитологым. Сара исуалу аҧсуа поет иажәеинраала

ахцәажәароуп, аха уи ишьҭнахуа азҵаарақәгьы сырхьымсыр ауам. Сыззаааиуа, Ленин ажәлар ирзааигаз ахақәиҭреи ԥсра-зра бзанҵы изқәм иидеиақәеи апоет рыгәра игоит, ԥхьаѣкагьы имшхәырбзазаганы дрыхәаԥшуеит, гәкаҳарак ирҭом. Аѿымҭа аҵакы злаѣоу ала уи (иаҵагылоу ашықәс анаѿсангьы) имѿашьо иубоит Ленин данԥсы ашьҭахь ишиѿыз автор. Усѣкан, ишдыру еиԥш, ажәлар рвожд иԥсра ипрогрессивтәыз ауаѿытәыса зегьы гәалсра дула ирныpит, ихьааргеит. Абри зегьы ирзеиԥшыз ахьаа, ацәыз асовет шәѣәѿѿоцәа ражәа сахьарк ала иаадырԥшуан. Аԥсуа литературагьы усѣкан ҽыц аинылара иаҽыз, аганахь инымхеит. Ленин иԥсра гәалсрыла иақәҽырҭит. Уиаахыс ирацәоуп Ленин ихаҽсахьа аарԥшра иазкны иаԥҵоу аԥсуа поезиаҽы аѿымҭақәа (апрозаҽгьы иаҳԥылоит, аха уи еиҳа имаҷуп). Убас шакуугьы иазгәоумҭарц залшом Шамил Хокерба иажәеинраала заѣка аоригиналра аҵоу, даҽеазәы иѿымҭак ишаламѿашьо. Аѿымҭа автор азәызаҵәык ихы иқәкны, аха азеиԥшра аланы, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ажәлар зегьы ирзеиԥшны иҳәоит: Ленин иидеиақәа, иҵара иацныѣәаз, уи илихыз амѿа камыжькәа ицаз, егьа ауадаѿрақәеи агәаѣкрақәеи дрықәшәаргьы дшыԥхасҭамхо, дшыриаааиуа, избанзар аԥьа иаҵагыло ажәлар драԥызоуп, дырхадоуп, ихаҭа дыԥсхьазаргьы иусқәа рыԥсы ҭоуп.

Абар апоет иимѿуа:

Адунеи зегьы ануцәымҷыу,
Иануҭахыу зегьы рзы ацәгьара,
Духамышҭын Ленин ду.
Иугымхааит, уазхәц уи иҵара!

Ленин иҵарала, иидеиақәа рыла еибыҭоу ауаѿы аԥсҭазаарақҽы акы дшаҵамхо аѿымҭа аԥхьаѿ агәра иханарҵоит. Уаѣка иаҳәоит Ленин иихәаз ажәа ахамышҭра, уи аԥсҭазаарақҽы анагзараз ақәпара шхымпадатәиу:

Ашьха уѣка, ага уѣка,
Ажәѿоан ахьгьы уԥыруазааит.

Узҽызаалакь иухоумыршҭын,
Ленин иажәа уҭазааит!

Аҩымҭа хзыркәшо ари акәплет еиҳагьы иарҭәҭәоит апоет иаҵцеиҵаз ахшыҩцак — Ленин ихамышҭра. Уи иаанаго убри ауп – ажәлар рыбзазара еиҭьызтәуа, ԥхьаӷа изго, економикала, культурала изырҽио марксизм-ленинизм аидеиӷақәа рзы ақәԥара.

Абраӷа сзыхцәажәаз ажәеинраала "Иухоумыршҭын" иазкны исҳәарц сҭахыуп даҽа хшыҩзцараКгьы. Уажәшьҭа Ленин (абриаӷара аҵәы анихьыршь, иидеиақәагьы иаргьы иахьатәи "адемократцәа" данылбаарҳәа ашьҭахь) изку аҩымҭақәа рыхцәажәара акәм иара ус гәҽыҭьшақә ирыԥхьоу рхԥхьазара есааирагьы ианмаҷхо аамҭазы сара апоет 1924 шыкәсазы иаԥиҵаз иажәеинраала усӷантәи адоуҳҭә ԥсымчхарала ишахәаԥшуаз гәаҭаны сахцәажәеит, ахә сшьеит. Ари, ҳәарада, иахьатәи аԥхьаҩ ихаҽы иааимгар ауеит, изеилымкаар ауеит, избанзар, акы, уи иргылаз аҳәынҭқарра ду — СССР хдырбгеит, еиларыжьит, иалгеит, еимҭәуцә иқәрҵеит. Ҩбагьы, атәыла ду зырбгаз уи аахыс иааӷәмҵзакәа аинформациатә-массатә хархәагақәа зегь рыла Ленини уи иепохеи аҳәынҵәа агәдҭәалара иаҽуп, аха (хыхь ԥьаргьы иазгәасҭахьеит) уи ҭоурыхтә усуп, аамҭа иаҳәозар акәхап аҽеахәы иахьатәи "адемократцәа" ракәу Ленини уи иидеиақәеи ракәу иашахо, аиааира зго. Сара сгәааанагарала (шәӷәҩык, ҵарауаҩык иаҳасабала ауп ишысҳәо), В.И. Ленини Октиабри иааргаз ахақәиҭра ауп Аԥсны акыр шыкәса иацәызны иӷаз аҳәынҭқарра аззырхынҳәыз, ашьапы иқәзыргылаз, ҵабыргыуп, ашьҭахь Сталини Бериеи рполитика бааԥсы Аԥсни аԥсуа жәлари реицыӷазаара ашәарҭа ҭәҭәа иҵанаргылеит. Аха уи Ленин ихарамызт. Убри азы акун аԥсуа жәлар зегьы, шамаҳазак акәмзар, гәкала Ленин иааигаз ахақәиҭра изадыгылаз, иацԥыҳәаны аҽеатә ԥсҭазаара зрыдыркылаз. Ус анакәха, аԥсуа шӷәҩцәагьы излыҵыз рыжәлар ргәаҳәара аадырԥшуан, иреиҭьыз рпоезиатә ԥцамҭақәа азыркуан Ленин ихаҽесахьа аарԥшразы. Ленин ихаҽесахьа аԥсуа литератураҽы иазкны аусумҭақәагьы ыӷоуп. Убарҭ иаарылукааша иреиуоуп аҵарауаҩ

Ш.Хь.Салаҟаиа иусумҭа “Ленин ихаҽсахьа аԥсуа поезиаҿы” (Ш.Хь.Салаҟаиа, “Аԥсҭазаара ахьеилашуа”, Аҟәа —1974, ад. 20-29).

Шамил Хокерба итематикаҿы, иоригиналтә ҩымҭақәа рҿы еиԥш, ажәлар рҳәамҭақәа рсиужет ицырхырааны иҟаиҵоз афантастикатә, алакәтә цәа зхоу аԥцамҭақәа рҿгьы иалкаау аҭып ааныркылоит аԥсадгьыли ажәлари рхьыԥшымра, рхақәиҭра, аҵаралашара, алахтра, аҵас бааԥсқәа рҿаԥера, ԥхьаҟатәи аԥеиԥшхә бзиазы ақәԥара, Асовет мчра агәра гара, Ленин иидеиақәа рызиашара уҳәа убас иҵегьы. Аха абарҭ рнаҩсангьы, апоет иаԥиҵаз зегьы еиқәханы иҳамазҭгьы, аԥхьаҩ имҩашьо ибон уи ирҿиаратә диапазон итематика иҵегьы ишыҭбааз, ипоезиа аԥсҭазааратә ҵкарқәа жәпакы ишырхьысуаз, иаҳҳәап, афилософиатә хшыҩзцарақәа ҳзырбо, абзиабара аазырԥшуа алирика.

Аԥсҭазаара иаҵоу афилософиатә хшыҩзцарақәа апоет дышрызхәцуа, игәы шамырҭынчуа ҳзырбо жәеинраалоуп “Ауаҩы”. Уи аԥҵан 1924 шықәсазы. Ари аҩымҭаҿы иубоит апоет заҟа инарҵауланы диалектикала аԥсҭазаара дагәлаԥшуа, заҟа адаԥашәқәа ҵаулоу, ауаҩы иҩнуҵҟатәи дунеи иаларсу, насгьы аԥсҭазаараҿы ауаҩы иага иеиҟьаргьы, иага адгьыл иеаҟәганы ҩада дхаларгьы, малла дбеиахаргьы, дауышла икәша-мыкәша иҟоу зегьы аҩ иҵаицало дҟаларгьы аԥсабара адиалектика иашаз азакәан, дшазымиааиуа. Уи иаҿагыло мчы шыҟам рымҳәаҙои ажәеинраала хшыҩҵак зегьы зхагьежьуа, еиззыркәкәо абарҭ ацәаҳәақәа:

Азәы игәамхәааит —
Са сынхауеит, исхароузеи... Мап!
Идыр: адунеи уаароуп, уеиламгааит,
Ара ақьиара каумыжьааит.

Автор иажәеинраала “адунеи уаароуп” ҳәа ишышьақәнарҕәҕәозгьы, уи литматив ҳасабла иагәлсуеит даҽеа хшыҩҵакыкгьы, уи ауп аҩымҭаҿы автор изҵишьуа, еиҳа акцентра

ззиуа. Уи убри ауп: ауаҩы дыҟанаҵы аиашареи ақьиареи игымзароуп, ихьз-иԥша зланхоугьы дыҟанаҵ ишьҭахьҟа инижьыр ауп. Аԥсыцәгьара, амал азгәышьра, амаҵура дуқәа реиҩызара акгьы инаҭом, зегьы еижьагоуп.

Абас ала, абри ажәеинраала аԥсҭазараҽы ихадароу ҩ-ганк рыԥсы ахьҭоу иалацәажәоит. Ас иҟаз афилософиатә зцаарақәа шьҭызхуаз ажәеинраалақәа иара автор ианаԥицаз аамҭазы иуарла-шәарлан, имаҷзан аԥсуа поезиаҽы.

х х х

Шамил Хокерба имоуп иара убас, жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа рсиужет ала еиқәршәоу арҽиамҭақәагьы маҷымкәа. Убарҭ зегьы рҟны иара ҟаиматла илшеит, цакыла адагьы формалагьы дара ажәлар рҳәашьа азааигәара, уи аҟәнцәа ахаҵара", — илыҩуеит В.Ҳ. Канцьариа-ԥха (Шамил Хокерба иҩымҭақәа, Аҟәа, 1981, ад. 8). Убас ажәлар рҳәамҭа иалхны иҟаиҵаз ҩымҭоуп "Ҭауадк хаҵак дыҟагәшьан".

Ари ажәеинраала сиужетла (вариантуп уҳәартә аҟынза) акыр иазааигәоуп ажәлар иаԥырҵаз аҭоурыхтә-фырхаҵаратә ҳәамҭа "Марыҭхәа-иԥа Мсоусҭ иашәа". Уаҟа Мсоусҭ аԥсадгьыл ахьчараҽы фырхаҵарала дҭахоит. Иԥҳәыс Иаҭыргьы лҽеылшьуеит. Ари аҩыза аиқәҳәалашьа амоуп Шамил Хокерба иажәеинраалагьы. Аха уи ахатә ҷыдара аҭаны иоригиналтәу ҩымҭак еиԥш иҟаҵоуп. Акы, аперсонажқәа иалкааны рыхьз арбазам, ус ҭауад хаҵак ҳәа ауп дышцәыргоу аперсонаж. Убригьы аԥсадгьыл ахьчараҽы дҭахоит, нас зыхьз ҳзымдыруа иԥҳәыс лҽеылшьуеит. Абас еилацалоу ажәеинраалаҽы акыр узырхәцуа ахшыҩзцарақәа узцәырыргоит. Аҽешьра хаҵарам рҳәоит, аха араҟа иаабо аҽешьра хаҵароуп, ахаҵа гәкала изыҟалара, уи изы наунагза аҟазаара, уаҳа даҽеазәы иҭахымра, ари мыԥсахроуп. Ус иҟамзар ажәлар уи азы аҳәамҭа аԥырҵомызт. Убри афилософиатә хшыҩҵак ауп Шамил Хокерба иажәеинраалаҽы иаабо.

4. Р.Капба

Зыҧсадгьыл зхы ақәзҵаз аҧҳәыс лҳәацәа цәырҵызаргьы, ишықәс цәымза лыблит, шкәакәа маҭәала лееилалҳәеит, иабӷьар маҭәа лыҟәнылҵеит, нас луаҭах мыжда дныѡналан ҿаалҭит:

Хьы маркатылла зыхәда ҧырҟаз,
Разны ҵәыцала зшьа ҭыртаз,
Уабраа рхы ҧеы уашҭа иҭажьуп.
Уеы ашәы ахьыссы иҭагылоуп.
Лҳәан ларгьы леылшьит.

Автор иѡымҭа анҵәамҭа ирҭәҭәоит ажәлар иаҧырҵаз аформала, аха ихатә ҷыдара аҭаны. Шамил Хокерба ажәлар рҳәамҭақәа еизигон аҟнытә имаҷым ажәеинраалақәа злихуаз. Уаҟа иумбарц залшом заҟа ҟазарала ихы иаирхәоз ажәлар иаҧырҵаз рфилософиатә хшыѡзцарақәа. Убас иҟоуп ажәеинраала "Ашҭа аханы еыуаѡык даауеит". Араҟагьы ажәлар раҧҵамҭеи апоет иаҧҵамҭеи ҟаимаҭла еицааиуа иҟаҵоуп. Иааиуа аеыуаѡ дзеиҧшроу (ихаҿсахьа ублаҿ инхартә) убартә еиҧш, насгьы Кәнтыш длышьҭоуп иекынҵа.

Ишаабо еиҧш, Шамил Хокерба ипоезиатә рҿиамҭақәа рыбжеиҳарак (еиқәханы ҳнапаҿы иҟоу роуп сызҿу) аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ирылхны иѡуп, ажәеинраала аҧҟарақәа еиқәрханы, астили аформеи азныжьны. Убас иҟоу жәеинраалоуп: "Алакә (1916), "Ѡажәа дрыжәжәеит" (1916), "Ухы схы инықәсын, амшын иҭашәеит" (1917), "Ампыл жьампыл, ӷьамха-ӷьамса" (1916), "Тиру, тиру барбаниа" (1917), "Ажәытә аҭәҳәа" (1917).

Ас еиҧш иҟоу ажәеинраалақәа рацәак ҧсахра рзимуит, ажәлар ишырҳәаз ашәҟәы ианиҵеит, ирыҵоу ахшыѡҵак даламкьакьакәа.

Аҧсуа жәлар рпоезиа аҭҵаараҿы маҭәахәра ду рылоуп Шамил Хокерба еизигаз апоезиатә ҳәамҭақәа (ажәеинраалақәа злихыз). Аха рыцҳарас иҟалаз, уи ирацәаны еизганы имаз бжьадырзит (ирыблызар акәхап), иара дзырзыз Аҧсны аҭацәа.

Аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақәа ирылхны иҟаҵоу рахь иаарылукаартә иҟоуп "Ауасиаҭ", "Аҳи ахьчеи рлакә", "Кәалашь ииуз". Арҭ ахҧагьы иоригиналтәу ѡы́мҭақәоуп, иагьа ажәлар ҳәамҭа иалхны иҟаҵазаргьы, насгьы сиужетла, композициала излеибаркыу ала ипоемақәоуп ҳәа рзуҳәартә иҟоуп.

1916 — 1917 шықәсқәа рзы иаҧҭан апоемақәа "Кәалашь ииуз", "Ауасиаҭ", "Аҳи ахьчеи рлакә", аха аҧхьаѡ иҟны ианнеиз 1963 шықәсазы ауп, Шамил Хокерба иѡымҭақәа реизга анҭыҵ. Уаанза аҧхьаѡ издырамызт. Ҵабыргыуп, асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь урҭ равтор иѡымҭақәа (ипоемақәа рыдагьы) иҧсы анҭазгьы хазы шәҟәны иҭижьыр илшон аха дахыццакуамызт, инапылаѡырақәа ихѡылааны еиқәрҷабны ицқьаза апапка иагәлаҵаны иҵәахуан.

Абри азҵааразы исгәаласыршәарц сҭахыуп фактк. Ҽнак сара снеит Шамил Хокерба иҧшәма Дыхма лҽы, иара изкны исѡырц сызҽыз астатиазы, ибиографиа аҟнытә ґәалашәарақәак, дырраҭарақәак, докәментқәак ҷьара акыр нханы илымазар ҳәа. Убасҟан уи аҧҳәыс хатәра исалҳәаз, сқьаад ианысҵаз, аха усҟан сыстатиаҽы ("Аҵеи аҧсадгьыл дацәыззом", агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь" декабр 8, 1978 шықәса) схы исзамырхәаз абраҟа иацысҵоит,имыцхәм ҳәа иҧхьазаны.

"Аусурахьынтә дааҧса-дкараха данааилак, хәҷык ыфаны, иҧсы ааиҭакны, истол днахатәаны, ҽыц ак аѡра далагон, мамзаргьы уаанзатәи инапѡырақәа ирееиуан, нас ѡаҧхьа еиҭа ахѡылаара далагон. Абас аус иуан, шамахазак акәмзар есуаха, данымыѡуазгьы ашәҟәқәа дрыҧхьон, изанааҭ ала ақыҭанхамѡатә апроблемақәа ирызкыз анаукатә-ҭцааратә шәҟәқәа рацәаны иман, урҭ рхыхь ажурналқәа, агазеҭқәа аҽыц аатрақәа зҳәоз дрызгаган, имҧыхьашәоз акы бжьамыжькәа (изҵаѡны иауаз рнаѡсангьы) дрыҧхьон, насгьы баша-маша дрыҧхьомызт Аҧсны ақыҭанхамѡа арҽиараҽы излацирхырааша аметодқәа дрызхәцуан. Уи дашьҭан аҧсуа нхацәа рқыҭа анхамѡа акультура аусхкқәа зегьы рҽы агроҧҟарақәеи атехникеи ахархәара рымазарц.

Аҧсны убас еиҧш иҟоу тәылоуп икауршәлакгьы марымажахоит, уи уаѡҵас напы адкылазарц, иара иқәнхо (иаҳзаауа аҧсшьацәагьы абрахь иналаҵаны) ракәм хынтә-ҧшьынтә еиҳазаргьы иарчартә еиҧш. Аха, рыцҳарас иҟалаз, инагзаны иаҳзеилкаауам ҳтәыла хьыршәыгә хәҷы зыҧсоу. Уи аҧшәма бзиа инапы агыуп, абеиара ҳхы иаҳзархәом, уимоу, иахьацхраатәу аҭыҧқәа гәамҭакәа, уи аимҵәара ауп ҳазҽу. Ари ас шакәз еиҳагьы иааҧшит аҵыхәтәантәи ашықәсқәа ҳаазқәлаз. Аҧсны абеиара аимҵәара иаҽуп

нацәакәкыла иуҳәозар, абнакәа (ҳапсҭазаара кислародс иамоу) хыршьаауеит, — абас игәы инархьуа заԥкантә иҳәо саҳахьаз, аамҭа хәҷык иманы, ҳҳала ҳанааидтәалалак Шамили сареи.

Исгәалашәеит, данҭаркшаз аламҭалазтәи иажәакәа. Заԥкаҩы уаа бзиа ҳалыргахьоузеи арҭ ашықәсқәа рыҩнуҵԥкала аҵх лашьца иалагәаны, рхарҭа-сырҭа ыԥкамкәа! Урҭ ахәашақәа рыпсы ҭоугьы аллаҳ идырып!.. Еҳ, анаҧьалбеит, — даакәпсычҳауа, ҳамҭак дааҭгылон, нас иажәа инациҵон Лакобеи Ешбеи реипш иԥкоу Апсны аҵеицәа дуқәа уажәшьҭа иаангылоуғьы сеидроу, игылоуғьы здыруада. Урҭ Апсны иапзырхаз ауаа бааԥсқәа, хараза инапшуеит, агәҭакы хәмгақәа рымоуп, апсуа жәлар рзы, ари нахыскгьы ҳахькылырго здыруада, — абас игәы-ихы ақәмаҷны, иԥсахы еибакуа краамҭа дцәажәон Шамил уи ауха. Апсны иапдырхаз аҵеицәа хазынақәа "ажәлар раҭацәа" ҳәа рыхцаны идырзыз ртәык ихы изҭагзомызт,ианигәаламшәоз мышкы цомызт, изырзыз рызбахә аниҳәоз, ишьара дыкәԥьон, мцапшьк ихы-иҷы иқәлон гәаҭла деибакны. Ихаҭагьы анҭ Бериа имаҵуарқәа гәрамгарыла ишьклапшуаз бзиак дшақәдмыршәоз идыруан, ицәа иалашәахьан, аха инирпшзомызт, игәы каижьуамызт, арҷиаратә ус даҷын.

— Шамил исзеилкаауам, иуҩуеит, иуԥкәаԥкәоит, ҩапхьа ихыуҩылаауеит, нас икәапза иааизакны апапкақәа иргәлаҵаны иуҵәахуеит. Избан? Урҭ бзиазар, угәы рызҭазар акьыпхьра изрумҭои? — ҳәа сиазцааит астол дахатәаны дшыҩуаз снаидгыланы.

Иикыз икалам наԥ иқьаадқәа инарықәиршәын, ихы маҷк дааҩахашәа, днасҷапшын, алахьеиқәреи ахаареи еимаркуаз ччапшьк иқьышә иаақәыххуа ҷааиҵит.

— Беилыскаауеит, сцьабаа зду сусура мшы иахаршәаланы уахгьы-еынгьы сыла ҭкәыкәы сзыдтәалоу абарҭ снапҩырақәа шәԥәк рылҵны иббар бҭахыуп, сбықәшаҳаҭуп, биашоуп. Иара саргьы исҭахыуп изҩыз аҩымҭақәа, еизызгаз аҳәамҭақәа шәԥәны иԥкаларц, апсуа пхьаҩ ибарц, аха урҭ макьана сырхыццакуам рҭыжьра, иҵегьы ԥкасцарц сҷеуп, аллаҳ исаҭәеишьозар, нас ишпасзыҭмыжьрыз, — ҳамҭак дааҭгылан инапҩыра абгьыцқәа ҷыц ибозшәа иныҵиган, иажәа инациҵеит:

— Дыхма, сара сзы ихадароу иԥкасымҵац изымҩыц роуп. Убарҭ

ԥытк снапы исзыцгар, нас еиҳа сгәы ҭынчуп. Ҵабыргыуп, аханатә аахысгьы алитературазы ишыстахыу аус зуртә бзанҵык аамҭа смоут, еснагь сеилахоуп, хәҷык иажәа хьанҭазаргьы, зны ахақәиҭра аагаразы иқәпоз срылан, Асовет мчра анышьақәгылагьы апсҭазаара ҽыц аиааира агандаз ҳәа апхзы азказҭәоз среиуан, исылшоз ала схы сеигзомызт, ҳаазқәылаз ҳаилызкааua маҷхазаргьы.

— Ишԥа басҳәари, Дыхма, зеиԥш ҟамло егьыҟам, ауаҩытәыҩса зегьы дрықәгәҭуазароуп. Абарҭ аҩымҭа хәҷқәа рҭыжьра сахьымзаргьы, ибзиазар, жәлар рзы ԥьара хәарҭарак рылан иҟазар, иапсазар, ихаҵа, агәра згоит, урҭ ус ихыуааданы аганахь ишнымхо, мышкы зны иҭзыжьуа ауаҩы дшыҟалоу, — иааҽахиҵәеит иажәа.

Саргьы уаҳа силамцәажәазакәа снеиԥырҵит. Убри аҟара игәалаҟара шыҟамызгьы, акырынтә иусқәа рҽы дышкыдырҟьахьазгьы, гәрамгарала ишишьклаԥшуазгьы бзанҵык игәы каҳаны, игәҭракәа еиԥхьбаны иҟамлацызт. Ареволиуционерцәа ишырцәаҩаз еиԥш, аромантикатә цәа зхаз, доуҳа мчык зыҵасуаз гәҭрак еснагь иман, алакҭа дҭаԥшуан "уеырҭәҭәа, аҳаҳаи, акы уацәымшәан!" аҳәозшәа иаҳауа.

Усҟан уи иажәақәа иҟалап инагзаҵәҟьаны рҵакы схаҽы изымааизаргьы, амилаҭ рдоуҳатә ԥсҭазаарахҽы асахьаркыратә литература иалкааy аҭыԥ шамоу шыздыруазгьы, — абас иааҽахылҵәеит Дыхма лажәа.

Сара абри аминуҭқәа рзы избон уи апҳәыс быргь ԥшза, апсҭазаарахҽы акыр уадаҩорақәа зхызгахьаз, лхаҵа игәалашәара иҽымцәааазоз бзиабарак ашәахәа лхы-лҽы ишықәнарԥхаз.
Апсҭазаара ҭәҭәала иԥнашәахьаз Дыхма илбон лыԥшәма Шамил Хокерба насыԥшәа, ԥытк-чытк еиқәхаз, ҳаҭацәа ирзымшьыз иҩымҭақәа ижәлар рдоуҳатә ԥсҭазаара иаҵкару, иаҭахыу акы акәны ишыҟоу... Уи лара лзы гәадуран.

Иашами нас, шәышықәса уажәы апхьа уи иаԥиҵаз ипоемақәа иахьагьы апхьаҩцәа амазар, аҭцааҩцәа азҽелымҳазар, аусумҭақәа изыркуазар?

x x x

Уажәы ҳрыхәаԥшып Шамил Хокерба ипоемакәа. Урҭ аԥиҵеит 1916-1917 шықәсқәа рзы.

Алакә-цәа зхоу автор ифантазиа иабзоураны, амифтә ҟәрҷахақәагьы маҷымкәа излаԥсоу, адиалогтә ҟазшьа ахь акырза ихьаԥшуа, асиужет змоу апоема "Кәалашь ииуз" аинтерес аҵоуп. Уи ауаҩы акыр дархәцуеит, избанзар, еидызкылоу афилософиатә хшыҩозцара ауаа зегьы еицырзеиԥшу, лахьынҵас анцәа ду ириҵаз хырԥашьагьы змам аԥсра атәоуп иаҳҳәо. Абри аԥсреи аԥсҭазаареи рпроблема ауп зымҿхак рацәак ыҟам апоемаҿы иаабо. Араҟа фырхацәа хадақәас иалоуп Кәалашьи Аԥсцәаҳаи. Урҭ реиқәшәара ицәырнагоит аҩымҭаҿы ҳазлаԥшуа ахҭысқәа.

Апоема "Кәалашь ииуз" аԥсуа жәлар репикатә ҿаԥыц ҳәамҭақәа рыԥсабара, рстиль, рформа ирықәршәаны иҟаҵоуп, насгьы иазгәаҭатәуп Шамил Хокерба ари апоема (егьырҭ аҩбагьы "Ауасиаҭ", "Аҳи ахьчеи рлакә" абрахь инарылаҵаны) аниҩыз, адунеи шырымбацыз. С. Ҷанбеи (иреволиуциатә-романтикатә) И.Коҭониеи, (аԥсуа жәлар рҿаԥыцтә ҳәамҭақәа ирылхыу) рпоемакәа. Изхысҳәааua, аԥсуа литератураҿы изаҟаразаалак (Д.Гәлиа илирикатә поема "Арԥызбеи аԥҳәызбеи рышәкәы" азбахә ҳамҳәозар) иҟамызт икьыԥхьны аепикатә ҟазшьа змаз ҩымҭак. Убри аҟнытәгьы уаҩы имаимырехәарц залшом автор иҟаиҵаз ашьаҿа, ажәакала, уи аԥсуа поема ахы зыккәаз дреиуоуп.

Кәалашь ҳәа уаҩы хәҷык дыҟан, ауаа зегьы дреиҷьымзаргьы дреицәамызт, аха ҷыдарак даҽазәы иҿы иумбоз ацәаҩа баапсык иман — анцәа игәхьаа икымызт, аԥсцәаҳа иакун иинықәуаз, дзымҵахырхәоз. Азәырҩгьы акырынтә реазыркхьан абри ауаҩ аԥсцәаҳа иныкәра даҟәҵырц, анцәа ихьз ихаимыршҭырц, аха уи иуамызт. Ҽнак Кәалашь дышныҟәоз (уи аҩны атәара аԥсра аиԥш иҧхьазон) амҩаҿы азәы дибеит. Уи аԥсцәаҳа иакәзаарын, ианеибадыр, иара дшиныкәуаз агәра анига, деиқәсырхоит ҳәа далагеит. Азныказы, аԥсцәаҳа иаҵкыс Кәалашь диаait, аха ашьҭахь еицәаз ахь дкылнагеит.

Апоемаҿы автор зсахьа ҭихуа Кәалашь Аԥсцәаҳа диҿагыланы

ауаа аԥсра иацәигарц дыԛәԥозҭгьы, усҟан уи ауаҩ дфырхаҵан, бзиа даабон, ауаа ирхамышҭуа азәы иакәны дҟалон. Иҟалаз уи ауп, автор иперсонаж Кәалашь хәрҭлаҷь, ус ауаа рзы абзиа ҟазҵоз, рыԥсы ҽызхуаз дреиуамызт. Избанзар, уи иааҟаиҵоз зегьы иара ихазы мацара иҟаиҵон, қьафла, насгьы ахаан дымԥсуа адгьыл дыԛәзарц иҭахын.

Апоет ари иҩымҭа цаҵҷәыс иаиҭаз ажәлар рҳәамҭа ауп, уи амотив даҽеамгылеит, ишыҟалаз инижьит, еиҭарсны иҟаимҵеит, ажәлар ишырҳәаз ала иааирԥшит, амала апоетикатә харҳәагақәа рыла Кәалашь ихаҽсахьа афилософиатә хшыҩцак ирҵаулеит. Аԥсцәаҳаи иареи реиԛәԥара ирҷәҷәеит, ҳәарада, асиужетгьы ирҭбааит, амахәҭа-шьахәҭақәа аиҭеит, иаҳҳәап, абарҭ реиԥш иҟоу аҭыԥқәа Кәалашь дызланхоз ауаа Аԥсцәаҳа дахьиныԛәуаз ахьырцәымҷу, уаҟәҵ ҳәа иахьиарҳәо, уи урҭ рыгәхьаа зынзагьы ишикым. Кәалашьи Аԥсцәаҳаи реиԥылашьа, анаҭра рыбжьаҵара, Кәмпыл иахь ицара, иаара, уҳәа убас еиҭа акык-ҩбак. Арҭқәа иреиԥшу афольклор аҽеы иҟам, урҭ апоет ифантазиа ауп изхылҵцыз иҩымҭа аидеиа иҵегьы ирҷәҷәарц, иперсонаж ихаҽсахьа еиҳа игәлҭәааны иааирԥшларц, азы.

Кәалашь, апоемаҽеы ишаабо еиԥш, Аԥсцәаҳа иирҵаз аҩсҭаара дарбеиеит, дԥагьахеит, уимоу, хшыҩлагьы имеикуа далагеит. Ҳарзызыргьып урҭ анеиванагала ашьҭахьтәи рдиалог:

—Кәалашь, исзузеи?
Амала сунықәуазма?
Кәапеик ацуҵозаап сызго азы убар,
Исхашҭрым сыхьз самеижьозар! —
Кәалашь ус иҳәеит:
—Саргьы суаҩуп,
Уара уаҵкыс сеицәам,
Хаҵарас иарбан исылам!

Абри ашьҭахь рацәак мҵыкәа Кәалашь ҷәҷәала дычмазаҩхеит, ибла рдуга дкылԥшызар, абар Аԥсцәаҳа ихаҽеы дгылоуп, дигарц дааит, ишыҟеиҵалац еиԥш, аҷәрҽ (ацәардаҷәы) дзыниалаз

еиҭаргеит, еиҭа еиҭаргеит аха уи диԥырҵуам, ибоит дшиго. Иуахҭа шааз. Аха абраҟагьы Кәалашь аѳыстаара ҟаиҵеит, ихәцит аԥсцәаҳа дызлаиииааиша амаана. Абар иихәыцыз, Кәалашь уи иеиҳәеит Анцәа диҳәааанза димгарц, убри ак азин иитарц. Аԥсцәаҳа дақәшаҳҭхеит, иеиҳабацәа рыхьзала ажәа иҭиит Қәалашь дқәааанза дшимго ала, Қәалашь длатәан дқәит иахьарнахыс Анцәа сшимыхәо Аԥсцәаҳа дымсааит ҳәа.

Уи акәхеит, Қәалашь дынхеит, дизымгеит, ѳыстаарыла Аԥсцәаҳа иаҵкыс диииааит. Аԥсцәаҳа иеиҳабацәеи иареи еиқәшаҳаҭны Кәалашь дынрыжьит дмыԥсуа. Аха изхәарҭоузеи, аамҭа рацәазаны ицеит. Кәалашь ддаҕьхеит, аԥсцәаҳа димгауа. Ари аԥсра аҵкысгьы еицәаан.

Зхы кыдҟьо иашьҭоугьы сышьра,
Анцәа днумырхан дымԥсуа,
Иаҳауеи, изыԥсоузеи ибзиан аԥсра,
Макьана дымԥсындаз, рҳәартәеиԥш жәлара.

Абарҭ ацәаҳәақәа иалыркаауеит апоет ипоемаҿы иихәарц иитахыз афилософиатә хшыѳҵак, уи, ҳәарада, изаҟаразаалак иаанагом аԥсабара иашаз аԥсра ҿагыларада ауаѳы данышәароуп ҳәа ашьақәрҕәҕәара. Ус еиԥш иҟоу ахшыѳҵак акәзам апоемагьы ажәлар рҳәамҭагьы иаадырԥшуа. Ауаѳы иԥсҭазаара аиҕьтәразы анарха аманы, насгьы изѳыданы аҟаҵараҿы есымша дықәԥозароуп иԥсҭазааратә ԥышәа зегьы ицырхырааны. Ус адагьы аԥсҭазаара зыҟалом, изыҿиом. Аха убри инаваргыланы, материалистк иаҳасабала, идыруазарц ихәҭоуп иҭахы иҭахым данымшәароуп ари адунеиаҿ ҿҳәара змам акгьы шыҟам. Ус ишьақәиргылт, лахьынҵас иҳаиҭеит Анцәа ду ҳазшаз. Уи азәгьы дзаиааизом. Абри ззеилымкааз, дмыԥсзарц зҭаххаз Кәалашь ихьыз жәбоит, ауаѳра ицәызын ддаҕьхеит.

...Кәалашь дымԥсзарц иҭаххеит,
Аха дшнеи-шнеиуаз дуаѳымхеит.

Аҧсра иацәшәаз дыччархәхеит —
Данымҧсза ддаҕьхеит.

Аѡбатәи апоема “Ауасиаҭ” ажәлар рҳәамҭа иалхны иҟаҵоуп асахьаркыратә цәа аҟәнҵаны. Аѡымҭа уанаҧхьо ухаҽы инхартә, игәнукылартә асиужет ҟаҵоуп, аиҽкаашьа, ѡнуҵҟалагьы еиларҭәаны ихадароу ахшыѡҵак агәлганы ауп ишцо ахҭысқәа, ишаарҧшу ахаҽсахьақәа, насгьы ажәлар рҽаҧыцтә поезиа, ҷыдала репикатә ҳәамҭақәа рқьабз ала еиҽкаауп, иаҳҳәап, аҟаларақәа ихыҵәҵәа-хыҵәҵәаны, иркьаҽны ауп ишаирбо автор. Аѡымҭа афырха-цәа рдиалогқәагьы далацәажәом, асахьаркыратә ѡымҭақәа рҟны еиҧш “рычаҧара”, рыҧшзара амцыхә ашәыгақәа рықәирзуам, аи-ҽырҧшрақәагьы маҷзаны, ажәакала ажәлар рҳәамҭа аҧсабара ишацәаѡоу еиҧш, уи акононқәа дырҭыҵуам, иеырҭагзаны даагы-лоит.

Абраҟагьы хыхь ҳзыхцәажәаз апоема аҟны еиҧш, ажәлар рҳәамҭа апоет ихы иаирхәо, иѡымҭа злаҟаиҵаша ихадароу ахшыѡзцара злоу детальқәак роуп, иаҳҳәап, аб ихаҽсахьеи уи иҧсымҭаз уасиаҭны иҧа изынижьуа ажәақәеи, аҳ ижәлар дшырзыҟоу, ипсихологиа зеиҧшроу, иҟазшьоу уҳәа еиҭа акык-ѡбак. Егьырахь, аѡымҭаҽы иаабо аперсонажқәеи ахҭысқәеи зегьы апоет ихатә рҽиаратә “лабораториа” идәылигаз роуп.

Таташь аханатәгьы,
Ачымазара даклон.
Абар, уажәы дышьҭалан,
Дымгылт имш иҧхьазон
Адунеиаҽ уаѡ димамызт,
Ҷкәна заҵәык дизықән
Иаб имазара дамеигзакәа
Инихуан баша ддәықән.

Абас, ахҭысеиҭаҳәарала, аепикатә цәаѡа аманы иалагоит апоема. Абри хыхь иаазгаз акәплетқәа рѡышьа аформала (ацәаҳәақәа аѡбатәи аҧшьбатәи рифмара рзеибауа) иѡуп аѡымҭа зегьы, абызшәа акәзаргьы иласуп, илахҽыхуп.

Анаҩсан иаатуеит апоема асиужет, иаҳзырбо Таташьи, уи иԥа Кфаҭи, Аҳ иԥа Ҳаҭажәыҟәеи, астаршыни, ҽыц ибеиахаз ахаҵеи ирхылҷеиааз ахҭысқәа: — Таташь аԥсра даналага, қьаф уа адәы иқәз иԥа дааигеит, дшыԥсуазгьы иеиҳәеит, амала уасиаҭны изынижьуеит:

Акы — уԥҳәыс угәы иҭоу
Зегь аартны илоумҳәан
Ҩбагьы — ҽыц ибеиахаз, аԥара
Егьа угәаҟуазаргьы, имумхын.
Хԥагьы — аҳ имаҵуҩы
Дарбанзаалак уас дҟаумҵан.

Уи акәхеит, Таташь дыԥсит. Иԥа иаб иҩны дахылеит, дҭаацәарахеит, ахшара иоуит, анцәа ишиҳәара дынхоит, аха иаб иԥсымҭазы изынижьыз ауасиаҭ иаҵанакуаз инагзаны издыруамызт, иԥсҭазаарақҽы иԥишәарц иҭаххеит. Ус иагьыҟаиҵеит иара. Дара ақыҭақҽы аҳ иԥа Ҳаҭажәыҟәа ҳәа азәы дынхон, иман иԥсы злаз аҽа, цәгьашәа иԥшзан, амаҵуцәа ·ирбон, иахылаԥшуан. Ҳаҭажәыҟәа иага гәала имазаргьы, дахәаԥшыр — иԥсы ишьон, Зны агәашә иааҭҟьан (амш аныбзиаз ашҭа ду иҭаҵаны ирыман) ирыцәцеит. Аҳ атәыла ирбгеит, амаҵуцәагьы хаԥсыра дирбеит, аха ирзымԥшааит. Аҳ дгәаааан азбаҩцәа иртәеит, аусгьы ас ирызбеит:

—Измоу ицәыригааит,
Хымш имоуп аҽҳәара.
Хымш рышьҭахь издаабалаз,
Иқәуп дынкнаҳан ашьра!

Аҽа абнаҽы ишҳәуаз, Кфаҭ иашҭаҽ иҭанагалт, дгәрҧьаҵәа иԥхьеикит, Аҳ иԥа Ҳаҭажәыҟәагьы хьаас димкит. Аҽа зтәу имаҵуцәа ирҳәом, иԥҳәыс илыздырам, иаб иажәақәа дрызхәцны илеимҳәеит. Ус аамҭа ықәха ицоит. Ихәҷы азы дизааирхит астаршын, избанзар уи аҳ димаҵуҩын, ачара изиуит, имаҵуҩы Хындыгә аб бзиазак иааиргеит, асасцәа ишеибгаз изны ирымҵеиҵеит, аҽа акәз

цьыршьеит. Убри ашьҭахь ҽыц ибеиахаз 400 мааҭ имиԥсахит. Астаршини Кфаҭи ианеиуацәаха лассы-лассы диҭаауан. Астаршын дбеиазамызт, амазара зыԥсы азыцәгьаз азә иакун. Уахык аԥшәма иԥхәыс илеиҳәеит ачараҽы ишьны асасцәа ирҽеиҵаз аҳ иԥа Ҳаҭажәыкәа иҽа шакуз.Уи ажәабжь астаршын иалҳәеит, уи аҳ еиҳәеит. Уи Кфаҭ аҳ избаѡоцәа закәанла излашьақәдырҕәҕәахьаз ала акнаҳарҭаҽы днанагеит. Уи заҳаз ҽыц ибеиахаз ауаѡгьы спарақәа ҳәа дыҳәҳәо дкылсит. Аҵыхәтәан Кфаҭ аҳ иеиҳәеит (ихаԥшьараны иҟаз иҽала) иҟалаҵәкьаз, насгьы иззыкеиҵаз змааназ, иаб иуасиаҭ ажәа аԥсҭазаарала арҵабыргра шакәз. Аҳгьы дгазамызт, иҟаз анеиликаа, доуижьит, иҽа усгьы заа изааргахьан, иара ихаҭыԥан астаршын дҭеикит дыкнеиҳарцы, аха Кфаҭ иҟаиҵаз аҳәарала уигьы доуижьит.

Абас иҟоуп апоема асиужет. Араҟа автор (ажәлар рҳәаамҭа ҵаҵ-ҕәыс иҟаҵаны) иааирԥшуеит ауаѡы даараза дзырхәацша, аԥсҭазаараҽы ихы иаирхәаша ахшыѡзцарақәа.Убарҭ иреиуоуп акы, ауаѡы иԥсҭазаара ахаара анаҵоу, агьама анамоу даҽеазәы ацәгьа изымукәа (абзиара дук зизыҟамҵаргьы), ихатә махәҽала, ԥхзашала дынхозароуп, дынҵуазароуп, ѡбагьы, имазароуп ачҳара, амаза аҵәаҳра, аѡыза, ақәла, агәла (атәыла зегьы) димҭиуазаруоп, дыԥсахѡымзароуп. Хԥагьы, ауаѡы ибзиабара, агәманизмра ҳәа изышьҭоу имазароуп, ажәакала ауаѡы дуаѡытәыѡсазроуп. Насгьы аԥсҭазаара ахаҭа ауп ауаѡы дԥызшәо, кыр идыруа еилирго дзыбжьо.

Абас иҟоу ахшыѡҵакққәа роуп Шамил Хокерба ипоема “Ауасиаҭ” аҽы иаабо.

Ахԥатәи апоема “Аҳи ахьчеи рлакә” аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭа ауп гәцә хадас иамоу, изхырҽиааy. Амала, аѡымҭаҽы ицо ахҵыс фантазиала еиҽартәу, лакәҵас имѡаԥысуа иҟаҵам. Уаҟа поезиатә бызшәала автор иаҳзеиҭеиҳәо ажәабжь абзазараҽы иҟалар зылшо, гәѡара узымҭо акоуп.

Апоема “Аҳи ахьчеи” ҳәа ахьзызаргьы ауан, уи аѡымҭа ахаҭабзиареи аҵаки ирԥырхагам асиужети ахҵыси злеиларсу ала. Аха, сгәанала, Шамил Хокерба иҵегьы ихараны дазхәцит ажәа “алакә” аҵакы уи аҳ 17 шыкәса ицаԥхакәа зџьыба иҭаҵаны, абааш иѡнакны лымаҵ уа иара ида азәы дзымнеиуа, ашә изамыртуа

иичԥаԥшьоз, иихьчоз иԥҳа, аԥа дахьлоуз алакә иаҩызахеит, иԥьашьатәхеит! Убри акәзаргьы ҟалап, автор иҩымҭа “Аҳи ахьчеи рлакә” ҳәа хыс изаиҭазгьы. Ус еиҳа ианаалоит.

Апоема аҽы иаарԥшу ахаҽсахьақәеи ахҭысқәеи аԥсҭазаараҽы иҟаларц рылшоит. Аҳгьы дуаҩуп, иагьа дыԥьбаразаргьы ауаҩытәыҩсатә ԥсыерақәа иоуеит иҭахы-иҭыхым, данымшәар ауам зны-зынла аԥсҭазаара изаанаго алахьыԥҵа. Ҳзыхцәажәо апоемаҽы иаабо аҳ зынзагьы дуаҩ гәмбылԥьбараны дыҟазам, ауаҩра илоуп. Дзықәшәаз данымшәар амуит, 17 шықәса иԥҳа дшихьчозгьы, илзааиз лынасыԥ дзазымиааит, дзаҽамгылеит. Иԥҳа иалылхыз ихьча дииҭеит. Нас уи аҽгьы дмаагылакәа иаҳрагьы имаҳәхаз иуасахьча ииҭоит, мчыбжьы наҟьак ачара иман.

Абарҭқәа зегьы ажәа сахьаркыла, ахшыҩзцара бзиақәа рыцҵаны афырхацәа рыгәҭыхақәа (иаҳҳәап раԥхьа аҳ иԥҳаи ауасахьчеи реихәаԥшрақәа, реицәажәарақәа, ашьҭахь мазалатәи реиқәшәарақәа, нас аҳ иԥҳа ахшара длоуааназа лыплан абжьыса, данлоу нахыстәи ахәцрақәеи игәрҩеи уҳәа иҵегьы) рыгәра уго иҟаиҵоуп.

Апоема иамоуп алаку иазааигәаазтәуа, еиԥшызтәуа даҽеа ҟазшьакгьы. Уи убри ауп, шамахамзар, алакәқәа нҵәоит, ихыркәшахоит афырхацәа раиааирала, насыԥла иҭәу ԥсҭазаарала. Ари аҷыдара ахьынтәааауа урҭ аԥызҵаз ажәлар рҭахыра аҟнытә ауп, аԥсҭазаара бзиара азхьра ауп.

Абри ахшыҩҵакгьы аҵубаауеит Шамил Хокерба 1916 шықәсазы иаԥиҵаз ипоема “Аҳи ахьчеи рлакә”.

Апоет қәԥш, арҭ хыхь сзыхцәажәаз апоемақәа анаԥиҵоз аамҭазы, аҩада ишысҳәахьоу еиԥш, дызҽеыԥшышаз, ԥышәак аҳасабала ихы иаирхәашаз аҩымҭақәа маҷзан, аиҳаракгьы аҩыцхахара иаҽеыз аԥсуа литература ахы аанарԥшыртә, аԥхьаҩ ибартә иҟамызт алшара. Аха алитература иазгәышьуаз, арҽиаратә баҩохатәра ԥсабарала зцәа-зжьы иалаз, мцаны изыцраз аҽар мыҩлар ауамызт. Урҭ ирҽеыԥшуан раԥхьазатәи аԥсуа сахьаркыратә ажәа гарызхыз 1912-1913 шықәсқәа рзы иҭыцыз Дырмит Гәлиа ишәҟәқәа, аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа, нас аурыс литература аклассикцәа А.С.Пушкин, М. И.Лермонтов, Н.А.Некрасов уҳәа убас егьырҭгьы.

Сыззааиуа, Шамил Хокербагьы убарҭ аҧсуа патриотцәа, змилаҭ литература ашьақәргылара, арҿиара иашьҭаз згәы икылхоз аплеада дырхаҭарнак иашан. Ҳәарас иаҭахыузеи, уи иаҧиҵаз иажәеинраалақәа, ипоемақәа сахьаркыратә ҩымҭақәак раҳасабала, излиааз аамҭа (ҳсахьаркыратә литература аҩазара злаҟаз ала) иаҿырҧшны уахәаҧшуазар, иҟәнушьо ҳәа иҟазам, урҭ равтор илиршаз маҷзам, зегьы раҧхьа иахьанза иаазгаз, ҳдоуҳатә кәльтура иаҟәрҷаханы иҟазҵаз иҩымҭақәа ртематикеи, рҵаки рыхшыҩзцареи, насгьы ихадароу аҧсуа бызшәала рыртәашьа, реиҿкаашьа ауп. Урҭ исахьаркыратә ҧҵамҭақәа рҿы ажәа асахьаркыра аиҿырҧшра, аепитетқәа, аметафорақәа уи аҟара ирацәаны иаҳҧылом, иерыдицалом, еснагь иҿахҵәаны иааркьаҿны ажәлар рҳәамҭақәа рыҟны еиҧш ауп дышрызнеиуа, урҭ рыҧсымчхара еиҳа ихоит, дадрыҧхьалоит. Ҳәарада, уи, ганкахьала аҧсуа сахьаркыратә литература атрадициа амамзаара иахҟьон.

Аха иага ус акәзаргьы, апоет қәыҧш, иҧышәа шмаҷызгьы, иахьынзаилшоз инапҟазара дацклаҧшуан, ажәақәа рҳәашьа, рырҭәашьа ихатә оригиналтә система риҭон, азеиҧш жәеинраалеиҿартәышьа аформа дахәаҧшуан. Уи иҭахын ипоезиатә цәаҳәақәа ласызарц, ицқьазарц, жәлар рбызшәа иазааигәазарц, аҩымҭа ахы акышьа маншәалазарц, илахҿыхзарц, уаднаҧхьалозарц.

Шамил Хокерба ипоезиатә рҿиамҭақәа еиқәханы иҳамоу хыҧхьазарала ишмаҷугьы х-категориакны иушар ҟалоит. Акы, жәлар рҳәамҭақәа ирылхны иаҧиҵаз, аха ажәлар рҳәамҭақәа рыҟнытә акыр шынижьызгьы, ихатә ҩымҭақәа ҳәа уацәымҩашьо иуҧхьазартә иҟоуп. Иаагап ҿырҧштәқәак: "Ҭауад хаҵак дыҟагәшьан", "Ашҭа ханы уаҩык дааиуеит" уҳәа убас иҵегьы. Аҩбатәи —уи рацәак ҧсахра рзымузакәа, дара ажәлар ишырҳәо еиҧш, аха урҭгьы жәеинраалазтәуа зеиҧш системак рыҭаны, ашәҟәы ианиҵаз роуп. Иаҳҳәаз арҵабыргразы иаагап ҿырҧштәқәак: "Ҩажәа — дрыжәжәеит", "Алакә", "Ампыл —жьампыл, ҷьамҳа-ҷьамса", "Тиру, тиру, барбаниа", "Ажәытә аҭәҳәа" уҳәа убас иҵегьы.

Ахҧатәи акатегориа иатәуп: — Шамил Хокерба поетк иаҳасабала аҧсуа сахьаркыратә литература аҭоурых аҿы дынзыжьуа, ихьз

зларҳәо акы иадҳәалазамкәа зхала иҟоу, иҿиаратә фантазиа иахшаз, иарҿиаз иоригиналтәу иажәеинраалақәеи (“Сышәҟәы”, “Сцьалыц”, “Сԥызцәа”, “Итцала аҷкән”, “Амҳаԥьыр иԥҳәыс лгәрԥа”, “Аҕьыч”..) ипоемақәеи — (“Кәалашь ииуз”, “Ауасиаҭ”, “Аҳи ахьчәи”) роуп.

Иаагап Шамил Хокерба инапҟазареи иԥышьа аформеи ртәы ҳзырбо ҿырԥштәқәак. Ажәеинраала “Аҕьыч” алагоит абас:

Ԥҳәыс даазымгоз —
Ԥҳәыс данааиҿоз,
Хатца имцазоз —
Хатца данцоз,
Аб-гды ирымшьзоз —
Аныршьыз,
Аа, убасҟан иҟалаз:

Абри аԥызаа алагалажәа ашьҭахь, ҳәарас иаҭахыузеи, аԥхьаԥ аинтерес иоуеит, даҿелымҳахоит анаԥстәи аҕьыч дзықәшәо ахҭыс.

“Анцәа шәиныхәаааит аҿар” 1916 ш. ииԥызаҟынгьы автор имариазаны, аха угәаҿы иԥхаза инеиртә иажәеинраала ашьапы икуеит.

Ари аҿа искыу,
Шәа шәахь инасырхоит.
Шәа шәзы сатцахом,
Иҭоу зегьы нҭсыркәкәоит.

Апоет ипоезиаҿы иҟоуп исахьаркны, агәҭакы гәлыршәаны иаазырԥшуа ажәа ҟаиматқәа, иаагап, “аԥшьаша захьзыз амш ашьапы атцазшәа иааит” (“Кәалашь ииуз”). Араҟа апоет Кәалашьи Аԥсцәаҳаи реиқәшәара аҿҳәара ласны иааит ҳәа мҳәакәа, исахьаркны еиҭарсны метафорак аҳасабала, “ашьапы атцазшәа иааит” иҳәеит. Уи апоет инаршә архиеит. Дҽеаԥьарагьы ҳаԥхьоит ауаԥы иԥсра иадҳәаланы иҳәоу ацәаҳәа: “Бҕьыцкгьы ҵлакы иаҽԥшәеит”. Ара хажәак роуп иҟоу, аха ауаԥ иԥсра, аԥсабара ду амч иадкылан уахәаԥшуазар, бҕьыцк ҵлакы иаҽԥшәар аҟара ауп

ԥхасҭас иаиуа, уаҳа мчык амам, ажәакала, аԥсра аҿаԥхьа ауаӡгьы, аҵла иҿоу абҕьыцгьы митәык еиӡыргом, философиатә хшыӡозцарала уазнеиуазар еибакапануеит.

Еиҵа: "Иааигаз ашьеи ахши рыла деилыԥхон". (Ари Кфаҭ иааигаз аԥҳәыс лхаҿы ԥшзазы иихҳәаз ауп, амала, уи ҵакыла гәаҭала лыԥшра ишзацнамгоз лхаҵа имаза ахьылзымҵәахыз иаанарԥшит). Ари еиҕьны аҳәарагьы мариам. "Иаҳаз имышьҭит иҿаԟәеит" (истаршын Кфаҭ ихәҷы дзаазхыз иоуп автор зызбахә имоу), иаҳәоит аҵәгьахәц игәнкылара зеиԥшроу, уи иаԥхьаԟа иԟаиҵарц игәы иҵаз ажәа иҿаԟәеит" иаҳәоит. "Заԟа ибзианы иҳәоузеи абраԟагьы: "акәапаҳәа амра нҵашәеит" ("Аҳи ахьчеи рлакә"). Амра аиуа-зеиуоу ҳәа акы ыԟазамкәа, шьыжьаахыс адунеи ықәрлашаауа иԥхоз амшын иналашәкәа ацара асахьа мӡашьо уаԥхьа иаадыргылоит. Метафорак иаӡызоу абарҭ ахажәак. Даҽеаԥьарагьы ҳаԥхьоит: "Заҵааира лыплан бжьысуан" ("Аҳи ахьчеи рлакә") ҳәа автор иихҳәаз ахажәак рыла илшеит аҳ иԥҳа лцәалтәымра аарԥшра. Аригьы ԟазароуп. Иаагап даҽеакгьы. "Иааигәахәт — изуз сақәзит, исырцәеит рацәа саб имца" (ахьча иоуп изҳәо, иԟаиҵаз аниҵыҵ дацәшәаны). Изҵшьу ажәақәа зегьы рҳәеит, аҳ гәаҳалалрак ааимырԥшыр, ҳаҕеиҵа ахьча дҭахеит ауп иаанаго. Мамзаргьы заԟа ахшыӡҵаула агәлоузеи абри ацәаҳәа: "Ахҿа иаӡызоу ҳбызшәа!" "Иԥрит ӡымзгьы хымзгьы". Араԟа апоет иазгәеиҭоит аамҭа ласны ишцаз, аха метафорла иҳәеит "иԥрит" ҳәа. Ас икылкааны ацәажәара, агәҭакы аарԥшра апоезиаҿы иуадаӡазақәо ируакыуп.

Иԟоуп хымԥада Шамил Хокерба иӡымҭақәа рҿы згәаҭара аԥсоу даҽеа ҷыдаракгьы. Урҭ рацәамзаргьы, иԟоуп аӡымҭазы хаҳара рылаңы аԥхьаӡ ибартә еиԥш. Уи убри ауп апоет ипоезиаҿы (ажәлар рҳәамҭақәа урҭ ртәы хазуп) иуԥылоит иахьа иаҳзымдыруа ҳажәлар рҿы ахархәара змам, аԥсҭазаара зуҭаша ажәақәа, атерминқәа. Иашаны зхаҿра аазырԥшуа ажәакгьы акраҵанакуеит абызшәа аԥсҭазааираҿы. Убас иԟоу иреиуоуп ажәақәа: аҿаҭа (аҿаҭахьа иқәиҵеит рҳәоит), ашәакь аихатәра (агәцә), агәҵаҳәа (аӡңы аҭзамцқәа ахьеиларсу), аԥатла (аиԥылара, аиниара, аҕәрҿ (ацәардаҕәы), нарҵәҭа (нарцәы ауп изахьзу), дҿагылан "даам-шьаҿеит" (ишьаҿа еихимгеит ҳәа ауп иихҳәарц ииҭахыу), "хӡаас"

(хьаас ирымамыз), “деиқәшлаха” (ауаҩышла), абарбал (аԥара, амал), ажәакь (аманах), ашәаҭлеи (ашьалкәрша), агәараҳа (аигәшә), еиларҷәзааua (арахә рзы иҳәоуп) амсыркәт уҳәа убас иҵегьы.

Хыхь иаазгаз аҽеырԥштәқәа рымацарагьы иаҳдырбоит Шамил Хокерба аԥсуа бызшәа иамоу абеиара ибзианы ишидыруаз, иҩымҭақәа рҽегьы ҟаиматҭла ихы ишаирхәоз.

Шамил Хокерба аҩра даналагаз, хыхь иныҩатәшәа ишазгәасҭахьоу еиԥш, аԥсуа жәеинраалеиҽартәышьа, уи ашәага-загақәа ҭызҵаахьадаз издыруадаз дара иаԥҵазгьы (акьыԥхь збахьаз ахыц-ҩыцгьы, изымбацызгьы) зегьы рыла ак рыгзамкәа реиҽартәышьа асистемақәа ҭышәынтәаланы хьаҳәа-ԥаҳәа рымамкәа (усҟан акәм иахьагьы изышьақәмгылац абри аҟара абаҩохатәра змоу аԥсуа поетцәа шгылахьоугьы) иҟамлацызт. Убри аҟнытә сыззааиуа, усҟан ҳлитература иаҵагылаз апоетцәа ҿарацәа абжеиҳараҩык аԥсуа жәеинраала аиҽартәышьаҿы ирыгын, изамышьцылацызт еснагь апоезиатә ҩымҭақәа хзыркуа, изырԥшзо апоетикатә хархәагақәа. Уи, ҳәарада, рнапҟазара ианымԥшырц залшомызт. Изхьыԥшуаз, изҽыԥшуаз Д.Гәлиеи, С.Ҷанбеи, аԥсуа жәлар рҽаԥыцтә поезиеи рымацара ракәзан, аха урҭгьы дара рзы иуарла-шәарлан, рҩымҭақәа ахьыркьыԥхьуаз органк ахьыҟамыз иахҟьаны. Насгьы иҳәатәуп, аҭоурыхи атрадициа ду змоу аурыс поезиа, уи асистема ҭбаа-ҭыцә ииашаны ахархәашьагьы рымч ақәхомызт, иаванажьуан аганахь, иага иаҽеыԥшырц рҭахызаргьы.

Аԥхьаҩ, араҟа сара зызбахә сымоу 1921 шықәсазатәи аԥсуа поезиа ауп.

Шамил Хокерба итәы ххәозар, уи абаҩохатәра змаз, арҽиара зылшоз гәк-ԥсыкала иашьҭаз поетын. Аха уи иажәеинраалақәагьы ипоемақәагьы аԥсуа литература аилададара аамҭа ишалиааз ҩашьом. Уи ипоезиатә рҽиамҭақәа иҭынханы иҳамоу акырԥьара асахьаркыратә напҟазареи аҵаулареи рыгыуп, насгьы иҟоуп аамҭеикәшара иаражәқәазгьы. Аха урҭ агхақәа уажәшьҭа ирзааҭ-гыланы рыхцәажәара , нацәақәкыла аԥхьаҩ ирбара иаԥсам хаҳара злоу рахь иузыԥхьазом. Сгәанала, хра злоу насыԥны иҟалаз уи ауп ҳаҕа хәымга зынза зышьра имч ақәмхаз уи илитературатә ҭынха еиқәханы иҭыжьны аԥсуа литература иахьалагылоу ауп.

Избанзар уи ирҽиамҭа ашьапы акуеит ҳсахьаркыратә жәа амч еизгауа, аҩыцхахара ианаҽыз аамҭазы. Уи амилаҭ адоуҳатә культура аҭоурыхи ԥхьаҟатәи алахьынцеи ирызҽелымҳау, ирыхзызааua рзы акыр аҳҽоит.

x x x

Шамил Хокерба ажәеинраалакәа инарываргылан иҩуан ажәабжьқәагьы. Урҭ аҩожанркгьы дышқәԥшыз аамҭак азы деицрылагеит. Раԥхьатәи иажәабжь "Ашьхыц" иҩоит 1916 шықәсазы. Уи иаԥитцон ажәлар рҳәаамҭақәа, иара еизигоз ирылхны алакә жәабжьқәа. Алакә жәабжьқәа раԥхьаза акәны аԥсуа литератураҽеы иалазгалаз Шамил Хокерба иоуп. Ашьҭахь ари ажанр ала ҳашәҟәҩоцәа азәырҩоы аҩоымҭа шьахәқәа рҩоит апоезиаҽгьы апрозаҽгьы. Урҭ рахьтә зегь реиҳа рлагала ыҟоуп ашәҟәҩоцәа Н.Ҭар-ԥҳа, М.Аҳашба, Н.Бараҭелиа, К. Лакрба.

Ажәабжь "Ашьхыц" даҟьак ауп иҟоу, аха автор игәҭакы ҟаиматҵла иааирԥшит. Иарбан гәҭакыу уи? Уи аҧьычра аҽеагылара, аҽеаԥера ауп. Ашәҟәҩоы ари ажәабжь аниҩыз аамҭазы Аԥсны аҧьычра (уажәгьы инагзаны иҳазкамыжьыц) даараза иҽекны иҟан.

Ажәабжь аҽеы иаабоит: Хәԥҳа хаҵак иабраа рбара дцоит, ҩызцәас ишьҭихит ҩыцьа абзыцәашьцәа, руазәк Ҟәлеи захьзыз дҧьычҩы бааԥсын, амҩан иҩызцәа хихын иидыруаз ԥҳәысеибак лыжәзаҵә рҧьычырц игеит, лхәыԛқәа ахш рҽыкәкәааны ишыргоз рхахьы имааизакәа. Рыгәҭакы анагзара маҷзак шагыз Ҟәлеи дахьзырхәышаз хҭыск ҟалеит — Ҟәлеи илахь шьхыцк ацҳаит. Ас уи бзанҵык имыхьцызт, даара дархәцит. Аа уи нахыс иихҳәо — "Ных, сахьцо хәарҭам, агәнаҳа шыҟасҵаз ашьхыц хәыцәкьа иадырит, сара ауаҩы ԥсы зхоу зегьы раҳ исзымдырит, — иҳәан, уа дахымсит" (Шамил Хокерба иҩоымҭақәа. Аҟәа, 1981ш.,ад. 68).

Ихәԥҳа акыр дизгәааазаргьы, сулҵуеит иҳәазаргьы иҳәатәы хаимҵеит, абар уи ҭакс ииҭаз: — Усылҵ уҭахызар, сара иахьарнахыс ҧьычра сцозар адунеи аҟны сԥаҵақәа саны ауаа срылалоит! — иҳәан Ҟәлеи ишьҭахьҟа дхынҳәит" (Шамил Хокерба иҩоымҭақәа, Аҟәа, 1981ш.,ад. 68).

Жәабжь хәҷзак аҽы ашәҟәҳоы ҟазарыла, насгьы ихы-игәаҽы инхартә иааирԥшит иеиҭеиз аҕьыч Ҟәлеи ихаҽсахьала аҕьычра шыгәнаҳа дуу, ишыԥхашьароу. Абри ажәабжь убасҟан алшара абаҟаз акәмзар, икьыԥхьызҭгьы Ҟәлеи дызқәлаз амҳа — аҕьычра маԥ ацәкра — азәыргоы ахьыԥшуан. Уи аҳоымҭа хәҷы рыгра баапсы днарбеит иархәцыртә еиԥш. "Ашьхыц" иахьагьы иактуалтәу, аԥхьаҳ иитахыу акоуп, даҽеакала иуҳәозар, иахьатәи ҳмарадиорцәеи ҳҕьычцәеи, "Шәаангыл! Агәнаҳа шәаҵамлан!" ҳәа "аҕәра" рҽазҵо акоуп.

Лакә ажәабжьуп "Хәаԥьа Шьарадын". Ари ажәабжь аперсонаж Хәаԥьа Шьарадын Амрагыларатә тәылақәа жәпакы рҽы дадыруеит алакә хҭысқәа, аԥьшьахәқәа дырфырхаҵаны, насгьы еиуеиԥшым амотивқәеи авариантқәеи рыла ишьақәгылоу. Аԥсуаа рҽгьы иԥсы ҭоуп, дара дыртәны рҽаԥыцтә ҳәамҭақәа дрылоуп Хәаԥьа Шьарадын. Убас иҟоу вариантк иалхыуп Шамил Хокерба илакә жәабжьгьы. Иахьа Хәаԥьа Шьарадын изкыу аҳәамҭақәа, ҳашәҟәҳоцәа, ҳфольклористцәа ирацәаны ашәҟәы ианырҵахьеит, иаадыруеит, аха Шамил Хокерба ари ажәабжь хәҷы 1916 шықәсазы ианиҳоыз ҳхаҽы иаагозар, усҟан уи ҳлитератураҽы дцәырымҵыцызт,' персонажк иаҳасабала. Убри аганахьалагьы аҳоымҭа пату злақәуҵаша ыҟоуп. Избанзар, абри алакә персонаж раԥхьаза акәны аԥсуа литератураҽы избахә зҳәаз, дцәырызгаз Шамил Хокерба иоуп ҳәа ххҳәар ҳалшоит.

Зызбахә ҳамоу аҳоымҭагьы хәҷуп, даҟьак аарла иназоит, асиужетгьы абас иҟоуп; Уахык Хәаԥьа Шьарадын заагара дцеит, амза каххаа илашоз азы иҭаҷҷон — ҟаҳ, амза азы иҭаҳҳазаап, ааи рацәа ҳазит — иҳәан ҵәаҳә дук иԥшаан азыжь иҭшьуа, "аҭгара" далагеит, аҵыхәтәаны иҵәаҳә акы иаҽаԥан, иееибыҭан данаха аҵәаҳә ац кыджәан, игәы хаххала дкаҳаит, даныҳаԥш амза ибеит, ажәаҳн ишкыдлаз ишеишеиуа. Иаргьы аиааира шигаз ибеит.

Абри ауп ажәабжь иаҳәо, аха аиумор аҵоуп, уарлахҽыхуеит уанаԥхьо, иҟалаҵәкьазшәа угәы иабо. Авторгьы аиумор аҵаҵан иажәабжь хиркәшоит абас: "Шьарадын имч ала, абас иахьагьы амза адунеи арлашоит. Анцәа ихьз умырзын Хәаԥьа Шьарадын" Иҳоымҭақәа, ад. 68).

Алакә “Аҽеаԥа Џьамхәхә” еиуеиԥшым авариантқәа уԥылоит жәлар рҳәамҭаҿеы. Убарҭ авариантқәа руак ауп Шамил Хокерба иажәабжь злихыз. Иныбжьаршәшәа исҳәоит абри алакә асиужет иалхны 80-тәи ашықәсқәа рылагамҭазы аҩымҭа хазына аԥиҵеит ашәкәҩҩы М.Аҳашба, уи аповест ҳәагьы азуҳәартә иҟоуп, избанзар, уаҟа автор акыр инарҭбааны насгьы хазы-хазы ахқәа рыҭаны, рхы еилеиҵеит Џьамхәхә иҩызцәеи иареи злахәу алакә хҭысқәа, насгьы ажәлар рҳәамҭа астиль иаҟәганы асахьаркыратә ҩазарахь ихагаланы.

Шамил Хокерба илакә-жәабжь аҿеы ажәлар рҳәамҭа аҟнытә вариантк ауп дыззаатгылаз, аха убри авариант алакә зегьы еидызкыло азеиԥш канватә цәаҳәа, дҽеакала иуҳәозар, ахҭысқәа зегьы зхагьежьуа асиужет хада иақәшәаны, иацәхьамҵуа, иатәны иҟаиҵеит зхы иақәиҭу сахьаркыратә ҩымҭак еиԥш. Убри анаҩсангьы, иазгәаҭатәуп дҽеакгьы. Шамил Хокерба ари алакә жәабжь аниҩыз (1917 ш.) аамҭазы аԥсуа фольклортә материалқәа реизгареи рыҭҵаареи проблеманы ҿыц ианцәырҵыз акән, аԥсуаа рахьтә уи ахы зырхәхәқәаз дреиуан Шамил Хокерба. Ибиография аҟнытә иаадыруеит уи аԥсуа жәлар рҳәамҭақәа (ипрозаз, ипоезиаз) еиуеиԥшым акыр материал еизганы ишимаз, аха урҭ рыбжеиҳаразак бжьазит, ирблит иара дзырзыз Бериа иматҵуарқәа.

Аҽеа иаазаз Аҽеаԥа Џьамхәхә алакә аҟны еиԥш, ҳзыхцәажәо аҩымҭаҿеы автор дааирԥшуеит ахаҵареи агәмшәареи ауаҩреи згым азәы иакәны. Ус шакәу аабоит иара ԥас дҟазҵаз, абна дылызгаз аҳ иԥа иҷкән изы иааирԥшыз агәҭьреи ауаҩреи. Ажәларгьы еснагь ирҭахыз ус иҟаз афырхаҵа иакән. Машәыршақә иауаԥырҵахуаз Аҽеаԥа Џьамхәхә иҩызцәа афырхацәа рхаҿсахьақәа. Урҭ рыгәҭыха аларҳәон, ԥхьаҟатәи рыԥсҭазаара аԥеиԥшхә бзиа иадырҳәалон, ргәҭракәа ирхыцхырҭан.

“Ауасахьча иҳәара Анцәа игәамԥхеит” аҿгьы ажәлар рҳәамҭа цаҵҭәс иаҭаны Шамил Хокерба иҩоит ахшыҩзцара бзиа згәло ажәабжь ҟаимаҭ. Уаҟа даабоит уасахьчак, ирахә дахьрыцыз аусдара даара дархәцуан (ауасахьчара ԥьабаас, усс имԥхьазозар акәхарын). Адунеи злеибаркыз ала Анцәа ду дшыҟоу агәра игон, аха, рыцҳарас иҟалаз, дышиҳәашаз издыруамызт, избанзар, иаб

дмырҭатәан. Ауасахьча ихшыҩ ала анцәа диашьапкуан иаҳа аҳәынҵәа ахьыӄаз, иеҭажьны дылабылгьон, цыгәхыршәҭ ӄаиҵон. Зны абас азаҩаҷы аҳәынҵәа дшылабылгьоз ажәакь (амонах) дибеит, узҷу закәзеи ҳәа даниазҵаа, анцәа ду дышиҳәоз дышиашьапкуаз иеиҳәеит. Ажәакь ауасахьча иашьапкышьа хәдаҧсада ирҵеит, аха изхәарҭоузеи иара данца аныҳәашьа ихашҭит. Изирҵаз дишьҭалеит дсыҧшаауеит ҳәа. Убасӄан ажәҩан лаша ааимӄьан иаҳәеит:

— Излаудыруа ала ушьапкла! Аҩныӄа ухынҳәы! — ҳәа.

Иара убасӄан иагьаалашеит. Ауасахьча иаҳаз аахеиҵан, излеидыруаз ала азаҩаҷы дҭабылгьо, анцәа диашьапкуан дыҧсаанза", (иҩымҭақәа, ад. 76).

Алакә ахшыҩҵакгьы абарҭ хыхь иаагаз ажәакәа ишьақәдырҷәҷәоит. Ауаҩы иидыруа, дызмароу, дзышьцылоу, имч зыӄәхо роуп иӄаиҵаша. Ус акәмкәа, дызмарам далагар, иҧсҭазаараҷы дзыманшәалахом, дыбжам-еамны даанхоит.

Абри афилософиатә хшыҩҵак ауп ажәлар рҳәамҭагьы иаҳәо, авторгьы ирҷыцны ишьақәирҷәҷәо.

"Азәы итәы азәы изгом" жәаҧӄак еиҧш еилаҭьахьоу ахшыҩҵак змоу арҭ ажәакәа хыс измоу ажәабжьгьы, алакә-цәа егьа иахазаргьы, ареалтә ҧсҭазаара еиҳа иазааигәоуп, ус аӄаҵара илшеит уи автор, иамоу асиужет иабзоураны.

Уаҵәыҩҩашьо иуҳәартә иӄоуп ари исахьаркыу, еилыхха иӄаҵоу новеллоуп ҳәа. Гедлачи Ԥьанҳәаҭи рхаҷесахьала автор иааирҧшит ақьиареи ауаҩҧсыцәгьареи заӄа еицәыхароу, насгьы бзанҵы еинышәашьак шрымам. Аҩымҭаҷы иаабо ԥнхаҩы Гедлач даара дуаҩкыуп, иҧсы цәгьоуп амал азы дрыцҳаны дшыӄамгьы. Уи зны чнырс дааигеит Ԥьанҳәаҭ ҳәа хьчакы. Урҭ еилазеит абас: — "Ууаныӄәгыло амш инаркны ушьапы ашәаҭлеи (ашьапкәрша) иашьоу ҧмыртлакәа ухьчозар, иусҭоит иухьчо арахә рыбжа. Ус акәмкәа иҧуртлар, акгьы узгом" иара уа, ад.77) ҳәа. Ари аҧӄара,ҳәарас иаҭахыузеи, ихьанҭан, аха зхы иақәгәыҷуаз Ԥьанҳәаҭгьы дақәшаҳаҭхеит. Хәшыӄәса рышьҭахь арахә ршеит еиӄараны "Ԥьанҳәаҭгьы ишәаҭлеи ҧиртлеит, аха абри аӄара аамҭа зшьапы ашәаҭлеи акәршаз ишьапқәа аҧша анрыс рыбҷра далагеит

дзаҟәмҵуа аҟынза, абри аҭагылазаашьа ихы иархәаны Гедлач гызмал ԥҟарала иоуз ирахә ирыцҵаны икеицеит Џьанҳәаҭ ирахәгьы. Уи изаанхеит зшьапы ԥҵәаз џьмакы. Иԥьабаа цәгьа игәы иҵалан Џьанҳәаҭ дишьҭалеит уи. Ус амҩан азәы диқәшәеит, даниазҵаа ашьҭахь дахьцоз аниеиҳәа абар аҭакс иитҩ:

"Уца ажәытә уахьынхоз аҭып аҽы. Ашьшьыга агәҭа амца еиқәҵаны, урахә рыхьз ҳәаны, уҟааны ушьҭал, ууҩпа ухы иҭарԥаны, шааныза уагьымааҳәын" (иара уа, ад. 77) — ҳәа.

Џьанҳәаҭ дцан иԥылаз (уи ажәлар рҳәамҭаҽы арахә рынцәахәы Аитар иакәны даабоит. Аха автор иажәабжь аҽы диԥсахит ус азәы ҳәа, еиҳа ареалтә ԥсҭазаара иазааигәаитәырц азын) ииҳәаз ҟаиҵеит. Абар нас иҟалаз: "Џьанҳәаҭ ашьыжьымҭан данҽыха, аж.әытә имаз ирахә ашьшьыга иҭан еилаҕзаа.Гедлач ашьжьымҭан данҽыха ибеит ашьшьыга иҭаз арахә иара иқәнагаз маҵара шакәз. Егьи Џьанҳәаҭ ихәҭаз арахә уа иҟамызт (иара уа, ад. 78).

Азәы итәы азәы ишизымго, ишихамҳауа, насгьы бзанҵы ишыҟаҵатәым уҳәа икәаԥза иҳанаҳәоит, убри ауп идеиасгьы иамоу.

"Амц лакә" ҳәа захьзу ажәабжь анҵәашьа злаҟоу ала (ахҭыс хыркәшам, аишьцәа реиҵбы иашьцәа рлымҳақәа ҽыцәҵәаны иоузышьҭыз дахьырхәмкәа даанхоит. Ус иҟамлар акән, диааир акән), инагзам, аха зегьы акоуп, ахшыҩцак ааԥшуеит. Уи убри ауп— уеиҳа здыруа, аԥышәа змоу ауаҩы (уаб иакәз, аҭахыз дтәымуаҩыз) изызрыҩтәуп, еиҳаракгьы иԥсымҭазы уасиаҭк еиԥш иуаиҳәаз ажәа еилаумгароуп. Уи ухаҽы иузаамгар, алакә аҽы иаабо анхаҩы (уи иԥсымҭазы иԥацәа иреиҳәеит: "дадраа, исҳәауа шәаҳауама. Сара сыԥсуеит аха шәара қьаранџьара шәымцан. Уеизгьы-уеизгьы ҳцоит шәҳәозар, шәдәықәлан шәышнеиуа хыза иҟоу ауаҩы ԥшзак аҳәа иҟәынны дышәԥылара шәыҟоуп. Убри шәыԥсыргьы шәицымцан" (иара уа, ад.78), иԥацәа ҩыџьа ирыхьыз рԥеиԥшхар ауеит. Урҭ ҩынтәны еиларгеит раб иуасиаҭ, акы, қьаранџьара шәымцан иҳәан, ицеит, ҩбагьы, шәанцахгьы, хыза иҟоу шәицымцан иҳәеит, уигьы иццеит. Нас ирԥеиԥшхаз жәбоит.

Ажәабжь аҽы иубоит даеакгьы. Уи убри ауп — ажәлар еыгҳарала "еихадыргылоу" алакә хҭыс заҟа фантазиала ибеиоу, рҽиаратә

хыҭҳәала иаҧцоу. Абри аҷыдара шеибгаз, кьыс амамкәа, насгьы сахьаркырала еиҽкааны ианирҧшит автор иажәабжь хәҷы аҽы.

Иаагап хыхь иаҳҳәаз зырцабыргуа фактк: "Адырԛаены шьыжьымҭан ишьха ахәда ра дук ыкәзза ибеит. Убри ара иааҽалоз акаканқәа иҧхьазон. Зны ара аниҟәба, х-каканк агхеит. Данынаҧш ара ацәқәа ахпагьы еимҽаҧаны ишаҽаз ибеит. Нышәгәалк аашьҭихын, иагәдицан анышәгәал хыхь иқәхеит. Убри анышәгәал уарҭалк иаҟарахеит. Ашьжьымҭан убра ача лаицеит. Ачаарыхра аамҭазы аебыга иман дахьныкәлаз аҳәа ичарҭа ишалаз ибеит. Иебыга анагәыдицца уи аҳәа иалалт. Аҳәа ача архуа, иара иҽеаҳәо, аҳәа ача рхра иалгеит, иаргьы аҽеаҳәара даалгеит..." (иара уа, ад.80).

Убас заҟаҧьара еихаргылоузеи ахҭысқәа.

Илакә хҭысуп "Џьаҭкьар иҧьма заҵә" аҟынгьы иаабо. Уи иҧьма заҵәы Џьахәа даараза ахы акәачраны иҟан, уахи-ени ахала иныкәон иныкҽеаҳәы-аакҽеаҳәуа, акы иацәшәомызт. Аха есымша амҟәыба азы аанагом, амшәи абгеи хшыԛола ириааит, ирфарц ишыказ ахы еиқәнархеит, аха изхәарҭоузеи адәыбга гызмал изацәымцеит, илкагәа икны иафеит, уи уиаҽгьы имаагылт ацәгьа уны ишаауаз, иапылаз Џьахәа аҷьма аҧшәма Џьаҭгьаргьы дажьеит, сганы аҷьмаҭра срыцҭак џьахәа иахшаз ҟаацыҧхьаза акака рыхшаларта аҟаҵара сылшоит, амала, шьыжьымҭанынза аҷьмаҭрахьы умнеин аҳәеит. Анхаԛы агагьы адәыбга агәра иган, иҟәаҟәа иқәртәан аԛныка игеит, уи ишаҳәаз дныкәеит. Ашьыжь днеизар "изарақәа зегьы шьны еиқәҧсоуп, адәыбга акы иахатәаны афара иаҽуп. Игәы еилаххны даныԛазыцкьа итәҵә ибжьҟьаны ицеит, жьыхәҭакгьы аҽазза" (иара уа ад.81).

Аҧсҭазаарақеы ас Џьаҭкьар еиҧш, хара изымхәцуа ауаԛы еицәоугьы ихьуеит, иагьихәҭоуп ҳәа ауп иҳанаҳә о "Џьаҭкьар иҧьма заҵәгьы".

"Хамажә" захьзу ажәабжь ажәлар рҳәамҭа иалхыуп, авариантқәагьы акымкәа-ԛбамкәа иҟоуп, ашәкәы ианырцахьеит ҳцарауаа, ҳфольклористцәа. Аха урҭ зегьы раасҭа ари ажәабжь еиҳа ақәра амоуп, уи аҧцан 1917 шыкәсазы, аха акьыпхь анаба, аҧхьаԛ иаониоу 1981 шыкәсазы ауп, даеакала иуҳәозар, 74 шыкәса анҵы ашьҭахь. Адоуҳатә ҭынха шымпсуа ажәлар ишырзынхо абри ажәабжь хәчгьы иаҳәоит.

Ажәабжь асиужет абас иҟоуп: Хамжәажә ҳәа захьзыз ԥҳәыск (ахыцқәа ирҭакны иазгәаҳҭап ажәлар рҳәамҭаҽы аперсонажққәа рыхьз арбазам) дзахуа дыштәаз, жәцыск зшьапы ԥцәаз лаԥхьа иәақәтәеит, лара ирыцхалшьан дѡагылан ашьапы аԥцәара еиқәршәаны иҽаҳәаны иноулыжьит. Дук мырцыкуа уи ажәцыс ҟабгәаҕьк (ажәла) лымцаршәны ицеит, илалцеит, иҽалт аҟаб, ианԥылҟа агәаҕь зегьы хьын... Ари збаз лгәла ԥҳәыс Хьына длыцашьыцны, ажәцыс ашьапы ԥцәаны, иҽаҳәаны иоулыжьит, ԥытрак ашьҭахь илзаанагеит аҟаб гәаҕь. Абар нас иҟалаз. "Хьына дгәрҕьан агәаҕь ганы илалцеит. Аамҭа анааи иҽалеит ҟаб дуззак. Ианшәы иҽыхны мазала иааганы иԥылҟеит. Аха иара ла дыззыԥшыз ҭамызт. Уи иааҭыцит гәлшьап дук" (иара уа, ад. 82).

Ажәабжь "Хамажә" иҽаԥнаеуеит ауаа ҳарамцәа, ашьыццәа, ишьақәнарҕәҕәеит ақьиара, аразра, ауаѡы изы ацәгьа аҟамцара зегьы ишрыцку. Уи анорма, ашәага-азага иҭыцыз ԥеиԥш бзиак шимоуа, ажәакала, ацәгьара бзанцы абзиара шахылымцуа, аныша ужыр аныша шаауа еиԥш. Абзиара ауп ауаѡы дзышьҭалаша. Уи зхылцуа ақьиара, ауаѡра роуп.

Ашәарыцацәа рыԥсҭазаара аҟнытә ачыда ҟазшьақәа аазырԥшуа ажәабжьуп "Аслангьарии Едраси" захьзугьы. Урҭ рыԥсҭазаара иамоу акәамацамарақәа, ашәарыцараҽы иаадырԥшуа агәмшәарақәа, иара убас ахәмаррахь еиҳа ихьаԥшуа, аиуморгьы злоу аԥибашәарақәа Аслангьарии Едраси рхаҽсахьала иаабоит ареалтәра рыланы.

Аԥсҭазаараҽы жәынгьы-ҽангьы иуԥылоит хара изымхәцуа, арныгра иагәлаханы иҟоу, изаҟаразаалак қьарк злам ауаа гәаѡақәа, абзамыҟәқәа. Урҭ ацәа ралхразы, рырҽыхаразы, рықәзбаразы ажәлар еснагь ирыԥшаауеит ҳарамра зламыз, изѡыдаз, ицҳафыруаз алаф, асамарҟәл, литературатә бызшәала иуҳәозар, аиумор, асатира.

Убас иҟоуп аԥсҭазаара аперсонажққәа иреиуоуп ажәабжь "Ѡыцьа аишьцәа" рҽы иаабогьы. Урҭ руазәк дҟәашын, егьи дуаѡаган. Аҟәш аѡны данықамыз иақәршәаны, агаза иан хшцала "дикәабеит", диблит лыц хаԥьԥьала, нас уи иашьеи иареи ааибышьас ирымааз еиҽыцит, арныг имал (ажә, ацгәы, ашыла) иҭаны дауишьҭит, аха

ихы изныкәгозма иҟаиҵоз агазарақәа дрыхҟьаны дҭахоит, уаҩы димбазакәа атыша дынҭаҧсы дцоит.

Алаф ажәақәа рахьтә еиқәхаз иреиуоуп ҩ-ҳәамҭак хәҷзақәак "Арха Цица", "Маҟьеи ҳәаҟьеи". Арҭ рцикл еиуоу аҧсуа ажәлар рҳәамҭақәа рҿы ирацәоуп, ашәкәы ианырҵахьоугьы маҷзам, аха иахьанзагьы иантцам, аиқәрхара зҭахыу ауҟахым. Арҭ рҩызцәа, алафқәа иҧшәма ҧҳәыс Дыхма излалҳәо ала, Шамил Хокерба акыр ақьаад ианиҵеит, еизигеит, аха, рыцҳарас иҟалаз, егьырҭ инапҩымҭақәа реиҧш ибжьадырзит.

Алаф ажәақәа еснагь иаадырҧшуеит аҧсуа бызшәа иамоу абеиара, алаф злырхуа аобиект — ахаҿсахьа ианаалаша ажәарыццакқәа, ажәа царқәа, зҳәара зынзагьы имариам, аха аиумор злоу, ахшыҩцакқәа узырбо изгәлыжжуа роуп. Убас иҟоуп алаф ажәақәа "Архә Цица", "Маҟьеи ҳәаҟьеи".

Шамил Хокерба ипрозатә ҧцамҭақәа, хыхь ишазгәасҭахьоу еиҧш, ажәлар рҳәамҭақәа, рсиужетқәа ирылхны иҟаҵазаргьы, уаҧхьаны уалгар иумбарц залшом, зхала иҟоу сахьаркыратә шжәабжьқәоу, автор ирҿиаратә фантазиа ишахылҵыз ажәақәа, аҳәоуқәа реиҿартәышьа, рышьақәгылашьа, адиалогқәа реиҿ-каашьа, насгьы еилацаланы иркьаҿны рыҟаҵашьа уҳәа убас иҵегьы. Ажәабжь аканонқәа ирықәшәоит, уи аҧсабара иатәуп. Арҭ автор иҩоит аҧсуа проза шьаҭазыркыз ажәабжь "Атәым жәҩан аҵаҟа" адунеи абаанзагьы, даҽеакала, иуҳәозар, 17-18 шыкәса данырҭагылаз. Аха иҷьоушьартә аҟынза ҧышәа дук змаз азәы иеиҧш иажәабжьқәа рҿы аҳәамҭақәа сахьаркырала ирҿыцит, ридеиа еиҳагьы ирҭәҭәеит. Убри азоуп иахьагьы аҧхьаҩ изигәаҧхо, иарҳәо ахшыҩцакқәа жәпакы шыҟоу. Абраҟа иҟоуп даҽеакгьы аҳәамҭақәа зыкны иаништаз, дзыҿцәажәоз аҧсуа быргцәа бзиақәа рҳәашьа аформа, аҟазара дацклаҧшуан, иҭитцаауан, рҿиаратәла ихы иаирхәон.

x x x

Шамил Хокерба иҩымҭақәа раҧхьатәи аҭыжьраҿы (1963 ш.) ианымызт хыхь зызбахә сҳәаз, сзыхцәажәаз иажәабжьқәа "Ашьхыци" "Хәаҷьа Шьарадыни" рыда, ипублицистикатә статиақәа

зынзагьы иҟамызт. "Иԥымҭакәа" аԥбатәи аҭыжьраан уи аиқәршәаԥ, аҵарауаԥ В.Ҳ. Конҷьариа-ҧха ԥаҧхьа архив аҿы агазеҭқәа рҿы иҟалҵаз аҧшаарақәа ирыбзоураны илымҧыхьашәеит уажәрааназа иахьатәи аҧхьаԥ изымдыруаз Шамил Хокерба ипублицистиактә ҭынха. "Иԥымҭакәа" аԥбатәи аҭыжьра имԥашьо иаҳнарбоит Шамил Хокерба аҧсуа патриотк, уааҽәларратә усзуԥык аҧсҭазаара ҿыц Аҧсны ашьақәргыларазы хеигзарак ҟамҵакәа иқәҧоз дшырхаҭарнак иашоу. Уи Аҧсны асовет мчра шьақәгылаанзатәи ипублицистикаҿы ишьҭыхыу апроблемақәа роуп иаабо Асовет мчра анышьақәгылагьы дызлацәажәоз, амала, еиҳагьы иҵарын. Ҷабыргыуп, усҟан ақырҭуа меншевикцәа ирҿагыланы ахьыҧшымразы ицоз ақәҧара аҵыхәа ҧҵәахьан. Асовет мчра аиааира агахьан. Аҧсни аҧсуа жәлари рсоциал-економикатә нхамԥеи рдоуҳатә культуреи рырҿиара рызҳа-зыҧьара, рырҧьацара иазкыз азҵаарақәа роуп аобиект хадас иамаз асовет аамҭазтәи уи ипублицистика. Аҵарауаԥ В.Х. Конҷьариа-ҧха еиқәлыршәаз "Иԥымҭакәа" ирну ипублицистикатә ҭынха ҷакыла илшоит ԥ-хәҭакны. Актәи аҿы иаҵанакуеит асоциал-економикатә статиақәа, аԥбатәи аҿы — анхамԥатә статиақәа. Урҭ зегьы ԥуп аҧсышәала, икьыҧхьуп агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь" адаҟьақәа рҿы. Ирацәамзаргьы, Шамил Хокерба иҭынхеит урысшәала иԥу астатиақәагьы, аха иахьанзагьы ҳнапаҿы иҟам, еиқәхаз еизганы иҳамам. Иазгәаҭатәуп, Шамил Хокерба хықәкы хадас ишимаз — астатиқәа аҧсышәала рыԥра, аҧсуа жәлар ирыгыу-ирыбзоу рхатәы бызшәала реилыркаара, рыгхақәеи иҟаҵатәуи нацәақәкыла рырбара. Уи иара итәала иаман ԥ-ҵакык: акы, аҧсуа шәҟәԥыра, акьыҧхь амҿхак арҭбаара, ажәлар рыларҵәара, Дырмит Гәлиа ихациркыз ҳлитература аҧхьаԥцәа иашақәа — зхаҭа аԥра зылшоз абиҧара ҿа реиҵаазара, ԥбагьы, уи ихымпадатәины иҧхьазон асоциалисттә ҧсҭазаара мԥа ианылаз Аҧсуа ҳәынҵқарра ашьақәрҕәҕәараҿы аҧсуа бызшәа иахьабалакь аҧыжәара амазарц. Уи аҧсымчхара ҳаҧсҭазаара аҵкарқәа зегьы рҿы уасхырны иазышьҭазарц акы иазыҵымхуа гәашьаны иаҵагылазарц.

Абри ауп Шамил Хокерба публицистк иаҳасабала, уажәгьы ушьҭангьы дызлалукаауа, ҷыдарас имоу. Уи Ленинтә милаҭ политикагьы иацәтәымны иауҟахыз, иақәҿнаҭуан акәмзар.

Аамҭа ҿыц ҟалаанза еиҵагылаз, нас еиҳагьы зьезырҕәҕәаз аҧсуа интеллигенциа азәрҩы реиҧш, ирацәан Шамил Хокербагьы инапы злакыз, дкәалкәало дзышьҭаз аусқәа. Уи Аҧсны аҧсуа жәлари економикалеи культуралеи рырҿиара, ҧхьаҟа ргара, аурыс ҳәынҭ-қар ихатәымчра аполитикеи ақырҭуа меншевикцәа рдиктатуреи иазынрыжьыз ахәрақәа рырҕьара махәҿеилҳәалаҵәҟьа дазгылан.

Аҧсуаа рыбзазара, рлахьынҵа, рҭоурых, наҟ-наҟтәи рҧеиҧш, рбызшәа уҳәа ирызкыз азҵаарақәа игәы дырцыхцыхуан, дрызҿлымҳан. Иаҳҳәап 20-тәи ашықәсқәа рзы уи икьыҧхьуеит агазеҭ аномерқәа жәпакы рҿы аҭоурыхтә-етнографиатә ҟазшьа змоу астатиақәа рцикл "Аҧсуа нхаҩыжәлар изрыцымлозеи?" Урҭ астатиақәа рыҟны Шамил Хокерба дрыхцәажәоит аҧсуа жәлар рых-ныҟәгашьа, рыфатә-рыжәтә, ирҧырхагоу измырҕьацо рҵас бааҧ-сқәа, урҭ рҧыхразы иҟаҵатәу, "ишырҿагылатәу" — лыҩуеит В .Х. Конҷьариа-ҧҳа (Шамил Хокерба, иҩымҭақәа, Аҟәа, 1981ш., ад. 8).

Шамил Хокерба аҧсуа нхаҩыжәлар рыбзазара зеиҧшраз, рынхамҩаҿы изҭагылаз, ирзымхоз, изыргәаҟуаз аханатә идыруан. Уи ахақәиҭреи, ахьыҧшымреи, Асовет мчра ашьақәргылареи рзы данықәҧоз инаркны дазҿлымҳан. Урҭ рынхашәа-рынҵышәараҿы ирымаз аиҵахарақәа, агәгәҭажьрақәа, агхақәа, асоциалисттә аҧсҭазаара ҿыц анырзаагьы иаразнак иаурызкажьых, иауздыриа-шах. Усҟангьы изыхҟьашоз, ҧхьаҟа измышьҭуаз аҵасқәеи, ашьцыларақәеи, ахамыцхраареи рымагәшьан. Убарҭқәа збоз, анхаҩыжәлар рынхамҩа занааҭлагьы иазааигәаз Шамил Хокерба, публицистк иаҳасабала, акьыҧхь аҿы ицәырганы иҳәон. Урҭ аграқәа рҳәара мацара акәм, ишырееитәызгьы ишыҟаҵа-тәызгьы еилыхха идирбон. "Ирынхашьоузеи аҧсуа нхаҩыжәлар?" ҳәа хыс изманы агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь" №36, 1928 ш. ииун 28) ианиҵаз астатиа усҟан акәм иара иахьагьы иамоу актуалра ацәымзыц. Араҟа автор иаахыҵәҵәа-хыҵәҵәа, аха ахшыҩзцарақәа бзиа злоу азҵаарақәа жәпакы дрылацәажәоит анхацәа рыфатә, рыжәтә ишагыу, акәац лассы-лассы ишырмоуа, арахә рацәаны ишанырҵо, аха анапы рыгын ишыраазо, ишырзымбо, иузхаша анҵаны уаҩҵас ишныҟәигаша, уаргьы аҷьабаа мыцхәы унамырбартә еиҧш. Абраҟа автор иаликаауеит аҧсуа аҿы еиҳа напы адкылан, игәцаракны

ишныҟәиго. Ауҭраҭых аазараҽгьы ҳашмаԥьаназоу акгьы ҳшалаҟам, аҩныта ԥсаатәқәа ртәы ххәозар, уаҟагьы еихьзарак шҳамам, уимоу, аԥсаатә раазара аԥсуа хаҵа далагар ччархәс дшырыԥхьазо уҳәа убас иҵегьы. “Иахьа уажәраанзагьы ҳанхашьа иҳамоу — даараза уаҩы игәеиҭартә иаҳмыԥсахуазар, уи ашьҭахьгьы ҳафатә — ҳабзазара ҳзеихаҳауам, ари аадыруазароуп анхаҩыжәлар” (агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь”, №36, 1928 ш., июн 28), — абас ихиркәшоит автор истатиа.

Абри азҵаара — анхаҵәа рынхашәа-рынҵышәазы еиҳагьы иҵарны, насгьы иҵегьы нацәақәкыла агхақәа ирылацәажәоит “Аԥсуаа ирынхашьоузеи?” (агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь”, №38, 1928 ш., июль) ҳәа хыс измоу астатиаҽы.

Абар уи ииҩуа: “Иахьа аԥсуа жәлар рынхашьа ишьақәргылан излаҟоу ала, даара уаҩы игәы ацәкаҳартә иҟоуп. Нхашьас иҳамоузеи иахьа уажәраанза, ас ала хара ҳазцару?

Маԥ, ҳара ҳазцом. Избан акәмзар, ажәларқәа аус аныруа, ҳара ҳтәоуп, ма аԥсхәрақәеи ачарақәеи ҳрышьҭоуп, аркьыл ҳасуа, ҳеабаақәа ҳрықәтәаны аҳәынҵәа ҳааласуа, ус дук ҳамоушәа анхара ус аан”. (Агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь”, №38, 1928 ш., июн 5).

Абри астатиаҽы анхаҩы иоуеит агроԥҟара излаҳәо ала, хра злоу акыр бжьагарақәа инхашәамҩаҽы ихәо. Адгьыл шырԥсылатәу арҵәыгала (усҟан иҟаз арахә руац акән), заа ишыцәаҕәатәу, ишазыҟаҵатәу, уи азы иаҭахыу азын ишеидгылатәу, усҟан мариала ишизтәоу, ацәаҕәагақәа икамбашьыз, ицәыз азынра ибзианы ишҧыцгатәу уҳәа убас кыр зҵаарақәа дрыхцәажәоит анхацәа рхы иҭалартә, иазхәыцыртә еиԥш.

Шамил Хокерба “асовет аамҭазы анхацәа рзы ишьҭихыз азҵаарақәа уанзагьы ҳаинтеллигенциа рхаҭарнакцәа азәыршы ахы ркхьан октиабртәи ареволиуцциа ҟалаанзагьы, ҷыдала аԥсуа газеҭ “Аԥсны” аҭыцра ианалага нахысгьы, аха зегьы акы акән, урҭ инагзаны рееишьа рмоуцызт ҳҟыҭа аекономика иахьынзахәҭаз иахьазышьҭнамхыцыз анаҩсангьы, ашьцылара бааԥсқәеи, ҳаиҵахарақәеи ирыхҟьаны. Убарҭқәа инарҭбааны анхацәа иреилдыркаатәын, рыхшыҩ азышьҭтәын аҽыц социалисттә нхамҩа ашьақәгылашьеи, аҽиашьеи ирауаршәаны насгьы ҳҟазшьақәеи ххьабзқәеи хҵасқәеи ирыдҳәаланы.

Апублицист Шамил Хокерба дацәымҩашьо идыруан шәышықәсала иааyа аҵасқәеи, аҟазшьақәеи, ақьабзқәеи, ус аламала, рылакьакьареи, рықәзбареи, раанкылареи шымариамыз, мамзаргьы иаразнак иаақәрҵәиааны аҧсахра аҧсҭазаараҽы ишамуаз, уи аамҭа шаҭахыз, хәҷы-хәҷла амҩа шаҭатәыз, насгьы аҧсҭазаараҽы зыгәра угаша, узыдгылаша аҽырҧштәқәа рыла ирҵабыргны.

"Аҧсуаа рҟазшьақәеи, рҵасқәеи, рқьабзқәеи" ҳәа хыс измоу астатиа кьыҧхьын агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь", №40, 1928 ш., ииуль 12 аены иҭыҵыз адаҟьаҽы. Уаҟа автор иаахтны даҽагылоит ҧасагьы уажәгьы ҳазмырбзазо, ҧхьаҟа ҳзымшьҭуа, ихәарҭамкәа иҳалаеу, аҵасқәа аҟазшьақәа, ақьабзқәа.

Азнык азы абри астатиа уаҧхьар, угәы иаанагар ҟалап Шамил Хокерба ҳҟазшьақәа, ҳҵасқәа рацәак ҳаҭыр рықәимҵозшәа, рцәа рыхҳәацәаны, дрықәзбаны дрыхцәажәоушәа. Мап, ус дыҟамызт, уи аҧсуара иамоу ақьабз бзиақәа дрызгәдун, дырхаехәон, еизигон жәлар рҳәамҭақәа, асахьаркыратә ҩымҭақәа рылихуан, даеа милаҭк иаламҩашьо ишыҟаз ибон. Аха аҧсуа шәҟәҩҩык, патриотк, иаҳасабала, иҳамаз (иара иахьагьы иҳазкамыжьуа иааго) ахәарҭамрақәа, иаҳҳәап, ачымазаҩ игҳажьуаз ацхыраара (ачымазаҩ ҳаихатәаны иҷаҧшьара, алафҳәара, мамзаргьы чмазаҩ бара ҳаннеиуа, уи ихы ҳнапы надкыланы ушҧаҟоу аҳәара уҳәа иреиҧшқәоу...), ахәшәқәеи аҳақьымцәеи ахьаҭахыу аҟәдрҧацәеи аҧшцәеи рышьҭалара, ауаҩы дыхзырҵәо аҧсхәрақәа дырҽагылоит.

Урҭ рҩызцәа асовет идеологиагьы аҽагылон, ииашангьы иҟанаҵон, аха амч ақәмхеит умҳәозар, акыр иарҧсыезаргьы. "Арҭ ҵас-ҟазшьа бааҧсуп, дара ҧхьаҟа ҳрышьҭуам, цәгьа иаҳҧырхагоуп, ҳҳыҧхьазарагь цәгьа иагнархоит ҳәа иҩуан Шамил Хокерба (агазеҭ "Аҧсны ҟаҧшь", №38, 1928 ш., иуль 5).

Астатиа автор игәы инархьуа иазгәеиҭоит аҭаацәаратә ҧсҭазаараҽы иҳамоу агра ду. Абар ииҩуа: "Зегьы раҧхьаза лара дышуаҩу,аадырроуп. Аҧҳәыс лхәы ҧханы бзанҵык илфом, есқьынагьы хәцхоуп фатәыс илымоу,изфаз ирыхьуа уара идыр"(иара уа).

Иаагап аеакгьы: "Азәы драшәозар, ма дцәаҕәозар, асас данизнеи иус каижьроуп, иааиз дицәыҧхашьаны. Иааизгьы гәбҕан аҧшәма иимҭароуп, уи аҧшәма диҭахызар. Даараза ак азы

диҭахымзар, иус ицәимырзааит, мамзар амшгараз идәыкәу ауаҩы ихаҵгылара аҭахым, уи аҧсуаа дреиуам, урҭ рхырҵәара дашьҭоуп, иабахымҵәеи акгьы анырмулак иҩархоит, рымч кәадахоит, рынҵрагьы маҷхоит, хшаралагьы ирацәахом!" (иара уа), иҩуеит Шамил Хокерба.

Ҳәарас иаҭахыузеи, аҧсҭазаара ҽыц амҩала ҳтәыла ду ажәларкәа зегьы хыи-ԥси ҳәа еиханы ԥхьаӷа ацара, аҽиара ианаҽу аамҭазы Шамил Хокербагьы аҧсуаа шьҭамхарц, хаҳара злам рҵасҟәа иргәламхарц икарыжьырц азы азәгьы дымшаҭакәа иаахтны дцәажәоит иԥьбароу ипублицистикатә ажәала. Ус шакәу еиҳагьы ишьақәнарҩәҩәоит ҳзыхцәажәо астатиа ахыркәшашьагьы: "Амаланыӷәацәа, аҧсхәрақәа, аҵәыуарақәа, аԥьабара дуқәа, аӷәдарԥацәа, аҧшцәа... уҳәа зегьы аҧсуаа жәлара рхыԥхьазара зырмаҷуа роуп. Арҭ каҳажьроуп. Икаҳажьроуп убас аашьара. Аҧсуа қытақәа рҽы азәы дынхоит, хәҩык ныӷәигоит, акрура иацәааашьо. Нас уи иаԥхьаӷа дызлацарызеи амшгацәа рныӷәгара дшаҽу.

Ари хәарҭам, зегьы ҳҳы ҳахәароуп, азәи-азәи ҳаицхыраароуп, анхараҽы ҳамч еилаҳҵароуп нас ҳҳыԥхьазарагьы иацлоит, ԥхьаӷагьы ҳцоит".

Ааи, аҧсуа милаҭ иҽиауа ԥхьаӷа ицаларц акән гәаартыла, ҳаграқәа дрывамгылакәа, иаахтны дрықәзбауа изаҳирбоз апоет, апублицист.

"Аҧсуаа ирыхныӷәгашьоузеи?" ҳәа хыс изманы агазеҭ "Аҧсны ӷаԥшь" (№46, 1928 ш., июль 28) иану астатиагьы даара уаҩы дзырхәацша, ҳмилаҭ иахьатәи уаҵәтәи алахьынҵазы хымԥада извыстәым иӷаҵатәу апроблемақәа ирыхцәажәоуп. Шамил Хокерба ипублицистика иаӷазшьарбагоуп аконкреттә ҽырԥштәқәа рыла амилаҭ аграқәа рцәыргара, нас урҭ раԥырхразы иӷаҵатәу ауснагзатәқәа ажәлар рыдгылара, разхьарԥшра. Убри аҩыза ауп иаабо уажәы ҳзыхцәажәо астатиаҽгьы . Автор еиҽирԥшуеит ҩыцьа анхаҵәа Кәабзачи Гедлачи. Кәабзач идгьыл аус ианаамҭаз иадиулеит, ауаҵ аиҭеит, илеиҵеит аԥьықәреи жәла бзиа, дацклаԥшны зныкҩынтә иаршәеит. Аура бзиа ааирыхит. Гедлач урҭқәа зегьы ирыгыжьны иӷаиҵеит, ҽеаҩра бзиагьы изаамрыхит.

"Ас анакәха, Кәабзач идгьыли иԥьабааи ирҭеит аԥьықәреи бзиа.

Гедлач идгьыл рацәак инамҭеит. Иаҳнарбои ари? Хымԥада еиҳа ауац зҵаз адгьыл аԥьыԛәреи бзиа шаанашьҭуа еиԥш, еиҳа хныӄәгашьа бзиа змоу, еиҳа аԥсҭазаашьа бзиа змоу аҭаацәара духоит ихшарагьы рацәахоит" (Агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь", №46, 1928ш., июль 28).

Аԥсуа нхаҩы аусура баша дадиԥхьаломызт ашәҟәҩы. Уи иҭахын анхаҩы дбеиахарц, афатә-ажәтә рзы ихы дахашшааua дҟамларц. Убасҟан ауп уи ахныӄәгара бзиа аниоуагьы, ахшара бзиагьы "рыблақәа ҭыԥьԥьо, ршьамхи ргәи ҵарны, амца иалоурԥалар имбылуа" иҟаз ахәҷқәа аныраазогьы.

Шамил Хокерба ажәлар ргәабзиара ҳақьымк еиԥш дахзызааuан, дазҽелымҳан. Ҳара аԥсуаа ҳазламаҷу ала иҟоугьы ҳгәабзиара ҳашьҭазароуп, ҳафатә, ҳажәтә еиҧьаҳтәыроуп, ашшеи, акәаци, ауҭраҭыхи, ашәыри ирацәаны ҳафатә неиҩымсрада иалазароуп, иҳәоит иара.

Астатиа хдыркәшоит абарҭ ажәақәа! "Идырны ишәымаз заҟа шәыфатә бзиоу, заҟа шәхы бзианы иныӄәжәгауа аҟара шәымчгьы шҭалауа, аусурагьы шышәгәаԥхауа.

Зымч ҭоу, згәы бзиоу аҳәса еснагь ахшара бзиа рхылҵуеит, ибзиангьы ираазоит.

Ауаҩытәыҩсагьы ашәаԥыҧьаԥгьы, аԥстәгьы зегьы ԥҟарак ала ауп рҽиашьа шыҟоу. Зхы бзианы иныӄәзымгаз дыԥҳәысыз, дхаҵаз, бзанҵык рҵыхәтәа бзиаханы иҟамлазацт. Ҳара аԥсаҵәа иахьатәи ҳахныӄәгашьа иҳамоу ҳаԥсахроуп, еиҧьаҳтәыроуп" (иара уа, ад.93).

Арҭ ахшыҩзышьҭрақәа иахьагьы ҳрылаҳәаҵаны иаҳқыртә, ххаҽы иаагартә ҳаҟоуп.

Азеижәтәи ашәышықәса аҩбатәи азбжазы аԥсуа жәлар итрагедианы ирзыӄалаз амҳаԥьырра згәы икылымхо, иамыргәаҭеиуа аԥсыуак уажәгьы уашьҭангьы дыҟам. Аха ари азҵаара еснагь зегьы реиҳа ихҭакны изкыз, иацрымҵуа иашьҭаз аԥсуа шәҟәҩҩоцәа, аҵарауаа, аинтеллигенциа ракән. Ари азҵаара Аԥсны Асовет мчра шьақәгылаанзагьы заҟантә (иаҳгәалаҳаршәар агазеҭ "Аԥсны") ахы дырҵысхьаз. Асовет аамҭазгьы 20-тәи ашәышықәса раангьы ирхашҭны ҳәа иҟамызт; аԥынгылақәа акы аҵкыс ак еиҳаны, амч рыманы ишцәырҵуазгьы. Убас Шамил

Хокерба агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь” (№122, 1926 ш.) иаиҵоит “Иҟаҵатәу аус ирласны” ҳәа хыс измоу астатиа. Уаҟа ҳаԥхьоит: “Сынтәа хынҳажәа шықәса цуеит аԥсаҵәа Ҭырқәтәыланҟа рыҳәнра, ргәара кажьны Аԥсны иалҵижьҭеи. Урҭ злацазеи, изыхҟьазеи, иахьнеиз изықәшәазеи аҿарақәа ирзымдыруазаргьы абыргцәа иахаану цқьа иргәалашәоит. Уи сара иаысцоит ҳәа салагом, ари аус аҿгьы иагьматәахәм, сара изыҳәуеит иахьа урҭ аҭырқәцәеи дареи злаҟои ԥсҭазаашьас ирымои. Хыԥхьазарала уахь иҟоу аԥсаҵәа аратәиқәа раасҭа 5-6-нтә иреиҳауп. Уатәи аԥсаҵәа аҭырқә ҳәынҭқар гәкала амаҵ ахьизыруаз азын, даара пату рықәцаны аус бзиақәа рнапқәа ирынцо, ихы дырхьчо иман дықәуп. Уажәы ишшәаҳаз еиԥш, уагьы аҳәынҭқар далдырҳәоит. Аҳәынҭқар идгылаз ауаа шьарда цәгьагьы еибашьит, иагьаҵахеит. Аԥсаҵәа аԥсуаа реиҳараҳәзак аҳәынҭқар идгылан еибашьыз ирылан, уи азын аԥсаҵәа ишакәм иныҟәргеит. Реиҳараҳәык бналан атәым ҳәынҭқаррақәа рахь ицеит ихцәаны... Дара ирацәазаны иҟоуп Бырзентәылан, Сириа, Палестина, амла иаго, иҳәо, инкыдгәагәало... уажәы афранцызцәа ирыдгылан еибашьуеит амла ҳагар аҵкыс ххы ҳҭир еиҕьуп рҳәан.

Уажәааскьа иҟалараны иҟоу аизараҿы ари азцаатәы иалацәажәароуп. Москватәи аиҳабыра ацхыраара ҳарҭашт. Ҳара аԥсаҵәа ҳабжьы ақәрганы аус ахы ҳартлар, ҳауаажәлар ҳархынҳәыр ҟалоит”.

Астатиа автор Шамил Хокерба иҟаҵатәу аус ирласны ҳәа иԥхьазон зыԥсадгьыл иахыкәкәааны мчыла атәым тәылақәа рахь идәықәҵаз аԥсуаа рырхынҳәра. Абри аус аҿы зегьы рымч рыхшыҳәа еибырҭарц иҭахын. Уи Москватәи аиҳабырагьы ҳацхрааyеит ҳәа агәҕра иман, аха апоет, апатриот игәҕра башахеит, Москватәи аиҳабыра заҵа иамыцхраарыз излаԥырхагахаша аҿарԥақәа рыԥшааyан, идыруадаҳәуан, идыргәагәон, избанзар, ԥасатәи ҳаԥсадгьыл ду ахада Сталин уаҟа дтәан. Уи ихдырцәаз аԥсуаа Аԥснықа раагара акәмызт ихы иҭаз, уи ииҭахыз Аԥсны ақырҭцәеи, агырцәеи, ашәанцәеи рыла аҭырҭәаара акән. Уи ус шакәз Шамил Хокерба ихаҭагьы дахьзеит, иблала ибеит. Амала, заҟа агәахәара иаурыз Сталини Бериеи иааргаз “аҿыц нхацәа” рцара ибла иабазҭгьы! Иара убас Ҭырқәтәыла, егьырҭ Мрагыларатәи

атәылақәа рҽы иҟоу аҧсуааи ҳареи ҳаиҭанеиааира, нхара иаауеи шықәса рацәала иҵарбаҟа иакыз аихатә гәашәқәа, маҷк акәзаргь ишаатызи, ҧасеи уажәи зынза ишеиҧшыми дырхаанхазҭгьы"

Шамил Хокерба ипублицистиактә статиақәа рҟны ишьҭыхыуп иактуалтәу, аҧсҭазаара иақәҽызҭуа азҵаарақәа, насгьы тематикала еиуеиҧшым, ҵкар рацәала ицәыргоуп акультура, аекономика, ақыҭанхамҩа, адемографиа, агәабзиара, аетнографиа, аҵасқәа, ақьабзқәа, ашьцылара бааҧсқәа уҳәа ирацәаны. Апублицист, патриотк иаҳасабала, игәы инархьуеит ижәлар ирыхҭынхьаауа — рдоуҳатә культуразы ицәызны иҟало зегьы. Иаци иахьеи ирымбеит аҧсуа жәлар агәаҟрақәа азалымдыррақәа, атәымтәылантәи ампыҵахалаҩцәа, ақәлаҩцәа рықәмчрақәа, аха урҭ бзанҵы азәы иҽаҧхьа, иага иҕәҕәазаргьы, иага игәымбылҷьбарақәазаргьы ишьамхнышлан имҵамгылазацызт, иахьагьы игылам. Уи еиҧш афырхаҵара, агәҕьра кодк еиҧш ршьа иалоуп адунеи иқәнагалаз аахыс!

Абас иҟоу ахшыҩҵакқәа Шамил Хокерба иҩымҭақәа рҽы иуҧылоит анырра урҭартә, удырхәцыртә, ҧхьаҟатәи аҧеиҧш азы уқәҧартә ухы-уҧсы уамеигзартә еиҧш. Уи Октиабртәи ареволиуциа иаанагаз асовет аамҭа — асоциалисттә шьақәгылашьа — марксизм-ленинизм аҵарала ишьақәрҕәҕәаз хаҭала дақәгәҕуан (аханатә уи аидеиақәа рзы дзықәҧозгьы уи азы акән), ижәлар ҧхьаҟа изгашаз, изырҽиашаз алшарақәа рнаҭап ҳәа. Убри анаҩсангьы, Шамил Хокерба аҧсуаа ирыхәҭаны иҧхьазон, рхаҭақәа ируалу, иҟарҵараны ирыхәҭоу ак бжьамыжькәа ҭакҧхықәрала инарыгзаларц егьырҭ ажәларқәа ирыҵамхакәа, насгьы аашьараки гулымыҩраки рыламырскәа. Уи иаанагон аепоха ҽыц ҳшьаҽақәа ақәршәаны ҳабзазара злеиҕьаҳтәыша аамҭеикәшара ҳмилаҭтәра аламырзкәа ҳанхаларц, ҳаҽиаларц.

Абри аганахь акыр уархәцыртә иҟоуп Шамил Хокерба агазеҭ"Аҧсны ҟаҧшь" (№34, 1928 ш., ииун 21) ианиҵаз "Хымҧада ҳзышьҭалаша ҳара аҧсацәа" ҳәа хыс измоу апатриоттә статиа. Автор уаҟа дызлацәажәоз азҵаарақәа иахьагьы ипроблемақәаны ҳаҧсҭазаара аҽаҧхьа иҳасабтәны иқәгылоуп, уимоу, еиҳагьы иҵарны. Убри амацарагьы иҳанаҳәоит апублицист ихаранаҧшра, амилаҭ

ахьаақәа рыгәцаракра, иахьахьуа аҭыԥ ихәшәтәхарцаз анапы ақәкра.

Аԥхьаҩ, сгәы иаанагоит, гәбҕан суҭарым ҳәа астатиа шеибгоу абраҟа иаагар. Абыржәы аакьыскьа саазқәлаз сгәы иахәо ажәақәа саҳҳауа салагеит ҳгазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь" аҿынтә.

Амаан Дырмит аԥсуаа ирыхҳәааны иимоуа ажәа иашан иҵабыргыуп, аха сара иацыстоит уи иимоыз. Уи имоит — ҳара аԥсацәа ҳшызша уажәрааназа ҳшааиуа ҳнеиуазар ҳәа, сара изыҩуеит ҳазламызша, ҳазлашьақәгылаша иахәарҭоу. Салагоит ҳҳыԥхьазара аҟнытә.

Иҟаҵатәузеи ҳҳыԥхьазара иацларазы?

Акы, ҳаԥсшәа пату ақәҵаны, ишьҭыхны, аҭыԥ бзиа аҭан, иҳалоу атәым жәлар ирымҵар ҟамлауа ишьақәргылазароуп, ҳбызшәа зҵаз дарбан милаҭзаалак Аԥсны иашьагәҭу еиԥш, пату иқәзароуп. Аԥснытәи арҵарҭақәа рҿы измилаҭзаалакгьы амарҵеицәа ҳаԥсшәа рҵаларoуп дара рбызшәа ашьҭахь хымԥада. Аԥсацәа амаҵурақәа ирылоу дахьагазаалакгьы дшаԥсыуоу ихамыршҭыкәа аԥсуа жәлар зламызша амҩа дықәзароуп: амаҵураҿы иааиуа аԥсышәала драцәажәаларoуп, аԥсшәа ззымдыруаны Аԥсны инхо уи еилаҳҳаны ирҵаратәы дныҟәаларoуп, егьа ус ҿыц ҭижьуазаргьы, зегьы-зегь раԥхьа, "Аԥсны ҟаԥшь" ианиҵозароуп. Уи дагьыҩуазароуп, дагьаԥхьозароуп, "Аԥсны ҟаԥшь" змауаны иагьамыԥхьо ԥсыуас дыԥхьазамзароуп, уи уаҩы ԥсышәа иеимҳәароуп.

Иахьатәи аамҭа ҳазну иақәнаго аус ишьҭырхуа аԥҟарақәа, ирҳәо ажәабжьқәа, ахныҟәагаразы аусушьа уҳәа зегьы ԥсышәала иҭыҵуазароуп.

Хымԥада ишьақәргылатәуп Аԥснытәи апионерцәа ргазеҭ, ес жәохә мшы иҭыҵуа. Апионерцәа аԥсышәала рхала ирыгыу-ирыбзоу еибырҳәозароуп.

Арҭ изҩыз зегьы егьырҭ амилаҭқәа иҟарҵоны избауа ауп. Азәы игәы иаанамгааит иуаажәлар дрыцхраан амҩа иашахь, иахьатәи ҳазну аамҭахь изкылгар азәы диԥырхагахап ҳәа.

Уи дкоммунистым зыуаажәлар ирыцхраан ибызшәала амҩа иашахь, алахтрахь изымго, иан илырҵаз абызшәа ихаршҭны дәеа бызшәак ала зыуаажәлар ирацәажәо. Ас аҳәоит иахьатәи аамҭа дасу иара иидыруа, дшыхәҷыз аахыс дзышьцылоу ибызшәа ала

иахьатәи ҳазну иақәнаго аниумырҵа, уи атәым бызшәа игәы, ибла, ихшыҩ зышьцылам анидугала, акгьы узирҵом, иахьатәи аамҭагьы дацәызит. Убри азын азәыр Аԥсны акоммунизм аԥсуаа ишьҭырхында ҳәа уҟазар, ԥсыуа ҩыралеи, шәҟәылеи ԥсыуа ҵаралеи, ԥсышәалеи аус уур, лассы иуҭахыу, ишуҭахыу ишьақәургылоит. Мамзар азы зҵабаз аԥсыз уаҩызахоит, усҟан аԥсуара апату маҷхоит ("Аԥсны ҟаԥшь", №34, 1928 ш., июн 21).

Араҟа иацҵатәу акгьы ыҟазам, аԥсуареи аԥсуа бызшәеи рзы программак аҳасабала иудукылаша зегьы ҳәоуп, иҩуп гәҭыгьгьала иахьагьы ихьмырнаазакәа узыҟәныҟәаша ыҟоуп ахәҷы инаиркны аду иҟынза. Амала исҳәарц исҭахыу даҽеакыуп. Шамил Хокерба астатиа аниҩыз, ианикьыԥхьыз аамҭазы Аԥсны зхала ишьақәгылан иҟаз Республика СССР ишалазгьы игәаҭьыуацәан, усҟангьы асҵәкьа иаартны аҩра, аҳәара, шиашамыз, узҟәмныҟәаша акгьы шыҟамызгьы.

Ҳәарада, Шамил Хокерба Бериеи уи имаҵурақәеи милаҭ еилыхҩык (ԥсабарала ус зынза дшыҟамызгьы), иаҳасаб ала, гәрамгарала аханатә ишьклаԥшреи, нас лагодехтәи абахҭа иҭакреи рус аҿы, 1918 — 1921 шыҟәсҟәа рзы ақырҭуа меншевикцәа рыҟәцараҿы активла имҩаԥигоз ақәԥара анаҩсангьы, абри ҳзыхцәажәо астатиагьы ацхрааит "амилаҭ еилыхҩы" иҿаԥҟараҿы. Ус шакәу амҳәаазеи хыхь ҳзыхцәажәахьоу афакт Шамил Хокерба иҩымҭақәа (1981шыҟәсазы иҭытцыз реизга) ааанкылара қарҭаа зҿызгьы. Аха акгьы рылымшеит, аиаша аиааира агеит.

Акы заҵәык исҳәо, абри агәҕьра ду зманы иҩу астатиа иахьагьы ҳазхәцроуп, ххаҿы иаагароуп уаҟа ицәыргоу азҵаарақәа. Урҭ реиԥш иҟоу амилаҭ азҵаарақәа ҳрывсуа, игәцараҳамкуа ҳҿынаххар, аԥсҭазаараҿы практикала амҩа анаҳамҭа, ҳәарас иаҭахыузеи, усҟан иара апоет ишиҳәаз еиԥш, аԥсуара апату маҷхоит. Уи аҿгьы ҳаанхазом ҳҵеицәа хазынақәа ршьа каҭәаны иааргаз ахақәиҭреи, Аԥсны ахада В.Г. Арзынбеи, уи иарҕьажәҩацәеи хацәнамырха зышьақәыргылара иаҿу Аҳәынҭқарреи шәарҭахоит...

Заҟа угәаҵаҿы инеины уаԥхьоузеи "Шьаҟак ҳаҵкьеит аԥсуаа рыч-кунцәа" ҳәа хыс изманы агазеҭ "Аԥсны ҟаԥшь".(№42, 1929ш., июль 19) иану астатиа. Уи азкыуп Иуа Коҕониа иԥсра. Шамил Хокерба

иԥуеит: “Ари амза 17 мыш рзы анышә ҳаиҟәнагеит Иван Абас-иԥа Коҭониеи ҳареи. Аԥсра зыбла хԥоу, ачымазара иқәнамгазакәан дҳалнахит, даҳцәагеит ҳбырлаш, ҳԥоыза Иван. Ҳшымгәҭуаз, иҳахьыз ҳзымдарзо, иҳақәшәеит иаҳгәдҳалт Иван иԥсра.

Аԥсуа жәлар уздыруазгьы, уззымдыруазгьы , узымбацызгьы ргәы аатцукааит уԥсрала.

Аԥсшәеи, аԥсуа ԥоыреи, аԥсуа нхаԥоыжәлари даараза иулшоз ала урызгәаҟны урзааԥсон, кыр аус рзыуухьан. Иумазеит акәмзар, даараза ҳуқәгәҭуан.

Аԥсуаа аԥоцәа иҵегьы шәееидышәкыл! Иван, дызҽеыз, иҟаиҵаз шьҭышәх, ишәкы иҳаракны! Ихьз ҳарззом иара дыԥсит, диасит ҳәа. Уи иус, иумҭа рацәоуп.

Умш аабзиахааит, аусуԥ бзиа, аԥоыза бырлаш Иван!

Ухьз Аԥсны изуам бзанҵык! (агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь” №42, 1928 ш., июль 19).

Аԥсуа литература мра шеишеины иазгылаз Иуа Абас-иԥа Коҭониа иԥсра аԥсуа жәлар заҟа ргәы иалсыз, ицәыз дуны ишырзы-ҟалаз, насгьы цәала-жьыла дҳалҵызаргьы доуҳала дшыԥсым, еснагь дышҳаҵу атәоуп Шамил Хокерба истатиа хәҷы иаҳәо. Заҟа иҭәҭәаны иҳәоузеи Иуа Коҭониа иԥсразы абарҭ ажәакәа: “Шьаҟак ҳаҵҟьеит аԥсуаа рыҷкәнцәа”. Ааи, дшьаҟаҵәкьан уи аԥсуаа рыҷкунцәеи аԥсуареи рзы!

Шамил Хокерба ипублицистикаҽы имаҷым ақыҭанхамԥатә культура аре̨иара иазкыу, анаукатә ҟазшьа змоу астатиақәагьы. Араҟа уи дықәгылоит заанаҭтә дыррала иазыҟаҵоу азәы иаҳасабала. 20-тәи ашықәсқәа раан Шамил Хокерба ақыҭан-хамԥатә статиақәа аниԥуаз аамҭазы — ус иазыҟаҵаз аспециа-листцәа, акадрқәа маҷзан аԥсуаа рыԥонуҵҟа, насгьы аԥсышәала иԥуаз, анхацәа раарыхраҽы ирыхәаша агроп̨карала ирацәажәоз, ирабжьо иҟаз азәык-ԥоыцьак ракәын. Абри аганахьгьы, уи истатиақәа агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь” ианылоз аҵак ду рыман. Иахьагьы адгьыл иқәаарыхуа анхаԥоы иарҳәо рацәоуп, анаукатә-практикатә ҵакы рыманы иаанхоит Шамил Хокерба агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь” ианиҵаз астатиақәа. Урҭ хыкәкыла ақыҭанхамԥатә усқәа ирыдҳәалоуп еиуеиԥшым акультуратә ҵиаақәа, аутратыхқәа уҳәа раазашьа

иазкыуп, актуалра рымоуп, квалификациа ҳаракыла иҩуп. Убас иҟоу астатиақәа иреиуоуп агазеҭ “Аԥсны ҟаԥшь” ианиҵаз: “Акапуста азын ишаарыхтәу”, (№63, 1929 ш.,август 29), “Азын ачеиқәаҵәа аарыхшьа”(№65, 1929 ш., сентиабр 5), “Ашхы инхауа ирԥырхагоуп” (№3, 1927 ш., ианвар 14), “Атунг ҵла аазара” №74, 1935 ш., ноиабр 4), “Еиҵаҳҳып ауҭраҭых аазара аус” (№4, 1939 ш., июль 8) уҳәа убас иҵегьгьы.

Абарҭ реиԥш анхашәа-нҵышәа ҵакы змоу астатиақәа иҵегьы ыҟоуп Шамил Хокерба ипублицистикатә ҭынхаҽы. Урҭ кьыԥхьуп агазеҭ “аԥсны ҟаԥшь” адаҟьақәа рҽы, амала еизгам, иԥсаҟьаны иҟоуп. Аха иҟоугьы, ашәҟәы аҽы ианугьы имҩашьо иаҳнарбоит уи заҟа изаанаҭ бзианы идыруаз, дазыҟаҵаз, насгьы агроԥҟарақәа анхацәа излеилыркаашаз, рхы изладырхуашаз рыла ирызнеигон, драбжьон. Ус иҟоу азанааҭтә статиақәа усҟан акәм, иара иахьагьы иаҭахыуп, анхацәа ирдыруазарц ирыхәҭоу, ихымԥадатәиу азҵаарақәаируакыуп.

Шамил Хокерба анхацәа еиуеиԥшым акультуратә ҵиаақәа раазараҽы иаҭахыз абжьагарақәа, агроԥҟаратә еилкаарақәа ириҭоз анаҩсангьы, уи истатиақәа рҽы аҕьараҳәа акритика рзиуан еиҵахоз анхамҩақәеи урҭ рнапхгаҩцәеи, измаз апрактикатә лыҵшәақәа. Зегьы ҳарҟәаҵны иаагап ҽырԥштәы заҵәык : “Аԥсны ааглыхра, акурортқәа асанаториақәа, аԥсшьарҭақәа, атуризм есааира изызҳауа, иара убасҵәҟьа Аԥсны ақалақьқәа рҽы инхо ажәлар, ауҭраҭых аарыхыҩцәа рыҟнытә ироуларoуп ахаҭабзиара зғым ауҭраҭыхқәа меигзарахда. Аха араионқәа рҿтәи анапхгаҩцәа ари гәаҭаны иахьынзахәҭоу аҟараҵәҟьа хшыҩзышьҭра аҭаны аус азыруам урҭ акультурақәа раарыхра, иагьазыкәԥом ауҭраҭых акультурақәа рлаҵара аплан қәнагала ианаамҭо анагзара, еиҳаракгьы Очамчыреи, Гали, Гәдоуҭеи араионқәа рҽы.

Уи иаҳирбоит арҭ араионқәа рнапхгаҩцәа ҿеила ишыгәны-рымкылаз апартиа XУIII аҭоурыхтә еизара ду ақәҵарақәа рҽы ақалақьқәа рыкәша-мыкәшеи ааглыхра центрқәеи рҽы ауҭраҭыхтә базақәа еиҽкаатәуп ҳәа иаҳәо.

Араионқәеи, ақыҭсоветқәеи, аколнхарақәеи, анапхгаҩцәа ауҭраҭыхи, абаҳҷатә культурақәеи, акартоши раарыхра аус азураҽы

иахьа уажәраанза агхақәа ирымоу аариашаны махәҽеилҳәалаҵәҟьа иазықәҵароуп аҵснытәи аҷьажәлар уҭраҭыхла реиқәыршәара аус (Иҩымҭақәа, ад. 108).

Арҭ рҩызцәа иааугаша аҽырҵштәқәа акультуратә ҵиаақәа разараҽы иҟаз агхақәа акритика ахьырзиуа рацәоуп Шамил Хокерба ипублицистикатә ҭынхаҽы.

Шамил Хокерба иҽахәы нагзаны аҳәара ишилахьынҵамызгьы ирҽиаратә мехакы акыр иҭбаан, ҵкар рацәала еилан. Уи дпоетын, дыпрозаикын, дфольклористын, дпублицистын, деиҭагаҩын, урҭ алитературатә хкқәа зегьы рҽы лыҵшәа бзиала баҩхатәрала аус иуан. Аиҭагара аус аҽгьы илагаламҭеи иҷьабааи ыҟоуп, илитературатә ҭынха ҳаналацәажәо, азбахә анаҳҳәо, уи атәгьы мҳәакәа аганахь иныжьны ҳзавсуам. Аҵсуа жәлар 19-тәи ашәышықәса аҩбатәи азбжазы ашәҟәҩыра анроу, ахархәара ианалага инаркны хшыҩзышьҭра бзиа азыруан аиҭагара азҵаарагьы. Избан акәзар, акультура ҵаралашаратә усурақәа ажәлар рыҩнуҵҟа реиҽкаареи рымҩаҵгареи аус аҽы акырза зҵазкуаз акән иҟаз ируакны иқәгылан аиҭага азҵаарагьы. Аҵсуа сахьаркыратә литература адунеи абаанзагьы имаҷымкәа иҭыҵит аҵсышәала тематикала еиуеиҵшым, аха ҳашәҟәҩҩыра иацхраауаз Х.Г. Бҕажәба ишиҳәаз еиҵш, хәҷы-хәҷла иазҳауа, ашьапы иқәзыргылоз азгәбылҩцәа зырҽыхаз, иадзыҵхьалоз ашәҟәқәа. Убарҭ иреиуоуп: "Аҵшьа аҭоурых иаазыркьаҽны" (Қарҭ, 1866ш.), "Ақәнага шәҟәы" (Требник), Ешба ииҩыз "Аҳасабра шәҟәы" (1906 ш.), "Аҵсшәа иалоу ажәаҵҟақәеи ацуфарақәеи ажәарццакқәеи" (1907ш.) уҳәа убас иҵегьы.

Абарҭқәа зегьы аҵсуа сахьаркыратә литература ашьаҭаркразы, ҳажәлар рыҩнуҵҟа аҵара-дырра рыларҵәаразы шьардаза аҵанакуа иҟалеит. Убри азакән ҽыц иҩеиҵагылаз аҵсуа шәҟәҩҩцәа Дырмит ду иҽыҵшны аиҭага азҵаарагьы рхатә оригиналтә ҩымҭақәа инарываргыланы хшыҩзцара бзиа зазыруз.

Шамил Хокерба еиҭеигахьан ақыҭанхамҩатә, амедицинатә уҳә иҵегьы еиуеиҵшым апопулиартә литература. Урҭ рахьтә ҵыҭчыҭагазеҭ "Аҵсны ҟаҵшь" адаҟьақәа рҽы икьыҵхьхьан, аха ихатә ҩымҭақәа рҟны еиҵш, акьыҵхь зымбацыз еиҳан.

Шамил Хокерба аԥсуа культура, аԥсуа бызшәа гәк-ԥсыкала аус ахьазиуаз, дахьазааԥсоз азы уи З.Дарсалиа, Н. Патеипа уҳәа гәԥԝык днарывагыланы, дахыԥхьазалан аԥсуа академиа. Ари афактгьы иаҳәоит уи аԥсуа интеллигенциа атәарауааи рыԝнуҵҟа ҳаҭыр шақәз, иԝызцәа, иқәлацәа аус ицызуаз бзиа дшырбоз, иажәа, ихшыԝ ишазызырԝуаз, дшырҭахыз аԥсуаразы иқәԥоз, зхы иамеигзоз азәы иакәны дшыҟаз.

Аԥхьаԝ гәраз Шамил Хокерба иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи рыҭҵаареи ирызкыу сышәҟәы хәҷы, сгәанала, инагзаны изхамҭәаауашәа збоит иара ихылҵыз ихшареи иарҧьажәԝаны ивагылаз иԥшәма ԥҳәыс Дыхмеи рзгьы ажәақәак, иааркьаҽзаны акәзаргьы, иацысымҵар.

Асовет мчразы дыгәрагам, милаҭ еилыхԝуп ҳәа дыԥхьазаны змаҵура иамхны абахҭа иҭаркыз Шамил Хокерба иԥшәма ԥҳәыс Дыхма лыԥсҭазаара усҟан заҟа ишәарҭаз, ахәц-па иакыз ззымдыруада, еилкааул, алацәажәара аҭахзам. Убри ахыхьгьы игәрԝаны илзацлеит Аԥьынҵьтәылатә еибашьра ду, ҳажәлар зегьы агәаҟра иҭазыргылаз, ашьаза-гәаза иалазыргылаз...

Абри абас шакәзгьы, гәрамгарала ишлыцклаԥшуазгьы аԥҳәыс, ан лгәы камыжькәа, ауадаԝрақәа лыҽерыҵамырхакәа сыԥшәма иҵәԝан шьапы сырзуам ҳәа ааза6ла, насгьы издыруада уи иԥсы ҭаны дгьежьыр ҳәа гәҭра хәҷыкгьы ацәаара дықәԥшуа, лҵеи заҵә лхы-лыԥсы иагырхан иаазара даҽын. Ииашоуп, Дыхма дызлыҵызгьы дызланагалазгьы рганахь ала дҭынхадамызт, илыцхрааша ыҟан, аха аибашьра иамугәшьеит...

Ашықәсқәа цон еиқәара-еиҵараха. Агәрԝақәеи ахәрақәеи еилаҒьон, иахәшәтәуан. Ари аԥсабара адиалектика закәан-ԥҟарақәа ируакыуп азәгьы дзаҽагылом. Уи аҽеаԥхьа зегьы мчыдоуп.

Сыззааиуа, апоет иԥҳәыс гәеицамк Дыхма аамҭеикәшара иага дарблаҟьазаргьы, иага аԥсҭазаара хьанҭа дҭанаргылазаргьы , аллаҳ имҭаны, аҵыхәтәаны даиааины лҵеи заҵәы Алыкьса (Заур) дҵоураны, иаб иԥара даԥсаны длаазеит. Уи иреиҳау аҵара имоуп, заанаҭла дынҷьныруп, далгеит Харковтәи аполитехникатә институт ибзиазаны, иҵара хыркәшаны даныгьежь, раԥхьа аусура далагоит Очамчыра, нас изаанаҭ ала еиуеиԥшым аҭыԥқәа рҽы, нас ԝбаҟа

шықәса анҵы диаргоит Аҟәаҟа, ҳамҭак аус иуан Аҟәа ақалақь совет аҿы нцьныр хадас, ахантәаҩы ихатыцуаҩыс. Агәрцкәл змаз, знапынца бзианы иназыгзоз заҧхьаҟагьы изызҳауа азә иаҳасабала А.Ш. Хокерба ддәыкәрцоит Москваҟа иреиҳау апартиатә школ ахь. Уи аҵараиурҭа далганы данаа, дҟарцоит А.Ш. Хокерба Аҧсны анхарҭа акоммуналтә нхамҩа министрс. Ари аҭыҧ аҿы краамҭа аус иуан. Хокерба дҭаацәароуп, иҧшәма ҧҳәыс Лариса Ампар-ҧҳа еиҳау аҵара далгахьеит, ирымоуп ҩыцьа аҭыҧҳацәа Мадина, Мадлена.

Шамил Хокерба Алыкьса идагьы диман аҧҳа Регина. Уи киевтәи аҳәынҭқарратә университет аҳәааныркцәтәи абызшәакәа рфакультет далгахьан, дрызҟазан атәым бызшәакәа. Акыраамҭа еиҧынкылаы Аҟәатәи аҳәынҭқарратә рцаҩратә институт аҿы афранцыз бызшәа длырцон. Шыкәсқәак раҧхьа лыпсҭазаара далцит.

Шамил Хокерба 43 шыкәсагьы ихымцыцызт ҳаҭацәа изеицарҟәаҟәаз аус хәмгакәа данырҽацахәхоз, аха урҭ дара ишырҭахызцәкьа дырзымшьит избанзар, илитературатә ҧцамҭакәа, иага ихыбжа-ҿыбжартәызаргьы В.Х.Канҷьариа-ҧҳа ишылҳәаз еиҧш, зыжәлар рхәцшьа зхәцшьаз, зыжәлар рҟәашьа згәы зегь аартны урҭ рымацҵ аура, рзышәаҳәара иашьҭаз ауаҩы лаша, апатриот ҳлитература иазынижьит иара иажьу, иацәоу, иацкарны иаднакылаз адоуҳатә ҭынха. Абри ахыхьгьы Шамил Хокерба идаракәацҵ иалцыз, ихәшҭаара амца змырцәо иҷкуни имаҭацәеи ыҟоуп... Ус анакәха, Шамил Хокерба идаракәацгьы идоуҳагьы рыпсы ҭоуп.

10./ УП — 97 ш.

Руслан Хәанеи-иԥа Қапба

ШАМИЛ ХОКЕРБА
(Иԥсҭазаареи ирҽиамҭақәеи)

Аредақтор Т. М. Ҷаниа
Асахьаҭыхҳоы Л.Евменов
Атехредақтор Л.Евменов
Акорреқторцәа: Ф.Быҭәба, Н. Шьамаҭаа, Е.Адлеиба.

Аформат 60х84 1/16. Атираж - 500. Иҟаҵә. акьып. бҧьыц - 5,5. Инықә. акьып. бҧьыц. - 5,12. Азаказ №315

Аԥсны Аҳәынҭқарра
Аҳәынҭқарратә полиграфиатә наплакы
“Акьыԥхьоны”
Аҟәа, Ешба имҳоа 168.

Арҕарахь ала актәи Шамил Хокерба иԥшәма
ԥхәыс Дыхма, аҩбатәи рԥа Заур (Алықьса), ахԥатәи
Шамил иашьа Паша иԥха Лида.